

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EBU YA'LA el-FERRA ve İTİKADİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuh ELEMEN

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: KELAM**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhit MERT

ANKARA, 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Nuh Elemen'e ait *Ebu Ya'la el-Ferra'nın İtikadi Görüşleri* adlı çalışma , jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Nadim MACİT

ye Doç. Dr. Muhit MERT (Danışman)

ye Prof. Dr. şaban Ali DÜZGÜN

ÖNSÖZ

Kur'an'ın ilk emrinin "oku" ile başlaması yüce dinimizin ilme verdiği önemi göstermiş ve Müslümanların ilmi faaliyetlerini destekleyici önemli bir güç olmuştur.

Tarihte ilmi alanda Müslümanlar tarafından çok önemli çalışmalar yapılmıştır. İslami ilimler sahası genişlemiş, farklı alanlarda birçok ilmi disiplinler ortaya çıkmıştır. Kelam ilmi de temel İslam bilimlerinin çok önemli bir disiplini olmuştur. Çünkü kelam ilmi yüce yaratıcımızı bize tanıtmada ve inanç esaslarımızı temellendirmede gerekli nakli ve akli delillerle inancımızı taklit olmaktan kurtarmaktadır. Mevzuunun yüceliğinden dolayı Müslüman ilim adamları kelam ve akaid sahasında çok önemli çalışmalar yapmışlardır. İslami ilimler sahasında geleneksel kaynaklarımızdan olan eserler ilim ve fikir dünyamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Tamamen geleneğe bağlı kalarak bütün sorunlar geçmişte halledilmiştir düşüncesiyle bugünün şartlarını ve düşünce dünyasını görmezden gelerek yeni ve farklı görüşlere kapalı kalmak gerçekçi bir yaklaşım olmadığı gibi geleneği tamamen yok saymak, tarihi geleceğe bağlayan bu düşünce köprüsünden istifade etmemek de gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Biz de bu düşünce köprüsünden istifade etmek amacıyla Abbasiler döneminde yaşamış, birçok alanda söz sahibi olan ve daha çok hukukçuluğu ile ön plana çıkmış olan Ebu Ya'la el-Ferra'nın el-Mutemed fi Usuliddin adlı eseri çerçevesinde onun itikadi görüşlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Onun kelam alanındaki görüşlerinin de düşünce dünyamıza bir zenginlik katacağı inancındayım.

Böyle bir çalışma yapmam hususunda beni teşvik eden ve tez boyunca yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. MUHİT MERT'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışma esnasında eserlerinden çokça yararlandığım Rize İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinin değerli görevlilerine, çalışmama yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Salih Sabri Yavuz'a ve hayatım boyunca bütün çalışmalarımda maddi ve manevi yönden beni destekleyen ve teşvik eden değerli ağabeyim Adem Elemen'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
GİRİŞ.....	1
EBU YA'LA el-FERRA'NIN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ.....	1
1. EBU YA'LA el-FERRA'NIN HAYATI.....	1
1.1. İsmi , Lakabı ve Nisbeleri.....	1
1.2. Ailesi.....	1
1.3. Çocukları.....	2
1.4. Yaşadığı Dönem.....	3
1.5. Devlet Görevleri.....	4
1.6. Vefatı.....	6
2. Ebu Ya'la'nın İlmî Şahsiyeti.....	6
2.1. İlim Tahsili.....	6
2.2. Ebu Ya'la'nın Hocaları.....	7
2.3. Ebu Ya'la'nın Hocalığı.....	8
2.4. Yetiştirdiği Talebeler.....	9
2.5. Eserleri.....	10
2.6. Ebu Ya'la'nın Şahsiyeti ve Hanbeliler İçindeki Yeri.....	14
EBU YA'LA el-FERRA'NIN İTİKADİ GÖRÜŞLERİ.....	20
1. BİLGİ MESELESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ.....	20
1.1. Nazar ve İstidlal ile İlgili Hükümler.....	20
1.2. Marifetullah.....	25
1.3. Malumatın Kısımları.....	27
2. ULUHIYYET MESELESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ.....	30
2.1. Allah'ın Sıfatları.....	30
2.2. Haberi Sıfatlar.....	34
2.2.1. Allah'ın “Ayn” ile Nitelenmesi.....	34

2.2.2. Allah'ın "Vech" İle Nitelenmesi.....	35
2.2.3. Allah'ın "Yed" İle Nitelendirilmesi.....	36
2.2.4. Allah'ın "İstiva" İle Nitelenmesi.....	37
2.2.5. Allah'ın "Nüzul ve Yemin" İle Nitelenmesi.....	38
2.2.6. Allah'ın Semada Olması.....	39
2.2.7. Allah'ın Gülmesi , Gadabı ve Rızası.....	40
2.3. Allah'ın İsimlendirilmesi.....	41
2.3.1. Allah'ı İsimlendirmenin Caiz Olduğu İsimler.....	44
2.3.2. Allah'ı İsimlendirmenin Caiz Olmadığı İsimler.....	47
2.4. Allah'ın İradesi.....	48
2.5. Allah'ın Kelamı.....	50
2.6. Fiillerin İyilik ve Kötülüğü.....	54
2.7. Çocuk Yaşta Ölenlerin Hükmü	55
2.8. Aslah Fiil.....	56
2.9. Kulların Fiilleri.....	58
2.10.Kaza ve Kader.....	60
2.11.Hidayet ve Dalalet.....	62
2.12.Mütevellidat Filler.....	63
2.13.İstitaat.....	64
2.14.Güç Yetirilemeyen Şeyleri Teklif.....	66
2.15.Rızık.....	67
3. NÜBÜVVET VE AHİRET MESELELERİ.....	69
3.1. Nübüvvetin İmkanı.....	69
3.2. Nübüvvetin Delili : Mucize.....	71
3.2.1. Kur'an'ın Mucize Olması.....	72
3.2.2. Keramet, Sihir ve Kehanet.....	73
3.3. Hz. Muhammed'in Peygamberliği.....	75
3.4. Ru'yetullah Meselesi.....	77
3.5. Ruh Hakkındaki Düşünceleri.....	80
3.6. Tenasüh Anlayışını Red.....	84
3.7. Cinler, Şeytanlar ve Melekler.....	86
3.8. Mizan.....	89

3.9. Sırat.....	90
3.10. Kabir Azabı.....	91
3.11. Cennet-Cehennem ve Yeniden Dirilme.....	92
4. İMAN-KÜFÜR MESELELERİ.....	96
4.1. İman Küfür Kavramı.....	96
4.1.1. İmanın Yaratılması.....	99
4.1.2. İmanın Artması.....	99
4.1.3. “İnşallah Müminim” Demek.....	100
4.2. Büyük Günah.....	101
4.3. Tövbe.....	103
4.3.1. Tövbe Kavramı.....	103
4.3.2. Tövbe’nin Kabulü.....	104
4.3.3. Günahı Olmayanın Tövbesi.....	105
4.3.4. Büyük Günah İşleyenin Tövbesi.....	105
4.4. Emri Bil Ma’ruf Nehyi Anil Münker.....	107
4.5. Tekfir Meselesi.....	109
4.6. Usuli Hamseyi Beyan.....	111
4.6.1. Tevhid.....	112
4.6.2. Adalet.....	113
4.6.3. Vaad ve Vaid.....	114
4.6.4. el-Menzile Beynel Menzileteyn.....	115
4.6.5. Emri Bil Maruf Nehyi Anil Münker.....	115
5. İMAMMET.....	116
5.1. İmamet Meselesine Genel Bir Bakış.....	116
5.2. İmametın Gerekliiği.....	118
5.3. İmamın Belirlenmesi.....	120
5.4. Hz. Ebu Bekr’in İmameti.....	122
5.5. Sahabe Arasındaki Olaylar.....	124
5.6. İmametın Şartları.....	126
5.7. Ğulatiye’nin Görüşleri.....	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.s.	Aleyhisselam
AÜİFY	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin, İbn
bkz	Bakınız
c.	Cilt
ev	eviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DEİİF	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
H.z.	Hazreti
İÜİFD	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MÜİFVY	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nr	Numara
Nşr	Neşreden
Sav	Sallellahüaleyhivesellem
SÜİFD	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ö	Ölümü
S	Sayfa
TCKBY	Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc	Tercüme eden
Ts	Tarihsiz
Thk	Tahkik eden
Vb	Ve benzerleri
Vd	Ve devamı
Yay	Yayınları

ÖZET

Bu çalışmamızda Ebu Ya'la el-Ferra'nın itikadi görüşlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Tezimiz bir giriş, beş bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ebu Ya'la'nın hayatı, eserleri, talebeleri , ve ilim hayatı hakkında bilgiler verildi. Birinci bölümde Ebu Ya'la'nın bilgi meselesindeki görüşlerini , ikinci bölümde uluhiyet meselesindeki görüşlerini , üçüncü bölümde nübüvvet ve ahiret meselesindeki görüşlerini , dördüncü bölümde iman-küfür meselesindeki görüşlerini , beşinci bölümde de imamet meselesindeki görüşlerini incelemeye çalıştık. Sonuç bölümünde de Ebu Ya'la'nın kelam alanındaki görüşlerini genel olarak değerlendirmeye çalıştık.- Selefe mensup olan Ebu Ya'la'nın kelami görüşleri bir bütünlük arz etmemekte, bazen selefi tutumu benimserken zaman zaman Eşari metodu, bazen de Mu'tezile'nin benimsediği akılcı bir yol takip etmektedir. Haberi sıfatlar ve tekfir meselesinde aşırı görüşlere sahiptir. Kelam meselelerini akıl yönüyle de açıklamaya çalışan Ebu Ya'la Selefin nasçı tutumundan uzaklaşarak kelamcılarının metodunu benimsemiş, Mu'tezile, Eşariler ve filozofları akli delillere dayanarak eleştirmektedir. Bunu yaparken zaman zaman çok fazla nasçı, zaman zaman da çok fazla akılcı davranmaktadır. Onun el-Mutemed adlı eseri kelamî yönden çok zengin bir içeriğe sahiptir.

SUMMARY

In this research, we aimed to point out the views of Ebu Ya'la el-Ferra , who lived in the fifth century (of the Hegira) , about the firm belief in God. This research consists of one introduction, five progressions and a conclusion part that gives us information about the life of Ebu Ya'la and his scientific approaches. In the first part , his views about the issue of knowledge ; in the second part , his views about the issue of uluhiyet ; in the third part , the issue of nubuvvet-ahiret; in the fourth part , the issue of faith-blasphemy ; in the fifth part his views about the issue of imamet are mentioned. Finally we tried to evaluate these views in the conclusion part. A member of predecessors, Ebu Ya'la's views about Kelam doesn't show an integrity. Sometimes he uses the method of Eşari, sometimes applauds the attitude towards predecessors. And also sometimes he chooses rationalist way that is the way of Mutezile. He has extreme opinions about the issue of Tekfir and adjectives of god. Trying to enlighten the issues of Kelam, with its rational aspects, Ebu Ya'la applauded the method of Kelam, leaving the attitude of the views depending on divine inspiration. He criticizes Mutezile, Eşari and the philosophers using the intellectual clues. While criticizing sometimes he behaves too dependent on divine inspiration, sometimes too intellectual. His work "el-Mutemed" has a great content about Kelam.

GİRİŞ

EBU YA'LA el-FERRA'NIN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1.EBU YA'LA el-FERRA'NIN HAYATI

1.1.İsmi, Lakabı ve Nisbeleri

İyi bir Hanbeli hukukçusu olarak tanınan, aynı zamanda hadis, tefsir ve kelam ilimleriyle de meşgul olan Ebu Ya'la 27 veya 28 Muharrem 380/990 tarihinde Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.¹ Hanbeli mezhebine mensub, fakih ve fazıl bir ilim adamı olan Ebu Ya'la'ya Ferra ismi İbni Esir'e göre ; kürk (post) dikmesi ve satmasına nisbetle verilmiştir. Ayrıca bu Ferra nisbetiyle meşhur daha bir çok kişinin olduğunu da haber verir.² Ebu Ya'la'nın tam adı Ebu Ya'la Muhammed b.Hüseyin b.Halef b. Ahmed el-Ferra'dır.³

1. 2. Ailesi

Babası Ebu Abdullah fıkıh ve hadis alanında büyük bir bilgindi. Oğlunu eğitmek için büyük çaba harcamış olan Ebu Abdullah, Ebu Ya'la on yaşındayken 390 senesinde vefat etmiştir. Aynı zamanda babası şahitlik (noter) de yapmakla meşguldü.⁴ Anne tarafından dedesi olan Ebu'l Kasım İbni Hanifa da hadisçi bir ilim adamı idi. Ebu Ya'la ilk derslerini babası ve dedesinden almıştır.⁵ Büyük kardeşi Ebu Hazim, İsa b. Ali el- Vezir'de yetişmiş bir hadisçiydi.⁶ İbni Habbâbe, el-Muhallis, Ebu'l Hasan ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer es-Sükerî, Ebu Hafs b. Şâhin gibi muhaddislerden hadis rivayetleri bulunmaktadır.⁷ Mu'tezile mezhebine meyilli olan kardeşi Ebu Hazim 17

¹ Kadı Ebu Ya'la, *el-Mesailü-l-Fıkhiyye min Kitabi'r-Rivayeteyn ve'l-Vecheyn*, (naşirin mukaddimesinden naklen) 1. 9 : İbni Esir, *el-Lübab*, c. 2, 413 : İbni Ebi Ya'la, *Tabakatü'l Hanabile* c. 2, 195 : Hatib el-Bağdadi, *Tarih-i Bağdat*, c.2, 256 : Safedi, *el-Vafi bi'l Vefeyat* , c. 3, 7-8 : Zehebi, *A'lamü'n-Nübelâ*, c.18, 89: İbni Esir, *el-Kamil*, c. 10, 52 : Semani, *el-Ensab*, 4, 351-352 : İbni Kesir, *el-Bidaye*, c.12, 94 :İbnü'l İmad, *Şezerat*, .3, 252.

² İbni Esir, *el-Lübab*, 413

³ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 193: Bağdadi, *a.g.e.* 256: İbni Esir, *el-Lübab*, 413

⁴ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 194: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* ,9-10

⁵ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 196

⁶ Safedi, *a.g.e.* ,c .3, 7-8

⁷ Semani, *a.g.e...*, 352

Muharrem 430 Perşembe Günü Mısır'da vefat etmiş ve daha sonra Dimyat'a nakledilerek defnedilmiştir.⁸

1.3.Çocukları

Ebu Ya'la'nın üç oğlu vardı. Bunların birincisi Ebu Ya'la vefat ettiğinde henüz on beş yaşında olan ve babasının cenaze namazını kıldırması olan Ebu'l Kasım Ubeydullah'tır. 7 Şaban 443 Cumartesi günü doğan Ebu'l Kasım ilk olarak babasından hadis dersleri almıştır. İlim öğrenmek için Vasıt, Basra, Kufe, Mevsil, Cezire, Amid gibi şehirlere seyahatler yapmıştır. Fıkıh derslerini de ilk olarak babasından alan ve daha sonra da babasının yetiştirdiği Ebu'l Hasan el-Bağdadi, ve Şerif Ebu Ca'fer'den dersler alan Ebu'l Kasım 469 senesinde Bağdat'ta bidatlerin ortaya çıkmasını bahane ederek Haram'a doğru hicret etmeye karar verir. Yolda giderken Zî'lka'de ayının sonlarına rastlayan bir günde Adnû'n-Nakîra denen yerde vefat eder. Vefat ettiğinde henüz yirmi altı yaşında bulunmakta idi.⁹

İkinci çocuğu Kadı Muhammed Ebu'l Hüseyin'dir. 15 Şaban 451 senesinde doğan Ebu'l Hüseyin, Ebu Bekr el-Hıyat'ta yetişmiş bir ilim adamı idi. Hadis derslerini başta babasından sonra Abdü's-Samed b. el-Memun, Ebu'l Hüseyin İbnü'l Mühtedi, Ebu Bekr Hatib gibi ilim adamlarından almıştır. Babasının öğrencisi Şerif Ebu Cafer'den fıkıh dersleri almıştır. Fıkıhta yetenekli olan, fetva veren, münazara yapabilen Ebu'l Hüseyin'in usul ve furuda birçok eserleri bulunmaktadır. Bunlar: *el-Mecmu fi'l furu*, *Ruûsü'l Mesâil ve'l Müfredât fi'l Fıkh*, *Tabakâtü'l Hanâbile*, *Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l Vecheyn* adlı eserleridir. 10 Muharrem 526 Cuma günü Bağdat'ta evinde öldürülür. Cumartesi günü de namazı kılınarak babasının bulunduğu Harb mezarlığına defnedilir.

Ebu Ya'la'nın üçüncü oğlu da Ebu Hazim'dir. 457 senesinde Safer ayında doğan Ebu Hazim, Ebu Cafer b. Müslime, İbnü'l Memun, Cafer b. Yasin'den hadis dersleri almıştır. Kadı Yakup'tan fıkıh dersleri almıştır. Mezhebini çok iyi bilen, hilaf ve usul ilminde yetenekli olan Ebu Hazim birçok

⁸ Semani, a.g.e., 352: İbni Esir, *el-Lübab*, 414

⁹ Kadı Ebu Ya'la, a.g.e. 22

faideli eserler yazmıştır. Bunlar :

-*et-Tebşıra fi'l Hılâf*

-*Kitabu Ruûsil-Mesail*

-*Şerhu Muhatasrul-Hırakî* adlı eserleridir.¹⁰ İbni Nimet Ebul Muammer el-Ensari, Yahya b. Yunus gibi ilim adamlarını o yetiştirmiştir. Zühd ve takvaya önem veren, fakih olması ile tanınan Ebu Hazim 29 Safer 527 Pazartesi günü Bağdat'ta vefat etti. Namazı Salı günü kılınarak Babul Acz'e defnedildiyse de daha sonra babasının yanına Harb Mezarlığı'na nakledilerek oraya defnedildi.¹¹

1.4.Yaşadığı Dönem

EbuYa'la'nın ilim hayatında Bağdat'ın çok önemli bir yeri vardır. Yaşadığı dönemde bir ilim merkezi olan Bağdat'ta dünyaya gelmesi, babası ve dedesinin bir ilim adamı olması onun küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmasını sağlamıştır. Abbasiler devrinde yaşayan Ebu Ya'la, halife Kadir Billah ve Kaim Biemrillah dönemlerinde yaşamıştır. Abbasiler dönemi gerek dil ve edebiyat gerekse islami ilimler açısından parlak bir dönem olarak bilinmektedir. Özellikle Abbasilerin ilk iki yüz yılı fıkhnın tedvin edildiği ve mezheblerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Emevlerin İslam dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini kendilerinin ise İslam hükümlerini hayata hakim kılacaklarını iddia ederek iş başına gelen Abbasiler birazda bu vaatlerini yerine getirme düşüncesiyle İslami ilimleri ve fıkhnı desteklemek mecburiyetini hissettiler. Gerek bu anlayış gerekse genişleyen İslam ülkelerinde yeni birçok meselenin ortaya çıkması ve buna bağlı olarak Hicaz ve Irak başta olmak üzere İslam ülkesinin birçok bölgesinde fıkhnın büyük bir gelişme göstermesi bu ilim dalının bir bütün olarak ortaya çıkmasına ve tedvin edilmesine müçtehit hukukçuların farklı yorumlarına dayanan muhtelif mezheblerin de teşekkül etmesine yol açtı. Kelam ilmi açısından da Abbasiler dönemi kelamın sistemleştiği, bazı itikadi mezheblerin kurulup geliştiği, bazılarının da sönüp gittiği bir dönemdir. Emeviler devrinde ortaya çıkan Mu'tezile halife Memun, Mu'tasım ve Vasık dönemlerinde en parlak devrini

¹⁰ Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 23

¹¹ Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 23

yaşamış ve Abbasi coğrafyasında taraftarlarını çoğaltmıştı. Bilhassa Halku'l-Kur'an meselesinde Sümame b. Eşres ve İbni Ebi Düad, halife Memun ve Mu'tasım'ın huzurunda Ahmed b. Hanbel ile yaptığı münazaralar sonucunda Mihne devrinin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu olay sebebiyle Müslüman halkın nefretini üzerine çeken Mu'tezile'nin Mütevekkil'in halife olmasıyla nüfuzu daha da azalmış, Abbasilerin son devrinde ise gücü ve tesiri tamamen kaybolmuştur.¹² Bu genel tablodan anlaşılmaktadır ki Abbasiler dönemi fıkıh ve kelam açısından mezheblerin teşekkül ettiği, ekollerin sistemleştiği, ilmi faaliyetlerin hat safhada olduğu bir dönemdir. Ebu Ya'la'nın böyle bir ortamda dünyaya gelmesi, çevresindeki ilmi faaliyetlerin zenginliği onun ilim hayatında çok etkili olmuştur.

1.5.Devlet Görevleri

422 veya 421 senesinde Kadı'l-Kudat Ebu Abdullah İbni Mâkûlâ'nın yanında şahitlik yapması yönünde ilk teklifi alan Ebu Ya'la bu teklifi reddeder. Kadı Ebu Ali İbni Ebi Musa'nın oğlu Ebu'l Kasım, İbni Makula'ya şahitlik yapıyordu. Ebu Ya'la teklifi reddedince İbni Ebi Musa Ebu'l Kasım, İbni Bişran'a oğlu ile birlikte kendisine şahitlik yapmasını teklif etti. Daha önce bu teklifi reddeden İbni Bişran bu teklifi kabul eder. Halife Kadir Billah 11 Zilhicce 422'de, Kadı Ebu Ali de 428 senesinde vefat ettiler. Kadı Ebu Ali'nin vefatı üzerine İbni Mâkûlâ'nın yanındaki iki hoca Ebu Masum İbni Yusuf ve Ebu Ali b. Cerâde aynı mezhebe mensub olmaları ve kuvvetli ilminden dolayı Ebu Ya'la 'yı yanlarında şahitlik yapması için istediler. Israrlar üzerine her ne kadar hoş görmese de şahitlik yapmayı kabul etti.¹³ Hatip el-Bağdadi ve İbni Esir Ebu Ya'la'nın Kadı'l Kudat Ebu Abdullah ed-Dâmeğâni'nin yanında da noterlik yaptığını belirtirler.¹⁴ İbni Makula vefat edince (447) Halife Kaim Biemrillah Harim kadılığına alim, zahid birine ihtiyaç duyar. Şeyh Ebu Mansur b. Yusuf ve diğerlerini Ebu Ya'la'ya bu vazifeyi teklif için gönderir. Aslında halife bu vazifeye Ebut-Tayyib Taberi'yi düşünüyordu fakat bundan vazgeçerek Ebu Ya'la'yı tercih etti. Ebu Ya'la önce

¹² Hakkı Dursun Yıldız, *Abbasiler*, DİA, c.1, 42-43

¹³ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 197

¹⁴ Bağdadi, *a.g.e.* 256; İbni Esir, *a.g.e.* 95

bu işten kaçınır fakat ısrarlar üzerine bir takım şartlarla bu görevi kabul eder. Bu şartlar : Tören alaylarına katılmayacak, saraya sultanın huzuruna çıkmayacak, Nehru'l-Muallâ ve Bâbü'l-Acz kazalarına ayda birer gün gidecek, Harim kadılığına vekaleten birisini bırakacaktır. Bu şartlar kabul edilerek Harim ve Daru'l-Hilafe kadılığına Ebu Ya'la getirildi. Babu'l-Acz'e Cîlî'yi tayin eden Ebu Ya'la onun bazı hatalarını görünce kendisini azlederek nikah ve borç akideleriyle ilgili davalara bakmak üzere talebesi Ebu Ali Yakub'u görevlendirir. Buradaki akarlar ilgili davalar için Ebu Abdullah İbni Bakkal'ı Darü'l-Hilafe ve Nehru'l-Mualla'ya ise Ebul Hasan es-Sîbî'yi tayin etti.¹⁵ Bütün bu görevleri ömrünün sonuna kadar sürdürmüş ve gösterdiği gayret ve başarısı ile halifenin sürekli artan güven ve iltifatına mazhar olmuştur. Kadılık teklifini kabul etmeden önce ileri sürdüğü şartlar ile Ebu Ya'la'nın şahsiyetli bir ilim adamı olduğunu zühd ve takvaya da önem verdiğini anlıyoruz. Onun doğruluk ve dürüstlüğünden dolayı İbni Mâkûlâ ve Dâmeğânî gibi kadılar kendi yanlarında şahitlik yapması için ısrar etmişlerdir.

1.6.Vefatı

19 Ramazan 458'de Bağdat'ta vefat eden Ebu Ya'la'yı vasiyeti üzerine talebesi Şerif Ebu Cafer yıkamış ve oğlu Ebu'l Kasım Ubeydullah ta Mansur Camii'nde namazını kıldırmıştır.¹⁶ Safedi, Ebu Ya'la'nın vefat tarihinin 20 Ramazan 458 olduğunu belirtir.¹⁷ Cenaze namazından sonra Babu Harb Mezarlığına Ahmed b. Hanbel'in yakınına defnedilmiştir. Cenazesinde sokaklar dolup taşmış devrin ileri gelenleri, kadılar, devlet adamları ve noterler cenazesinde hazır bulunmuşlardır. Ebul Hasan el-Kazvînî'nin cenazesinden sonra o dönemde Bağdat'ta bu kadar kalabalık bir cenaze merasimi görülmemiştir.¹⁸

¹⁵ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 199-200: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 19: Bağdadi, *a.g.e.* 256: Zehebi, *a.g.e.* 91: İbni Kesir, *a.g.e.* 95: İbnü'l İmad, *a.g.e.* 252

¹⁶ İbnü'l İmad, *a.g.e.* 252: Semani, *a.g.e.*, 351-352: Bağdadi, *a.g.e.* 256: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 216: İbni Esir, *el-Lübab*, 2, 413-414

¹⁷ Safedi, *a.g.e.* 78

¹⁸ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 216: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 13, 20

2. Ebu Ya'la'nın İlmî Şahsiyeti

2.1. İlim Tahsili

İlk derslerini babası ve dedesinden alan Ebu Ya'la babasının vefatından sonra Bağdat'ta Daru'l-Kuzz mahallesine taşınmış ve burada Hırakî'nin Muhtasar'ından bazı bölümler okutan İbni Müfriha adında çok değerli bir alimle tanışır. Bir müddet onda okuduktan sonra İbni Müfriha onu fıkıh sahasında çok önemli bir ilim adamı olan Şeyh Ebu Abdullah İbni Hamid'e yönlendirir.¹⁹ İbni Hamid onun ilim hayatında özellikle de fıkıh sahasında ön plana çıkmasında önemli bir noktadır. Ayrıca ilim öğrenmek için Mekke, Şam, Halep ve diğer yerlere yolculuklar yapan Ebu Ya'la buralarda özellikle hadis dersleri almıştır.²⁰

2.2.Ebu Ya'la'nın Hocaları

İlk derslerini Babası ve dedesinden alan Ebu Ya'la İbni Müfriha ve İbni Hamid'de yetişmiş bir ilim adamıydı. Bunlardan hariç onun ilim hayatına etkisi olan daha birçok ilim adamından fıkıh ve hadis sahasında dersler almıştır. Ebu Ya'la'nın ilim hayatına tesir eden diğer hocaları şunlardır:

- Ebu'l Kasım Musa b. İsa es-Sîrâc
- Ebu'l Hasan Ali b. Ma'ruf
- Ebu'l Kâsım b. Habbâbe
- Ebu't-Tayyib b. Menâr
- Ebu Tâhir el-Muhallis
- Ebu'l Kâsım İsa b. Ali el-Vezir
- Ebu'l Kâsım b. Süveyd
- Ebu'l Kâsım es-Saydalânî
- Ümmü'l feth bintü'l Kâdı Ebu Bekr Ahmed b. Kâmil
- İbni Ebi'l Fevâris
- Kadı Ebu Muhamed el-Ekfânî

¹⁹ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 194-195: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 9-10

²⁰ Zehebi, *a.g.e.* 90: İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 196 : Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 10

- Ebu Nasr b. Eş- Şâh
- Ebu Abdullah en-Nisâbûrî
- Ebu'l Hasan el-Hammâmî
- Ebu'l feth b. Ebu'l Fevâris gibi ilim adamlarından dersler almıştır²¹.

Hatip el-Bağdâdî, Ebu Ya'la'nın , Ebu'l Kasım İbni Habbâbe , Ali b. Ma'ruf el-Bezzâz, Ali b. Ömer el-Harbî, İsa b. Ali b. İsa el-Vezir, İsmail b.Süveyd gibi hadisçilerden dersler aldığını belirttikten sonra Ebu Ya'la'nın sika bir ravi olduğunu söyler ve ondan bir de hadis rivayeti nakleder.²² Semani de Ebu Ya'la'nın Ebu'l Kasım el-Bağavî ve Yahya b.Said'den hadis rivayet ettiğini, Ebu Ya'la'dan ise yalnızca Ebu Bekr el-Ensârî ve Ebu Said ez-Zevzenî'nin hadis rivayet ettiğini belirtir.²³

2.3.Ebu Ya'la'nın Hocalığı

Hanbeli fıkhına temayülü on yaşında iken başlamış ve İbni Hamid'den fıkıh dersleri alarak bu mezhebi benimsemiş olan Ebu Ya'la 'yı hocası İbni Hamid, Ahmed b. Hanbel'in mezhebi üzere verdiği fıkıh ve usul derslerine yerine onu bırakır. 402 senesinde hacca giderken kendisine yerine kimi bıraktığı sorulunca, Kadı Ebu Ya'la'yı işaret ederek: "İşte şu genci" der. 403 senesinde hacdan dönerken yolda vefat etmesi üzerine İbni Hamid'in yerine artık fıkıh derslerini Ebu Ya'la verir.²⁴ 414 senesinde hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye giden Ebu Ya'la dönüşte yine ders verme, kitap yazma ve fetva işlerine devam etti.²⁵ Zamanında Hanbeli mezhebinde onu geçecek birisi olmayan Ebu Ya'la kıraat-i aşere, fıkıh ve hadis ilimlerinde üstün bir yeteneğe sahipti. Bağdat'ta Mansur Camiinde Cuma namazlarından sonra Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın minberinde dersler verir, hadis yazdırırdı. Ders halkasında büyük izdiham oluşan Ebu Ya'la'nın derslerine devrin ileri gelenleri, kadılar, noterler, fakihler de katılırdı. İnsanlar ondan bir şeyler dinlemek ve müşkil durumlarına çözüm bulmak için onun derslerinde büyük izdiham

²¹ İbni Ebi Ya'la, *a.g.e.* 195-196: Kadı Ebu Ya'la, *a.g.e.* 11: Zehebi, *a.g.e.* 89: İbnü'l İmad, *a.g.e.* 252

²² Bağdadi, *a.g.e.* 256

²³ Semani , *a.g.e.* 351-352

²⁴ Zehebi , *a.g.e.* 90: Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 9-10 , 18-19: İbni Ebi Ya'a , *a.g.e.* 10

²⁵ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 196 : Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 18-19

oluşturmuşlardır.²⁶ Oğlu İbni Ebi Ya'la onun ders halkasından bir gününü şöyle anlatır; “29 Zilkade 456 senesinde bizlere hadisin lafzını ve aslını öğretiyordu. Bu derste şu hadisi anlatmıştı: “ Ebu'l Hüseyin Ehi Mîmî, o da Abdullah b. Muhammed b. Ziyad b. Fervetü-l Beledî, o da Ebu Şihâb'tan, o da İsmail b. Ebu Halid'den, o da Kays b. Ebu Haşim'den, o da Cerir b. Abdullah'tan haber verdi: “Biz rasûlullahın yanındaydık. Bedir halinde olan aya baktı ve : Sizler şu ayı zahmetsizce, açıkça gördüğünüz gibi rabbinizi de açıkça göreceksiniz. Buna muktedir olmak için güneş doğmadan ve batmadan önce namaza galip gelmeyin.” dedi. Bu hadisi anlattı ve peşinden “Güneş doğmadan ve batmadan önce rabbini hamd ile tesbih et.” (39/50) ayetini okudu. Sonra Ebu Ya'la bu hadisin değerlendirmesini de yaparak sahih olduğunu, Buhari'nin bu hadisi Yusuf b. Musa'dan, o da Asım b. Yerbûî'den, o da İbni Şihâb'tan tahrir ettiğini söyler.²⁷ Burada da görüldüğü gibi Ebu Ya'la'nın derslerinde hadis yazdığını, hadis rivayetleri yaptığını, hadisleri sıhhatleri açısından değerlendirdiğini anlıyoruz. Bu özelliklerinden dolayı Hatip el-Bağdadi onu sika bir ravi olarak tanımlamaktadır.²⁸ Bunun yanında Safedî onun hadisin senet ve metindeki illetleri konusunda bir mahareti olmadığını, vahi derecedeki hadisleri delil olarak kullandığını belirtir.²⁹ Özellikle haberi sıfatlar konusunda kendi görüşlerinin haklılığını ortaya koymak için bu tür hadisleri kullandığını görüyoruz. Haberi sıfatlar konusundaki görüşlerinden dolayı çokça eleştirilmiştir. Ancak ilim adamlarının birbirlerini yakışksız sıfatlarla nitelemeleri, birbirlerine çamur atmaya çalışmaları onlara pek yakışmamaktadır. Aynı durum Ebu Ya'la'da da görülmektedir. Ehli sünnet dışında kalan mezhepleri çok kolay bir şekilde tekfir edebilmektedir. Bu durumun yaşadığı dönemin içinde bulunduğu şartlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Daha sonraki dönemlerde “ehli kible tekfir edilemez” anlayışının yerleştiğini ve bu kadar kolay bir şekilde mezheplerin birbirlerini tekfir etmelerinin önüne geçilmeye çalışıldığını görüyoruz.

2.4. Yetiştirdiği Talebeler

²⁶ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 196 : Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 18-19

²⁷ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 200-201

²⁸ Bağdadi , *a.g.e.* 256

²⁹ Safedî , *a.g.e.* 78

Zamanının bilgini olan, dersler veren Ebu Ya'la birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebeler arasında hadis alanında ; Ahmed b. Ali b. Sâbit, Abdü'laziz el-Âsi en-Nahşebî, Ömer b. Ebu'l Hasan ed-Dâhestânî el-Hıyât, Hibetullah b. Abdü'lvâris eş-Şirâzî, İshak b. Abdü'lvehhâb, İbni Mende Hâfız el-Mukri, Muki b. Becîr el-Hemedânî, Ömer el-Ersevî, Ahmed b. Hasan b. Hayrûn, Ebu Cafer el-İsfehânî gibi alimler bulunmaktadır.³⁰

Fıkıh sahasında yetiştirdiği talebeleri ise şunlardır; Ebu'l Hüseyin el-Bağdâdî, Şerif Ebu Ca'fer, Ebu'l Ğanâim el-Ğibârî, Ebu Ali b. el-Bennâ, Ebu'l Vefâ b. Fevâris, Kadı Ali el-Berdînî, Ali b. Amr ed-Darîr el-Harrânî, Ebu Abdullah el-Enmâtî, Ebu'l Hasan en-Nehrî, Ebu'l feth Ebu'l Berekât b. Şiblî, Ebu Muhammed Şâfii, Ebu'l Vefâ b. Akîl, Mahfuz el-Kelvezânî, Ebu'l Hasan b. Züfer el-Akberî, Ebu Abdullah el-Berdânî, Ebu'l Hasan b. Rukkâb, Ebu Ya'la b. Keyyâl gibi alimler bulunmaktadır.³¹

2.5. Eserleri

Birçok alanda eserler yazmış olan Ebu Ya'la'nın eserlerinin çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Onun eserlerinin bir kısmını Zehebi zikreder.³² Eserleri hakkında geniş bir şekilde oğlu İbni Ebi Ya'la bilgi verir. Onun zikrettiği eserler ise şunlardır:

- Ahkamu'l- Kur'an
- Naklû'l-Kur'an
- İzahü'l-Beyan
- Mesailü'l-İman
- el-Mutemed
- Muhtasaru'l-Mutemed
- el-Muktebes
- Muhtasaru'l-Muktebes
- Uyunü'l-Mesail

³⁰ Zehebi , *a.g.e.* 89: İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 204: Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 14

³¹ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 204: Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 14

³² Zehebi , *a.g.e.* 89

-er-Red ale'l Eşariyye
-er-Red ale'l Kerramiyye
-er-Red ale'l Batıniyye
-er-Red ale'l Mücessime
-er-Red ala ibni'l-Lebban
-İbtalü't-Te'vil li Ahbari's-Sıfat
-Muhtasaru İbtalü't-Te'vilat
-el-İntisar
-el-Kelam fi'd-Düstur
-el-Kelam fi Hurufi'l Mucem
-Tebrietü Muaviye
-el-Kat' ala huludi'l-Küffar fi'n-Nar
-Erbau Mukaddimat fi'l Usul ve'd-Diyanat
-el-Udde fi Usuli'l fikh
-Cevabatü Mesail veradet mine'l Haram
-Cevabatü Mesail veradet min teneyyüs
-el-Kifaye fi Usuli'l fikh
-Cevabatü Mesail veradet min İsfehan
-Muhtasaru'l- Kifaye
-İcabü's-Sıyam leylete'l İğma
-Tefdılü'l fakr ale'l-Ğına
-el-Ahkamü's-Sultaniye
-Fezail-ü Ahmed
-Muhtasaru's-Sıyam
-Mukaddime fi'l edep
-Kitabü'l-Libas
-el-Emr-u bi'l Maruf
-Şurut-u Ehli'z-Zimme
-el-İhtilaf fi'z-Zebih
-et-Tevekkül
-Zemmü'l-Ğına
-Fazlü leyleti'l-Cumua ala leyleti'l-Kadri

-İbtalü'l-Hiyel

-Tekzibü'l-Hayayire fi ma yedune min iskatı'l-Cizye

-el-Fark beyne'l-Ali ve'l ehl

-el-Mücerred fi'l Mezheb

-Şerhu'l-Hıraki

-el-Camiu's-Sağır

-Şerhu'l-Mezheb

-el-Hısal ve'l-Aksam

-el-Hılafü'l-Kebir

-Kitabün mine'l-Camii'l-Kebir fiha't-Taharat ve ba'zu's-Salat ve'n-Nikah ve's-Sıdak ve'l-Hul' ve'l velime ve't-Talak³³. Bu eserlerden günümüze ulaşan eserler hakkında Cengiz Kallek, DİA'da şu bilgileri verir:

1-Ahkamu's-Sultaniye: Ebu Ya'la'nın en meşhur eseri olan bu kitap devletin esas teşkilat ve idareleriyle ilgili fıkhi ahkamı bir araya toplamış olup Muhammed Hamid el-Fıkî tarafından neşredilmiştir. (Kahire, 1357/1938). Daha sonra bu neşrin çeşitli ofset baskıları yapılmıştır.

2-Ta'liku'l-Kebir fi'l Mesaili'l-hılafiyye beyne'l-eimme: İlmi hilafı ile ilgili bir eserdir. Ele aldığı meselelerde önce Ahmed b. Hanbel'in ve talebelerinin içtihatlarıyla diğer mezheplerden paralel görüşleri ortaya koyduktan sonra muhalif fikirlere geçer. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde sunduğu Hanbelilerin delilleriyle kısmen aktardığı muhaliflerinin delilleri arasında karşılaştırma yaparak genellikle kendi mezhebine ait olanları savunur. 11 cilt olan eser İstanbul'da Millet Kütüphanesinde (Feyzullah Efendi, nr. 695) ve Kahire'de Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (Fıkhu'l-Hanbeli, nr. 140) mevcuttur.

3-Kitabü'r-Rivayeteyn ve'l-Vecheyn: Furuî fıkıh, usul-i fıkıh ve akaid olmak üzere üç cüzden oluşmaktadır. Topkapı Sarayı Kütüphanesinde (III. Ahmed, nr. 1121) bir nüshası bulunan eserin furu-i fıkıhla ilgili bölümü Abdü'l-Kerim b. Muhammed el-Lahim tarafından el-Mesailü'l-fıkhiyye min kitabi'r-Rivayeteyn ve'l-vecheyn adıyla (Riyad, 1985) 3 cilt halinde basılmıştır. Usul-i fıkıhla ilgili bölümü de aynı kişi tarafından el-Mesailü'l-Usuliyye min kitabi'r-Rivayeteyn ve'l-vecheyn (Riyad, 1985) adıyla yayımlanmıştır.

³³ İbni Ebi Ya'la , a.g.e. 205 : Kadı Ebu Ya'la , a.g.e. 14-16

4-el-Camiu's-Sağır: Hanbeli fıkhıyla ilgili olan eserin Kuveyt'te Vizaretü'l-evkaf'ta bir nüshası vardır.

5-Şerhu'l-Muhtasaru'l-Hiraki: Hiraki'nin el-Muhtasar adlı fıkha dair eserinin şerhi olup 64 bölümden oluşmaktadır. Dimaşk Daru'l-Kütübi'z-Zahiriye'de iki ciltlik bir nüshasının II. (nr. 57) ve üç ciltlik bir başka nüshasının III. cildinin (nr. 58) yazmaları mevcuttur.

6-el-Udde fi Usuli'l-fıkh : Hanbeli Usul-i fıkhına dair olup bugüne ulaşan ilk Hanbeli fıkıh usulü kitabı sayılmaktadır. Eser Ahmed Ali el-Mübareki tarafından neşredilmiştir. (I-III, Beyrut, 1980, I-V, Riyad, 1983)

7-el-Kifaye fi Usuli'l fıkh: 5 ciltlik bir eserdir. Daru'l-kütübi'l-Mısıriyye'de (Usulü fıkıh, nr. 365) IV. Cildinin yazma bir nüshası ile Camiatü'd-düveli'l-arabiyye Ma'hedü'l-Mahtutat'ta (Usul-i fıkıh , nr. 90) bunun bir kopyası bulunmaktadır.

8- el-Emru bi'l Maruf ve'n-Nehyi ani'l Münker : 29 fasıl olup Dimaşk Daru'l Kütübi'z-Zahiriyye'de kayıtlı mecmuanın (nr. 42) 96-125 varakları arasında bir nüshası mevcuttur.

9-Mesailü'l-İman : İman meseleleriyle ilgili 9 soruya verilen cevaplardan oluşur. Daru'l-Kütübi'z-Zahiriyye'de kayıtlı mecmuanın (nr. 42) 63-95 varakları arasında bir nüshası bulunan eser Mesud b. Abdülaziz el-Halef tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. (Riyad, 1410/1990)

10-Muhtasaru'l-Mutemed fi Usuli'd-Din: Kelam ilmine dair olan eser el-Mutemed adlı eserin muhtasarıdır.Eserde “Babam Ebu Ya'la son olarak bu görüşü tercih etti.” tarzında bazı ifadelerin yer alması onun Ebu Ya'la el-Ferra'ya aidiyetini şüpheli hale getirmektedir. Ancak eserin Ebu Ya'la el-Ferra tarafından telif edildiği hususunda ittifak vardır. Ayrıca bu tür ifadeleri, eserin Ebu Hazim tarafından istinsah edilmiş olmasıyla açıklamak ta mümkündür. Daru'l-Kütübi'z-Zahiriyye'de yazma bir nüshası bulunan eseri Vedi Zeydan Haddad, el-Mutemed fi Usuli'd-Din adıyla neşretmiştir. (Beyrut, 1972, 1974)³⁴

2.6. Ebu Ya'la'nın Şahsiyeti ve Hanbeliler İçindeki Yeri

³⁴ Cengiz Kallek , *Ebu Ya'la el-Ferra*, DİA c .10 , 225

İlmi eserleri, verdiği dersler ve fetvalarıyla herkesin beğenisini kazanan Ebu Ya'la ilim ve diyanetle birlikte iffetli, şahsiyetli, kanaatkar bir insan olarak tanınırdı. Maddi sıkıntılarından dolayı sultanların kapılarını hiç aşındırmamış olan Ebu Ya'la, sultan ve devlet adamları tarafından kendisine gönderilen hediyeleri de kabul etmemiştir.³⁵ Halife Kaim Biemrillah hastalandığında, Şeyh Ebu Mansur b. Yusuf geldi ve onu halifeye götürdü. Halifeyi tedavi ettiğinde kendisine birçok hediyeler verilmesine rağmen bu hediyeleri kabul etmedi. Zühd hayatına çok önem veren Ebu Ya'la kuru bir ekmek ve su ile yetindiği ve bundan dolayı hastalandığı günler de olmuştur. Hastalık ya da özür olmadıkça her Cuma yatsı namazından sonra hatim yapmaya da gayret eden Ebu Ya'la geceyi üç bölüme ayırır; birinci bölümde uyur, ikinci bölümde ibadet yapar, üçüncü bölümü de eserlerini yazmaya ayırırdı.³⁶ Talebelerinden Ebu'l Hasan en-Nehrî onun edeple ilgili tavsiyeleri hakkında bilgiler verir. Onlara sokakta yürürken çevrelerine bakmadan yürümeleri gerektiğini, yürürken önlerinde hocaları ya da başka birisi olduğunda onu cemaate namaz kıldırın bir imam gibi kabul ederek sağ tarafında durmaları gerektiğini, dünya işleri ile meşgul olmamalarını, ilimle meşgul olmaları ve salihlere karışmaları gerektiği konularında önemli tavsiyelerde bulunduğunu ifade eder. Zalim devlet adamlarının meclislerinde bulunmayan Ebu Ya'la, Vezir İbni Darest geldiğinde onu görmeye giden Ebu'l Hasan Nehrî'ye şiddetli bir şekilde kızmıştır.³⁷ İlmi ehliyeti, sağlam şahsiyeti, züht ve takvasıyla herkesin beğenisini kazanan Ebu Ya'la eserleri ve yetiştirdiği talebeleri ile ilim dünyasına çok önemli katkılarda bulunmuştur. Zehebi onun hakkında şöyle der: "İbadet, teheccüd, sahibi bir kişiydi. Ayrım gözetmeyen, iffetli, nefsi temiz, kadri kıymeti büyük vera sahibi bir kişiydi."³⁸ Ömrünün büyük bir bölümünü ders vererek, kitap yazarak geçiren Ebu Ya'la devrin imamları Kadir Billah ve Kaim Biemrillah'ın yanında büyük hatırı olan, Ahmed b. Hanbel'in yolunda gidenlerin kendisine tabii olduğu büyük bir ilim adamı idi. Bu özelliklerine rağmen özellikle de haberi sıfatlar konusundaki aşırı görüşlerinden dolayı eleştirilere de maruz kalmıştır. Safedi, İbni Asakir'den

³⁵ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* , 203

³⁶ İbni Eb Ya'la , *a.g.e.* 203-223

³⁷ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 222

³⁸ Kadı Ebu Ya'la , *a.g.e.* 37

naklen Hanbeli imamlarından olan Ebu Muhammed et-Temimi'nin şöyle dediğini nakleder: "Allah onu bağışlamasın! Hanbelilere öyle bir çamur attı ki kıyamete kadar asla temizlenmez." Bunun yanında yine Safedi onun hadis metin ve senedindeki illetler konusunda mahareti olmadığını, usul ve furuda vahi derecede bir çok hadisleri delil olarak kullandığını belirtir.³⁹ İbni Esir de onun hakkında; bir çok acaipliklerin bulunduğu ve kişiyi tecsime götüren Kitabü's-Sıfat (İbtalü't-Te'vilat liahbari's-Sıfat) adlı eseri yazdığını söyledikten sonra İbni Temimi'nin: "Ebu Ya'la Hanbelilere hiçbir suyun temizlemeyeceği bir leke sürmüştür." sözünü nakleder.⁴⁰ Onun İbtalü't-Te'vilat adlı eseri ilim dünyasında büyük yankı uyandırmış, muhalifleri eseri alarak halife Kadir Billah'a çıkmışlar ve Vezir Ali b. Müslime'nin gayretleriyle aralarında bir orta yol bulunmuştur.⁴¹ 432 yılında halife Kaim Biemrillah Daru'l-Hılafette bir çok ilim adamını toplaması ve burada Ebu'l Hasan el-Kazvini'nin İbtalü't-Tevilat kitabının yayılması ile birlikte muhaliflerin görüşlerinin batıl olduğunu söylemesi, Halife Kaim Biemrillah'ın da Ebu Ya'la'ya bu hususta inanılması gereken senin inandığıdır, diyerek destek vermesi yaşadığı dönemde haberi sıfatlar konusunda dönemini çok etkilediğini göstermektedir. Ebu'l Kasım Abdü'l Kadir b. Yusuf bu meclisten çıkarken: "Ümmetimden bir grup kıyamet gününe kadar açıkça hakkı söylemeye devam edecektir." Hadisini zikrettikten sonra, Ebu'l Hasan el-Kazvini Ebu Ya'la'ya bu hadisin onun hakkında olduğunu ifade ederek görüşlerinin doğruluğunu desteklemektedir. Ebu Ya'la da "Bana hakkı söylemeyi lutfeden Allah'a hamdolsun" diyerek bu husustaki görüşlerinin hak olduğunu, kabullenmektedir.⁴² Haberi sıfatlar konusundaki görüşlerinden dolayı çokça tenkit edilen Ebu Ya'la'nın bu konudaki görüşleri el-Mutemed ve İbtalü't-Te'vilat adlı eserlerinde bulunmaktadır. İbtalü't-Te'vilat adlı kitap günümüze ulaşmamıştır ama oğlu İbni Ebi Ya'la Tabakat'ında haberi sıfatlar konusunda bu kitaptan ve el-Mutemed'den alıntılar yapmıştır.⁴³ İbni Ebi Ya'la dönemim imamlarının da aynı görüşlere sahip olduğunu belirtir. Kadir Billah eseri Risaletü'l Kadiriye'de: "Allah'ın sıfatları kendini nitelediği ya da peygamberinin onu nitelediği şey üzeredir. Allah'ın

³⁹ Safedi , *a.g.e.* 78

⁴⁰ İbni Esir , *el-Kamil* , 52

⁴¹ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 197

⁴² İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 198

⁴³ İbni Ebi Ya'la , *a.g.e.* 208-209

sıfatları mecaz üzere hamledilmeden hakiki manaları üzeredir.” demektedir. Kaim Biemrillah da aynı görüşe sahiptir. Zira 432 senesinde ilim adamları ile birlikte iken onların bu husustaki itikatlarına dair notlarını almış ve Ebu Ya’la’ya : “bu hususta inanılması gereken senin inandığındır.” demiştir. Ebu Ya’la’ya göre bu husustaki hadisleri geldiği gibi kabul etmek ve zahirinin hilafına tevil etmemek gerekir. Allah tahdid, teşbih, keyfiyetten münezzehtir. Mahlukatin sıfatları ile nitelenmez. Cisim, cevher araz da değildir ve zihinlerde tasavvur edilemez.⁴⁴

Ebu Ya’la’nın haberi sıfatlar konusunda bu tür sıfatları ısrarla zahiri manada anlamaya çalışması kendi mezhebindeki alimler tarafından da eleştirilmiştir. Nitekim Ebu Muhammed et-Temimi Ebu Ya’la’nın haberi sıfatlar konusunda kendi mezheblerine asla temizlenmeyecek bir leke sürdüğünü söylemiştir.⁴⁵ Bütün bunlara rağmen Ebu Ya’la döneminin en bilgili ilim adamlarından biri olarak devrini etkilemiş, devrin imamları Kadir Billah ve Kaim Biemrillah tarafından itibar gösterilmiş, önemli devlet görevlerine getirilmiş, özellikle fıkıh sahasında mezhebini zirveye çıkarmış ve Hanbeli mezhebinin yaygınlaşmasında önemli katkıları olan bir ilim adamı olarak dikkat çekmektedir. Abbasiler döneminde yaşamasına rağmen *Tebrietü Muaviye* adlı eseri yazması Mu'tezile'nin Usul-i Hamsesini Ehli sünnet inancına göre yorumlaması, Allah'ın isimlendirilmesi hususunda ehli sünnetin genel tutumundan farklı görüşlere sahip olması ve haberi sıfatlar konusundaki görüşleri, selef mensup olmasına rağmen onu ilginç kılan özellikleridir. Yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebeler ile ilim dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Hemen hemen her ilim dalında kendini yetiştirmiş ama bunun yanında daha çok fıkıh sahasında tanınan bir ilim adamı olan Ebu Ya’la’nın kelim alanındaki görüşlerini kelama dair eser olan *el-Mutemed fi Usuliddin* adlı eseri çerçevesinde ortaya çıkarmaya çalışacağız. Böylece onun kelim alanındaki görüşleri de ilim dünyamıza bir zenginlik katacaktır.

Ebu Ya’la haberi sıfatlarda te’vile hiç yanaşmamış, onları ısrarla zahiri anlamlarında anlamaya çalışmıştır. Bunun nedenini İbni Teymiyye şöyle açıklar: Kadı Eb Ya’la *İbtalu’t-Te’vil* isimli kitabında bu tür haberleri reddetmenin ve

⁴⁴ İbni Ebi Ya’la , a.g.e. 210

⁴⁵ Safedi , a.g.e. 78

te'villeriyle uğraşmanın caiz olmadığını söyler. Vacip olan onları zahirlerine hamletmek, onların Allah'ın sıfatları olduğunu ve o sıfatlarla vasıflanan yaratıkların sıfatlarına benzemediklerini söylemek ve teşbihe düşmemektir. Nitekim sahabe ve tabiinin bu haberlerin zahirlerine hamletmeleri, te'villerine yeltenmemeleri ve onlara zahirlerinden başka anlamlar yüklememeleri te'vilin batıl olduğuna delildir. Eğer te'vil caiz olsaydı teşbihi ortadan kaldırması ve şüpheyi bertaraf etmesi sebebiyle herkesten önce kendileri te'vile sarılırdı.⁴⁶ İbni Teymiyye, İbnül Cevzi'nin Hanbelileri redderek yazmış olduğu kitabı, *Def-u Şübüheti't-Teşbih* adlı kitabında Hanbelilerin Allah'ın gözü, sureti, elleri, yüzü, alnı, göğsü, ayakları, uyluğu, yanı, arkası, önü, inmesi, koşması, şaşırması olduğunu söylediklerini ve akla ters gelen bu hususlarda inat ettikleri yönündeki itirazlara karşılık şu cevabı verir: Ebul Ferec o kitabı Hanbelileri reddetmek için değil bazı Hanbelileri reddetmek için yazmıştır. Bunlar da Ebu Abdullah İbni Hamid, Kadı Ebu Ya'la, Şeyh Ebul Hasan İbnü'z-Zağuni'dir. Yoksa bütün Hanbelileri reddetmemiş aksine reddettiği kişilere birçok Hanbeli'nin sözlerini delil getirmiştir. Bu hususta ileri giden Ebu Ya'la hakkında Ebul Ferec İbnü'l Cevzi, Rızkullah et-Temimi'nin şöyle söylediğini bizzat kendisinden nakleder: "Kadı Ebu Ya'la Hanbelilere öyle bir leke sürdü ki hiçbir su temizlemez."⁴⁷

Görüldüğü gibi Ebu Ya'la haberi sıfatlar konusunda kendi mezhebi içerisinde de eleştirilmiş, bu husustaki aşırılığından dolayı İbnü'l Cevzi *Def'u Şübüheti't-Teşbih* adlı kitabını yazmıştır. İbni Teymiyye, Hanbeliler içinde de diğer gruplardaki gibi çatışmalar olduğunu ancak onların uzlaşmadığı konuların çok ince konular olduğunu, ana meselelerde birlik içinde olduklarını ifade eder. Bütün gruplar içerisinde yine en az çatışma ve ayrılığa düşenlerin Hanbelîler olduğunu belirtir.⁴⁸ Ebu Ya'la haberi sıfatlar konusunda çokça eleştirilmiş ve bu konuda kullandığı hadislerin de zayıf olduğu belirtilmektedir. Safedi, Ebu Muhammed et-Temimi'nin : "Allah onu bağışlamasın. Hanbelilere öyle bir çamur attı ki kıyamete kadar asla temizlenmez." sözünü naklettikten sonra onun hadis metin ve senedindeki illetler konusunda mahareti olmadığını, usul ve furuda vahi

⁴⁶ İbni Teymiyye , *İbni Teymiyye Külliyyat ı*, 5 , 79-80

⁴⁷ İbni Teymiyye , *a.g.e.* 4 , 157

⁴⁸ İbni Teymiyye , *a.g.e.* 4 , 158

derecede birçok hadisi delil olarak kullandığını belirtir.⁴⁹ İbni Esir de Ebu Ya'la'nın haberi sıfatların te'vil edilemeyeceğine dair yazdığı eseri *İbtalü't-Te'vil* adlı kitabında birçok acaipliklerin bulunduğunu ve kişiyi tecsime götürdüğünü ifade eder⁵⁰. İbnü'l Cevzi de “zamanımızda haberi sıfatlar konusunda kişiyi teşbih ve tecsime götüren birçok kitaplar yazıldı.”⁵¹ diyerek Ebu Ya'la'nın *İbtalü't-Te'vil* adlı kitabına işaret eder. Yine o Ebu Ya'la'nın *İbtalü't-Te'vil* adlı kitabını içerisinde uydurma ve zayıf hadislerin bulunduğu kitaplar arasında sayar.⁵² İbnü'l Cevzi ayrıca haberi sıfatlar konusunda te'vil yapılabileceğini bu hususta te'vil yapan Selef mensup birçok kişinin görüşlerini de nakleder.⁵³ Burada anlatılanlardan şu anlaşılmaktadır ki Ebu Ya'la haberi sıfatlar konusundaki görüşlerinden dolayı özellikle bu hususta yazdığı *İbtalü't-Te'vil* adlı eserinden dolayı dönemini çokça etkilemiş ve hakkında birçok eleştiriler yapılmıştır. Bize göre de haberi sıfatlar konusunda zahiri anlamlarına alınmasında fazla ısrarcı davranmıştır. Bu husustaki görüşlerini desteklemek için de eline geçen bütün malzemeyi kullanmış olabilir. Aslında onun amacı Selefin bir özelliği olarak nakli esas alıp herhangi bir yoruma gitmemektir. Bu hususta gelen haberleri olduğu gibi kabul etmek gerekir. Fakat haberi sıfatlar gibi bir konuda te'vil yapılmayınca da teşbih ve tecsime karışma ihtimali bulunmaktadır. Onun için bu gibi yerlerde haberi sıfatlar Allah'ın şanına uygun, Kur'an'ın ruhuna ve tevhid ilkesine uygun olarak te'vil edilmesi gerekmektedir.

Fıkıh mezheplerinin ihtilaf ettikleri hususlarda onlara uyma konusunda Ebu Ya'la çok fazla zorlayıcı düşünmemektedir. Fıkıhçıların içtihadı çalıştıkları şey bir kısmına göre caiz olurken diğer bir kısmına göre de caiz değildir. Böyle durumlarda kişi örneğin nebiz içmede Ebu Hanifeyi taklit ederek içmeyi mübah görebilir. Yine onu taklid ederek bir kadının velisi olmadan evlenebileceğini benimseyebilir. Ahmed b. Hanbel ve Şafiiler kadının veli ve adaletli bir şahitle evlenebileceğini söylemişlerdir. Bu hususta ne Hanefiler onları ne de onlar Hanefileri inkâr etmemişlerdir. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki Ebu Ya'la mezhep konusunda taassup sahibi değildir. Kişinin istediği mezhebi ve görüşü

⁴⁹ Safedi , a.g.e. 78

⁵⁰ İbni Esir , *el-Kamil* , 52

⁵¹ İbnül Cevzi , *Def'u Şübüheti'te-Teşbih* , 7

⁵² İbnül Cevzi , a.g.e. 75

⁵³ İbnül Cevzi , a.g.e. 7 vd.

benimseyebileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel'in Mervezî'den yapılan rivayette fakihin insanları kendi mezhebine yönlendirmesi ve onları zorlamasının uygun olmayacağını söylediğini belirtir.⁵⁴

EBU YA'LA el-FERRA'NIN İTİKADİ GÖRÜŞLERİ

1. BİLGİ MESELESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

1.1. Nazar ve İstidlal İle İlgili Hükümler

Kelam konuları arasında bilgi önemli bir meseledir. İlk kez bilgi meselesini bağımsız bir başlık altında ele alıp işleyen Maturidi'dir (333/944).⁵⁵ Mesela Eşari (324/935)'nin *el-İbane* ve *el-Lüma* adlı eserlerinde bilgi ile ilgili herhangi bir bölüm yoktur.⁵⁶ Hem Allah'a hem de insana nisbet edilen ilim geniş mana alanı olan bir kavramdır. Bilmek, bilgi, marifet de bu kavramlarla ilgili olarak kullanılan lafızlar arasında yer alır. Türkçe'de pratikte bilgi ve bilmek anlamlarında kullanılan ilim, sözlükte cehaletin zıddıdır. Hissetme, tam vakıf olma, itkan, anlama, öğrenme, tanıma, yakın, tefekkür ve istidlal neticesinde elde edilen bilgi, tecrübe sonucu bir şeyi kavrama demektir.⁵⁷ Kelamcılar arasında ilmin tanımlanmasında ihtilaflar vardır. Mu'tezile kelamcılarından Kâbi (319/931), ilmi "bir şeye olduğu gibi inanmaktır." şeklinde tanımlar⁵⁸. Onlar bilgiyi bir inanç olarak nitelendirirken muhtemelen taklitçinin imanını reddetmeyi, dolayısıyla kendi anlayışlarına epistemolojik bir zemin hazırlamayı amaçlamışlardır. Çünkü Mu'tezile bir epistemolojik tutum olarak taklidi kabul etmez ve taklidi imanı geçerli saymaz.⁵⁹ Mu'tezile'nin bu bilgi anlayışı ehli sünnet tarafından reddedilmiştir. Nesefi'ye göre bilginin bir inanç olarak düşünülmesi hadis bilgiye uygun düşmediği gibi Allah'ın bilgisi için de uygun değildir. Bilgi inanç olursa

⁵⁴ Ebu Ya'la , *el-Mutemed* , 195-196

⁵⁵ Hanifi Özcan , *Maturidi'de Bilgi Problemi* , 29

⁵⁶ Hanifi Özcan , *a.g.e.* 29

⁵⁷ H. Hüseyin Tunçbilek , *İslam Düşüncesinde Allah'ın İlmi* , 6

⁵⁸ Nesefi , *Tabsiratü'l Edile* , c.1. , 9

⁵⁹ Hanifi Özcan , *a.g.e.* 43

bilen inanan olurdu, oysa Allah bilendir fakat inanan değildir. O halde bilginin bir tür inanç olması doğru değildir.⁶⁰ Ehli sünnet alimleri de bilgiyi farklı şekillerde tanımlamışlardır. Nesefi, Bakillani'nin ilmi "malumu olduğu gibi bilmek" şeklinde tanımladığını ve bu tanımın da fasit olduğunu haber vermektedir. Çünkü bilgi marifet olursa bilen de arif olur. Halbuki Allah alim olarak nitelendiği halde arif olarak nitelenmez.⁶¹ Maturidi'ye göre bilgi; "bilginin kendisinde bulunduğu kimseye mezkurun açık hale gelmesini sağlayan bir sıfattır." Nesefi'ye göre Maturidi'nin tanımı doğru bir tanımdır. Fertlerini içinde toplar, tersi alınınca da bozulmaz, yani tarif efradını cami ağıyarını manidir.⁶² Görüldüğü gibi kelamcılar ilmin tanımı hususunda hayli zorlanmışlardır. Zira onlar yapmış oldukları tanım içerisinde hem Allah'ın hem de insanın ilminin yer alması amacını gütmüşlerdir. Tanımların efradını cami ağıyarını mani, devir ve teselsülden uzak olması için çaba sarf etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı kabul görürken bir kısmı da eleştirilere maruz kalmıştır.⁶³ Ebu Ya'la da bilgiyi "malumu olduğu hal üzere bilmektir." şeklinde tanımlar.⁶⁴ Ebu Ya'la burada marifet kavramını kullanır, ona göre bilgi ile marifet aynı şeydir. Bilgiyi bilen onun marifet olduğunu da bilir. Daha sonra Ebu Ya'la bilgiyi kadim bilgi ve muhdes bilgi olmak üzere ikiye ayırır. Kadim bilgi hadis, araz, zaruri, istidlali, kesbi ve cins değildir. Üzerine yokluk geçmesi, failine taalluk etmesi, cehalet, şüphe, zan gibi şeylerin kendisini yok etmesi muhaldir. Malumatın tamamına taalluku zorunludur. Bu bilgi Allah'ın bilgisidir.⁶⁵ Muhdes bilgi ise yokluktan meydana gelen bilgidir. Bekası sahih değildir, arazidir, kendisini ortadan kaldıran bir zıddı vardır. Varlığının ikinci halinde yokluğu zorunludur. Bu bilgi insanların hayvanların, meleklerin ve cinlerin bilgisidir. Ebu Ya'la, muhdes bilgiyi de iki kısma ayırır; birincisi zorunlu bilgidir. Zorunlu bilgi şüphe ile yok olmayan, kendisinden ayrılmanın mümkün olmaması yönüyle yaratılan varlıklara lazım olan bilgidir. İnsanın kendisini bilmesi, sağlık, sevinç gibi şeyleri bilmesi, bir cismin iki mekanda imkansızlığını bilmesi, ikinin

⁶⁰ Hanifi Özcan , *a.g.e.* 43

⁶¹ Nesefi , *a.g.e.* , c.1., 13

⁶² Nesefi , *a.g.e.* 19: Nesefi'nin İman-Bilgi İlişkisi için bkz. Muhit Mert , *Nesefide İman Bilgi İlişkisi , Kelamda Bilgi Problemi* , 221-231

⁶³ H. Hüseyin Tunçbilek , *a.g.e.* 16

⁶⁴ Ebu Ya'la , *el-Mutemed* , 32

⁶⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 32

birden çok olduğunu bilmesi, yazının ancak yazanından meydana geldiğini bilmesi, binanın bir yapıyı olduğunu bilmesi bu kısma örnektir. İkincisi iktisabi bilgidir. İktisabi bilgi, nazar ve istidlal ile meydana gelen bilgidir. Yaratıcıyı ve yarattıklarını bilmek, onun sıfatlarını, vahdaniyetini, peygamberlerinin peygamberliğini ve dinin hükümlerini bilmek bu kısma örnektir.⁶⁶ Ebu Ya'la nazar ve istidlale büyük önem verir. Bunu el-Mutemed adlı kitabına ilk olarak nazarla ilgili hükümlerle başlamasından anlıyoruz. Nazar ve istidlale kelimcilerin büyük önem vermesinin sebebi, nazar ve istidlal neticesinde Allah'ı bilmemizdir. Razi'ye göre istidlalin gerekli olduğunun açıklanmasında meşhur olan Allah'ın bilinmesinin farz olmasıdır. Allah'ın bilinmesi ancak istidlal ile elde edilir.⁶⁷ Maturidi'ye göre de Allah istidlalde bulunmayı teşvik etmiştir. Kainatta mevcut hikmetlerin bilinmesi istidlal ile olmaktadır. Evrende bulunup ta yaratıcısını kanıtlayan ya da kendi kendine oluşumunu gösteren, yaratılmış mı ,ezeli mi olduğunu belgeleyen hususların bilinmesi zaruridir. Bütün bunlar istidlalden başka bir yöntemle bilinmesi mümkün olmayan şeylerdir. Akıl yürütmenin gerekliliği konusunda değinilecek bir husus da şudur: İnsan yaratılmışları yönetme yeteneği ile ön plana çıkmış, bu uğurda güçlüklerle göğüs germek, onlar için aklen en elverişli olanını araştırmak, iyiyi ve güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşünlere sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise akıllı kullanmaktan ibarettir. Ona göre akıl yürütmeyi inkar eden kimsenin elinde onu reddetmek için akıl yürütmekten başka da kanıt yoktur. Bu da istidlalin gerekliliğinin bir delilidir.⁶⁸ Ebu Ya'la'ya göre de doğru bir şekilde yapılan nazar bilgiyi meydana getirir.⁶⁹ Ona göre nazarın doğruluğuna delalet eden nakli deliller vardır:

"Bakmıyorlar mı develere nasıl yaratıldı?"⁷⁰

"Göklerin ve yerin melekütüne bakmadılar mı?"⁷¹

"Onlara Allah'ın indirdiğine uyun dense, hayır biz babalarımızı üzerinde

⁶⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 33

⁶⁷ Razi , *el-Muhassal* , Çev: Hüseyin Atay (*Kelam'a Giriş*) , 30

⁶⁸ Maturudi , *Kitabü't-Tevhid* , Trc: Bekir Topalolu , 14

⁶⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 19

⁷⁰ Çaşıye , 17

⁷¹ Araf , 185

bulduğumuz şeye inanırız, derler.”⁷² Yine ona göre şayet nazar ve istidlalle bir şey bilinmeseydi yazı yazanına, bina yapanına, fiil de failine delalet etmezdi.⁷³ Nazar ve istidlalin gerekliliğini yine şu sözlerle açıklar : Allah'ın akıllı varlıklar üzerine gerekli kıldığı ilk şey Allah'ı bilmeye götüren nazar ve istidlaldır. Allah'ı bilmeyenin ona yaklaşması da mümkün değildir. Çünkü yaklaşmanın şartı yaklaşılan şeyi bilmektir. Bize görülmeyen ve hakkında bilgimiz olmayan şeyi nazar ve istidlalle bilmemiz gerekir. Yine Ona göre nazar ve istidlalin Allah'ı bilme konusunda gerekli olmasının yolu aklın önermeleri değil de semî yani nakildir. Çünkü akıl bir şeyi güzel , çirkin, vacip, haram, mübah kılamaz. Bütün bunlar peygamberler tarafından bildirilir. Allah tarafından hükümler ve emirler gelmeseydi bunları bilmek akıllı varlıklara gerekmezdi.⁷⁴ Buna delil olarak şu ayeti nakleder:

"Bunları müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik ki elçiler geldikten sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın."⁷⁵ Peygamber gelmeden önce insanlara akıl yönünden bir şey vacip olsaydı Allah "peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri olmasın" şeklinde bir ifade getirmezdi. Aksine "akıldan sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın diye" şeklinde bir ifade getirmesi gerekirdi. Yine Allah:

"Biz bir rasûl göndermedikçe azap edici olmayız."⁷⁶ buyurmaktadır. Burada da Allah insanların peygamber göndermeden önce azaptan emin olduklarını, onlara akıl yönünden bir şeyin zorunlu olmadığını bilakis peygamberlerin gelmesiyle zorunlu olacağını haber veriyor.⁷⁷ Doğru bir bilginin her bir parçası bilgidir. Örneğin alemin hudüsüne nazar ettiğimizde önce arazları ispat ederiz. Buradaki nazarla yalnızca arazların varlığı ile ilgili bir bilgi ederiz. İkinci olarak arazların hudüsüne nazar ederiz ve bizim için bilgi meydana gelmiş olur.⁷⁸ Ebu Ya'la'ya göre nazar ilmin meydana gelmesi için şarttır. Nazarın akabinde o ilmi meydana getiren Allah'tır. İnsanlara bilmesi zorunlu olduğu şeylerde nazar edebileceği bir

⁷² Lokman , 21

⁷³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 20

⁷⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 21

⁷⁵ Nisa , 165

⁷⁶ İsrâ , 15

⁷⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 22

⁷⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 24

müddet lazımdır. Nazar etme süresince bilgiyi terk etmekle (Allah'ı bilmek) ceza gerekmez. Çünkü Allah'ı bilmek ancak delile nazar etmekle kazanılır.⁷⁹ Bu bağlamda dinin bilinen hükümlerini üç kısma ayırır. Birincisi nakil olmadan yalnızca akılla bilinir. Alemin hudusunu ve muhdisini ispat etmek gibi. İkincisi akılla bilinmeyip nakille bilinir. Vaciplerin zorunluluğu, yasakların haramlığı iyiliklerin güzel, kötülüklerin çirkin görülmesi, mübahların helal olması gibi. Üçüncüsü bazen akılla bazen nakille bilinir. Tevhid ve nübüvveti bilmek, Allah'ın gözlerle görülmesi, mü'minlerin bağışlanmasının caiz olması gibi.⁸⁰ Böylece onun alemin hudusu ve muhdisini ispat etmede nazar ve istidlalde bulunmamız gerektiğini vurguladığını görüyoruz. Nazar ve istidlal Allah'ı bilmek için gereklidir. Bu açıdan nazar ve istidlale büyük önem vermiş, buradan da marifetullah konusuna geçmiştir. Ona göre bilginin kaynakları aklın zaruri ilkeleri, duyular, nazar ve istidlal ile mütevatir haberden oluşur. Aklın zorunluluğu ilkesine örnek; insanın kendi varlığını bilmesi ,duyu organları ile bilinenlere örnek; siyah ile beyazı, uzun ile kısayı ayırt etmek, sıcaklık, soğukluk, kalınlık, yumuşaklığı bilmek, haberi mütevatir ile bilinen ilme örnek; göremediğimiz fakat varlığını bildiğimiz Çin, Mısır, Mekke gibi şehirlerin varlığını bilmek, nazar ve istidlal ile bilinene örnek ise alemin hudüsünü ve yaratıcısını bilmektir. Ona göre taklit asla bir bilgi yolu değildir. Çünkü taklit delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmektir⁸¹. Ebu Ya'la'ya göre kendisiyle hakikatlerin bilindiği deliller beştir: 1. Allah'ın kitabı, 2. Rasülünün Sünneti, 3. Ümmetin icmaı, 4. Naslardan delil çıkarma yoluyla kıyas ve içtihatla bulunmak, 5.Akıl. Bunları ifade eden ayetler ise şunlardır :

"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve rasülüne götürün."⁸² Burada Kur'an ve sünnet kastedilmektedir.

"Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim peygambere karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse onu o yönde bırakırız ve ceheneme sokarız. O ne kötü bir yerdir."⁸³ "Mü'minlerin yolu" ifadesiyle burada kastolunan icma'dır.

⁷⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 23

⁸⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 24

⁸¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 31

⁸² Nisa , 59

⁸³ Nisa , 115

"Ey akıl sahipleri ibret alın."⁸⁴ Burada da kıyas ve içtihat kastedilmektedir.

"Kendi nefislerinizde de öyle görmüyor musunuz."⁸⁵ Burada da akıl işaret edilmektedir.⁸⁶

1.2. Marifetullah

Allah'ı bilmek akıllı varlıklara gerekli olan bir şeydir. Allah da ancak nazar ve istidlal ile bilinebilir. Ebu Ya'la'ya göre Allah'ı bilmeye götüren nazar ve istidlali murad etmek Allah'a taattir, fakat yakınlık değildir. Ona göre her yakınlık taattir ancak her taat yakınlık değildir. Nazar ve istidlalden önce Allah bilinemeyeceğinden dolayı ona yakın olmak da muhal olur.⁸⁷ Allah'ı bilmeyenin ona yaklaşması mümkün değildir. Çünkü yaklaşmanın şartı yaklaşılan şeyi bilmektir.⁸⁸ Ebu Ya'la'ya göre marifet, ehli sünnetin genel tutumundan farklı olarak arifin kendisi sebebiyle Allah'ı bildiği bir manadır ki bu mana aynı zamanda ilimdir. İlim ve marifet bir manayadır. Marifet ilmin dışında bir mana olsa ilimden fazla veya ilim marifetten fazla olduğunda aralarında farklar bulunması gerekir. Allah'ın alim, mürid, kadir olmasında farklar vardır ama ilim ile marifet arasında fark yoktur. Şayet olursa kasıt ; irade ve meşietten farklıdır, ihtiyar da iradeden farklıdır, kuvvet de istitaatten farklıdır, demek de caiz olurdu.⁸⁹ Halbuki kelamcılar ilmi tanımlarken marifet kavramı geçtiği için tanımları eksik bulmuşlar ve marifet kavramını Allah için kullanılamayacağını söylemişlerdi.⁹⁰ Ebu Ya'la ise Allah'a arif denilebileceğini söyler. Çünkü Allah'ın isimlendirilmesi meselesinde de geleceği üzere ona göre aklın muhal görmediği şeylerle Allah isimlendirilebilir. Halbuki ehli sünnete göre Allah'ın isimlendirilmesi nas ile olur. Bu hususta akıl yetkili değildir.⁹¹ Ebu Ya'la'ya göre Allah apaçık delillerle bilinir. Bu deliller kendi varlığımız, gökyüzü, yeryüzü ve ikisi arasındaki

⁸⁴ Haşr , 2

⁸⁵ Zariyat , 21

⁸⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 26

⁸⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 28

⁸⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 21

⁸⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 28

⁹⁰ Bkz.Nesefi , *a.g.e.* c.1., 13: Hanifi Özcan , *a.g.e.* 40-54 : Muhit Mert , “Kelamcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi”

⁹¹ Hüdaverdi Adam , *Bazı Kelam Problemleri* , 17-19

şeylerdir. Çünkü bunlarda yaratıcıya delalet eden yaratma delilleri vardır. Allah'ı bilmek herkese emredilmiş, zıttı ise yasaklanmıştır. Bu hususta nakli deliller şunlardır :

"Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur."⁹²

"Bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve ondan başka ilah yoktur."⁹³ Bu ayetler Allah'ı bilmenin emir olmasını gerektirmektedir. Buna muhalif davranıp zıddını işleyenler cehennemde ebedi olarak kalmaya, öldürülmeye, cizye vermeye müstehak olurlar.⁹⁴ Yine Allah'ı bilmek kulun gayreti ve seçimiyle olur. Kulun gayreti ve seçimi neticesinde Allah tarafından verilir, zorunlu olarak meydana gelmez. Ona göre marifetullah zaruri değil iktisabi'dir. Bu hususta farklı görüşleri de zikreder; Rafiziler ve sufilere göre Allah akıllı varlıkların kalplerinde sebepsiz ve nazarsız olarak marifeti yaratır. Mu'tezile'den Cahız'a göre Allah'ı bilmek zorunludur. Büyüyen beyinlerde nazar ve istidlalden sonra marifetullah meydana gelir fakat kul bununla memur değildir. Cehm b. Safvan'a göre marifetullah kulun ihtiyarı ile değil de Allah'ın ihtiyarı iledir. Ebu Ya'la marifetullahın zaruri olmayıp iktisabi olduğuna delil olarak şunları söyler : Eğer zorunlu olursa Allah'ı ve onun tevhidini bilmek hususunda bütün insanlar müşterek olurlardı. Halbuki marifetullah hususunda çokça tartışmaları ve Allah'ı inkar etmeleri Allah'ı bilmenin zorunlu olmadığını göstermektedir.⁹⁵ Marifetullah ile ilgili bir başka mesele olan marifetin artıp azalması hususunda ise marifetin aratacağını ve eksileceğini belirtir. Ahmed bin Hanbel'e göre de böyledir. Bu şu şekilde olur: İnsanların bir kısmı Allah'ın haberlerini tafsili olarak bilir, bir kısmı da mücmel olarak bilir. Mücmel olarak bilen tafsili olarak bildiği zaman bilgisi ve tasdiki artar. Nitekim vahiy de peygamberimize ayet ayet ve sure sure indirildi. Kim öğrenirse ilmini artırmış olur. Delil olarak da şu ayetleri nakleder:

"Herhangi bir sure indirildiği zaman onlardan bir kısmı bu sizin hanginizin imanını artırdı, der."⁹⁶

"İman edenlerin imanını artırsın."⁹⁷ Bu ayetlerde imanın artacağı

⁹² Muhammed , 19

⁹³ Hud , 14

⁹⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 29

⁹⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 30

⁹⁶ Tevbe , 124

⁹⁷ Müddessir , 31

vurgulanmaktadır.⁹⁸

1.3. Malumatın Kısımları

Ebu Ya'la'ya göre bilgi kadim ve muhdes olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Kadim bilgi, Allah'ın bilgisi Muhdes bilgi de canlıların bilgisidir.⁹⁹ Malumatı da mevcut ve ma'dum olmak üzere iki kısma ayıran Ebu Ya'la ma'dumu da beş kısma ayırır. 1.Asla var olmayan ma'dum : Var olması sahih değildir. İki zıttın bir araya gelmesi ve bir cismin aynı anda iki mekanda olması gibi. 2. Var olmayan ma'dum : Varlığı sahih değildir. Ahiret ehlinin dünyaya döndürülmesi, kafirlerin cennete girmesi gibi. 3. Şu an olmayıp sonradan meydana gelecek olan ma'dum; Kıyamet, Haşir, ceza, sevap, ıkab gibi. 4. Mevcut olan ma'dum: İşlemiş olduğumuz fiiller ve bugünün dün olması gibi. 5. Olması ve olmaması mümkün olan ma'dum : işleneceği ya da işlenmeyeceği bilinmeyen fiillerin yaratılması , sakinin hareket etmesi, hareket edenin de sakin olması gibi. Mevcudu da kadim ve muhdes olmak üzere ikiye ayıran Ebu Ya'la Muhdesi de cevher, cisim ve araz olmak üzere üç kısma ayırır.¹⁰⁰ Bu tür kısımlandırma Ehli sünnet kelimcılarında görülür. Çünkü Allah'ın varlığına alemde hareketle gidilir. Alemdeki cisim, cevher ve arazların hadis oldukları anlaşılınca onların bir muhdise ihtiyaç duydukları da anlaşılır.¹⁰¹ Cevher parçalanamayan cüzdür. Cevherin tamamı bir cinstir. Cisim Cevherlerden mürekkeptir. Her cisim birleşiktir. Cisim muhdestir, sıfattır ve durumları değişir. Araz da cisimlere ve cevherlere arız olur. Varlığı ikinci halde bozulur, bekası sahih değildir. Kerrami'ye ve Mu'tezileye göre arazlar bakidir. Ebu Ya'la arazların baki olmadıklarına delil olarak şu ayetleri nakleder :

"Onlar dünya hayatının geçiciliğini isterler, Allah ise ahireti ister."¹⁰² Bu ayette dünya hayatı geçici olduğu için araz olarak isimlendirmiştir.

⁹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 32

⁹⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 32-33

¹⁰⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* , 34

¹⁰¹ Sabuni , *el-Bidaye Fi Usuliddin* Trc : Bekir Topaloğlu , *Maturudiye Akaidi* , 6-63 : Maturudi , *Kitabüttevhid* , Trc : Bekir Topaloğlu , 21-31: Taftazani , *Şerhul Akaid* , Çev : Süleyman Uludağ , *Kelam İlmi ve İslam Akaidi* , 134

¹⁰² Bakara , 247

"Bu bize yağmur yağdıracak buluttur."¹⁰³ Bulut geçici olduğu için bu ayette ona "arız" kavramı kullanılmıştır.¹⁰⁴ Muhdesatın varlığının sonsuz olması caiz değildir. Alem sonludur, cisimler parçalanamayan cüzlere kadar kısımlara ayrılırlar Nazzam ve felsefecilere göre Alem sonsuzdur, cisimler de sonsuza kadar parçalanırlar, o zaman filin zerreden büyük olduğu malumdur. Filin ve zerrenin miktarları sonsuz olursa biri diğerinden miktar olarak büyük olmazdı. Çünkü ikisinin de sonları yoktur.¹⁰⁵ Alemdeki her şey cevherleri, cisimleri ve arazları ile muhdestir. Bunların muhdes olduğu sabit olunca onları ihdas eden bir muhdisin de olması gereklidir. Eğer muhdes muhdisine taalluk etmemiş olsa yazı yazanına darb da dövene taalluk etmezdi.¹⁰⁶ Bunun yanında alemin yaratıcısının tabiattan bir varlık, yedi gök, nur, zulmet, kuvvet ve madde, mana, melek, cevher, cisim olması da caiz değildir. Çünkü bunlar mevcut ya da ma'dum olurlar. Ma'dum olamaz. Çünkü Allah'ın ma'dum olması muhaldir. Ma'dum şey değildir. Şey olmayanın da fail olması caiz değildir. Muhdes olması da muhaldir. Çünkü muhdes bir muhdise o da bir başka muhdise ihtiyaç duyar. O halde bunlar alemin yaratıcısı olamaz. Alemin yaratıcısı binefsihi hayy, alim, kadir olan Allah'tır.¹⁰⁷ Ebu Ya'la Mecusilerin nur ve zulmet olmak üzere iki ilah edindiklerini, Hristiyanların üç ilah edindiklerini, Mu'tezile'nin de kulların fiillerini yaratan kulun kendisidir, görüşlerinden dolayı iki ilah edindiğini söyler.¹⁰⁸ Ancak bu aşırı bir yorumdur. Zira Mu'tezile alemin iki yaratıcısı olduğuna inanmaz. Çünkü onların beş esaslarından birisi de tevhid ilkesidir.¹⁰⁹ Mecusilerin görüşlerinin bozuk olduğuna delil olarak şu ayeti nakleder :

"Allah'ı iki ilah edinmeyin o ancak tektir"¹¹⁰ Hristiyanların görüşüne delil olarak şu ayeti nakleder :

"Allah üçün üçüncüsüdür diyenler elbette kafir olmuşlardır oysa yalnız bir tek ilah vardır."¹¹¹ Mu'tezilenin görüşünün fesadına delil olarak şu ayeti nakleder :

¹⁰³ Ahkaf , 24

¹⁰⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 35-36

¹⁰⁵ Ebu Ya'a , *a.g.e.* 38

¹⁰⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 39

¹⁰⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 40

¹⁰⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 40

¹⁰⁹ Şerafeddin Gölçük , *Kelam Tarihi*, 63

¹¹⁰ Nahl , 51

¹¹¹ Maide , 73

"Yoksa Allah'a onun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da ikisinin yaratması birbirine benzer mi göründü?¹¹²" Ebu Ya'la böylece cisim, cevher ve arazların hadis olduklarını, alemin bir muhdise ihtiyaç duyduğunu ve bu muhdisin de tek olan Allah olduğunu ortaya koymuş oldu.

2. ULUHIYYET MESELESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Allah'ın Sıfatları

İlahi sıfatlar konusu kelam ilminin en karmaşık konularındandır. Bu meselede kelam ekolleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş ve aralarında ciddi ihtilaflar belirmiştir. Allah fikri bütün insanların zihnini meşgul eden yüksek bir fikirdir. Bu fikir halkın inancında, düşünürlerin düşüncelerinde, mutasavvıfların kendilerine ait duyuşlarında, kısacası insanlığın her tabakasında mevcuttur. Esasen bilinmesi gerekli olan ilk bilgi de ona dair isim ve sıfatlarının bilgisidir. Çünkü Allah'ın varlığı sabit olunca onun sıfatlarının ne olduğu söz konusu olacaktır. Kainatın yaratıcısının da ismi bulunmalıdır. Zira kul Uluhiyetle irtibatını isim vasıtasıyla sağlar.¹¹³ İslam mezhepleri her ne kadar Allah'ın bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğu hususunda ittifak etmişlerse de bu sıfatların anlamları, özellikleri, objeleriyle olan ilişkileri, Allah'ın bunlarla muttasıf oluşunun ispat yolları, ilahi zat ile ilişkileri bakımından adlandırılmaları ve taksimi hususunda ihtilafa düşmüşler ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹⁴

İslam mezhepleri tarihçilerine göre Ca'd bin Dirhem ve Cehm b. Safvan ilk

¹¹² Ra'd , 16

¹¹³ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 2

¹¹⁴ H. Hüseyin Tunçbilek , “Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi”, 149

defa sıfatları inkar konusunda görüş belirten şahıslardır¹¹⁵. Cehm b. Safvan'a göre Allah şey, mevcud, hayy, alim, mürid gibi sıfatlarla nitelenemez. Çünkü bu sıfatlar yaratıklarda olduğundan dolayı teşbihi gerektirir. Ancak sadece ona mahsus olan kadir, mucid, fail, halik, muhyi, mümit olarak nitelendirilmesi caizdir. Allah'ın kelam sıfatı ise hadistir.¹¹⁶ Mu'tezilenin kurucusu Vasil b. Ata da Cehm b. Safvan'ın izinden giderek Allah'ın ilim, kudret , irade ve hayat gibi sıfatlarını nefyetmiştir. Sıfatları kabul etmek Allah'ın kıdemine aykırı düşmekte ve iki ilah ihdas edilmiş olmaktadır. Mu'tezile eski Yunan filozoflarından da etkilenererek Allah'ın zatında çokluğa ve hatta teşbihe yol açacağı gerekçesiyle kendi zatıyla kaim, kadim sıfatların bulunmadığı görüşünü ortaya atmıştır.¹¹⁷ Sıfatların nefyini esas alan Mu'tezile kelamcıları bu konuda çeşitli metotlara başvurmuşlar, bunlardan ikisi şöhret bulmuştur. Birincisi Selbi metot diğeri de haller teorisi. Sıfatların selbi metotla izahı Yunan felsefesine dayandırılmaktadır.¹¹⁸ Yeni Eflatunculuk aracılığı ile felsefe ile Yahudiliği uzlaştırmaya çalışan Yahudi Philon da Allah'ın tek başına ezeli olduğunu benimseyen yani sıfatları selbi metotla açıklama iddiasında bulunanlardan birisiydi.¹¹⁹ Sıfatları selbi metotla izah yoluna giden Dırrar b. Amr'a göre Allah alimdir, kadirdir, haydır demek; cahil değildir, aciz değildir ve ölü değildir demektir. Neccar'a göre de "Allah daima cömerttir" sözünün anlamı ondan cimriliği nefyetmektir. "O daima mütekellimdir" derken de "O daima kelamdan aciz değildir" demektir. Ancak onun kelamı hadistir, mahluktur.¹²⁰ Sıfatları haller teorisiyle açıklayan Ebu Haşim el-Cübbai, Allah'a nisbet edilen sıfatların gerçekte birer hal olduğu yani bunların ne var ne de yok olduğunun söylenemeyeceği görüşünden ibaret olan bir nevi konseptualizm/kavramcılık sayılabilecek bu teoriyi o Allah'ın zatı ile sıfatları arasındaki ilişkiyi açıklamak gayesiyle ortaya koymuştur.¹²¹ Ona göre alimin alim olması bir haldir. Allah alimdir demek Allah'ın bilme durumunda olması demektir. Bu onun zat olmasının ötesinde bir sıfattır. Bunun anlamı zatın anlamından

¹¹⁵ İbni Esir , *el-Kamil* , V, 263

¹¹⁶ Bağdadi , *el-Fark eynefırak* , Çev : Ethem Ruhi Fırlı , *Mezhepler Arasındaki Farklar* , 156: Cehm ve Cehmiyye'nin Görüşleri için bkz. Eşari , *el-İbane an Usuli'd-Diyane* , 107 vd .

¹¹⁷ H. Hüseyin Tunçbilek , *a.g.m.* 161

¹¹⁸ İrfan Abdülhamit , *İslam'da İtikadi Mezhepler* , 248

¹¹⁹ Wolfson , *Kelam Felsefeleri* , 93

¹²⁰ H. Hüseyin Tunçbilek , *a.g.m.* 162

¹²¹ Avni İlhan , *Ebu Haşim el-Cübbai* , DİA , X , 147

farklıdır.¹²²

Şehristani, Mu'tezile'nin sıfatları inkar etmesini, Allah'ın kulların vasıflandığı sıfatlarla vasıflanmasını onun şanına uygun bulmadıklarından onu tenzih etmek için reddederler, demektedir. Çünkü bu Allah'ın mahlukata benzemesini gerektirir.¹²³ Taftazani'ye göre de Mu'tezile'nin sıfatları inkar etmesi onların "sıfatların varlığını kabul etmek tavrı iptal etmektir" prensibine sıkı bir şekilde sarılmış olmalarındandır. Onlara göre Allah'ın zatından ayrı kadim varlıkların kabulü taaddüd-ü kudemayı gerektirir. Halbuki Hıristiyanlar üç kadim varlığı kabul etmekle küfre girmişlerdir. Sekiz ya da daha fazlasını kabul edenin hali ne olur? Ehli sünnet kelimcilerinin de onların bu endişelerinin yersiz olduğunu, çünkü sıfatlar Allah'ın ne aynıdır, ne de gayrıdır sözleriyle buradaki endişenin giderildiğini ifade eder.¹²⁴

Görüldüğü gibi Mu'tezile Allah için zati üzerine zaid ve zati ile kaim sıfatların bulunmasını reddeder. Onlar bunu samimi olarak Allah'ın kamil vahdaniyetini korumak için yapmışlardır. Maksatları Allah'ı her türlü teşbih şaibesinden tenzih etmektir. Halbu ki Mu'tezile'nin "kadim sıfatların kabulü taaddüd-ü kudemayı o da birçok ilahın varlığını gerektirir. Bu ise tevhid anlayışını iptal eder" şeklindeki endişesi yersizdir. İlahın sıfatı ilah değildir, ancak mevsufu ile kaim ve onun kıdemiyle kaim olabilir. Sıfatların müstakil bir varlıkları olmadığına göre hakiki var olan sıfatları ile birlikte yalnız Allah'tır.¹²⁵

Sıfatlar konusunda Ebu Ya'la'nın görüşleri de ehli sünnet kelimcileriyle aynıdır. O Allah'ın sıfatlarını zati ve manevi olmak üzere ikiye ayırır. Zati sıfatlarla yoklukları düşünüldüğünde zatının da yok olmasını gerektiren sıfatları kasteder. Manevi sıfatlar ile de yoklukları düşünüldüğünde zatının yokluğunu gerektirmeyen sıfatları kasteder. Allah alim, hayy, kadir, mürid, mütekellim, semî, basirdir. Bu sıfatlar onun için ebedî olarak lazım olan sıfatlardır. Bu manaların yok olmasıyla da bu sıfatların Allah'tan ayrılması muhaldir. O manalar da kudret, ilim, sem, basar, kelamdır. Allah ilmi ile alim, hayat ile hayy, kudret ile kadir, irade ile mürid, kelam ile mütekellimdir. Yine Allah'ın halk, rızık, adl, ihsan

¹²² M. Said Yazıcıoğlu, *Kelam Ders Notları*, 31

¹²³ Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 179

¹²⁴ Taftazani, *a.g.e.*, 159 (Çev: Süleyman Uludağ)

¹²⁵ Hüdaverdi Adam, *a.g.e.* 12

fiillerinden ortaya çıkmış olan halik, razık, adil, muhsin gibi fiili sıfatları da vardır. Bu sıfatlar da aynı şekilde onun için lazımdır, kadim olmakla da kadimdir. Ancak halk, rızık ihsan gibi manalar muhdestir. Bunların kadim olduklarını söylemek bu manaları bilenlerin de kadim olmasını gerektirir.¹²⁶ Kadim olma hususunda Allah bunlarla nitelenmez. Allah gelecekte yaratacağından mecaz olarak halik, muhyi, mümit olarak nitelenir. Allah'ın sıfatlarının kadim olduğuna delil olarak şunları belirtir: Örneğin ilim sıfatının ispatına şu ayetleri delil getirir:

“Onun bilgisi olmaksızın ne bir dişi gebe kalır, ne de doğurur.”¹²⁷

“Onu yüce ilmiyle indirdi.”¹²⁸ Buralarda ilim ile murad zat olursa nefsi nefesine bitleştirilmiş olur. Bu caiz değildir. Zira bir şey kendisine muzaf kılınmaz. Bu durumda Allah nefsi dolayısıyla alim ya da bir mana dolayısıyla alim olmuş olur. Kendisi sebebiyle âlim olamaz. Zira bu durumda nefsi ilim olmuş olur. Allah'ın ilim olmadığına ittifak ettiğimize göre nefsi için âlim değil de ilmi ile alim olduğu ortaya çıkmış olur. Âlim'in bilmemesini ve ilmin de âlimsiz olduğunu söylemek ise yazısı olmayana katip demek ya da katip olmayana yazıyı caiz görmek gibidir. Alimsiz ilim olmayacağı gibi ilimsiz de alim olmayacaktır. Böylece alimin hakikatinde onun için ilim olduğu sabit olmuş olur.¹²⁹

Ebu Ya'la sıfatların varlığını ve kadim olduğunu ortaya koyduktan sonra Mu'tezile'nin taaddüd-ü kudema endişesine karşılık diğer ehli sünnet kelimcileri gibi sıfatlar Allah'ın ne aynıdır ne de gayrıdır diyerek cevap verir. Eğer sıfatlar Allah'ın aynı olursa sıfatların da âlim, hay, kadir olmaları gerekir. O zaman kudretinin varlığı, ilminin varlığı zatı ile olmuş olur ki bu batıldır. Çünkü sıfatlar sıfatları taşımaz. Sıfatlar Allahın gayrıdır da denilemez. Gayrı olursa zaman veya mekanın varlığıyla birlikte Allah'tan ayrılmaları caiz olurdu. Daha önce de açıklandığı gibi Allah kadimdir, zatı da kadimdir.¹³⁰

Allah'ın kadir olduğuna delil ondan fiillerin ortaya çıkmasıdır. Aciz olduğu muhal olunca kadir olduğu da açıktır. Onun kadir olması aynı zamanda alim olmasını da gerektirir. Alim ve kadir olduğu ortaya çıkınca hay olduğu da sabit olmuş olur. Çünkü hay olmadan âlim ve kadir olunmaz. Yine Allah'ın evveli de

¹²⁶ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 44

¹²⁷ Fussilet, 47

¹²⁸ Nisa, 166

¹²⁹ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 45

¹³⁰ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 46

yoktur. Evveli olursa muhdes olmuş olur ki muhdes olan da muhdis olamaz. Allah üzerine yokluk geçmesi de muhaldır. Âlemi yaratan Allah'ın yaratılmış olduğunu düşünmek muhaldır. Kadim olduğuna delil ise varlığının evveli olmamasıdır. Eğer Allah muhdes olursa onun da bir muhdisi olması gerekir ki bu böylece sonsuza kadar devam eder gider. Allah'ın baki olduğuna delil kadim olmasıdır. Allah kadim ise baki olması zorunludur. Eşari'den farklı olarak Allah bir beka olmaksızın bakidir görüşüne sahiptir. Eşari'ye göre ise Allah bir beka ile bakidir. Çünkü bakinin manası hudusün dışında olan ya da hudus olmaksızın var olan demektir. Bu tanım yalnızca varlığının devamını haber verir. Varlığının devamı da kendisini icap ettiren bir manaya ve kendisini içeren bir şarta muhtaç olmadan olur.¹³¹ Kısaca Allah bir ilimle âlim bir kudretle kadir, bir irade ile mürid, bir kelam ile mütekellimdir. İlimi sınırsız malumata taalluk eder, kudreti sınırsız makdurata taalluk eder.¹³²

2.2. Haberi Sıfatlar

Kelamcılar arasında önemli meselelerden biri de haberi sıfatlardır. Bazıları haberi sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini aksi takdirde teşbih ve tecsime götüreceğine inanırken kimi de te'vil ve tefsir yapılmadan olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Ebu Ya'la da haberi sıfatlar konusuna uzunca değinmiş ve bu husustaki aşırılığından dolayı da çokça eleştirilmiştir.

Selefiye haberi sıfatların ancak kitap ve sünnetle sabit olduğunu ve bu hususta varid olan ayet ve hadislerin zahirlerinin teşbihsiz ve keyfiyetsiz bir şekilde mecazi değil hakiki anlamlarına hamledilmeleri gerektiğini söylemiştir.¹³³ Selef âlimlerine göre Kur'an-ı Kerim'de manası anlaşılamayan veya kapalı hiçbir lafız yoktur. Bundan ötürü sıfatlara dair varid olan ayet ve hadislerin zahirleri ve ilk bakışta ifade ettikleri manalar ile amel edilerek haberi sıfatlar te'vilsiz,

¹³¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 47-48

¹³² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 49

¹³³ Şerafettin Gölcük , *Kelam Tarih i*, 84-88

teşbihsiz ve keyfiyetsiz bir şekilde kabul edilmelidir. ¹³⁴

2.2.1. Allah'ın “Ayn” ile Nitelenmesi

Ebu Ya'la'ya göre Allah kendini iki gözle (ayneyn) nitelemiştir. İki gözünün olması basar ve ru'yet sıfatları üzerine zaid sıfatlardır. Bu husustaki ayetler şunlardır:

“Gözetimimiz (ayneyn) altında giderdi”¹³⁵

“Gözetimim (ayn) altında yetiştirilesin”¹³⁶

Bazı ayetlerde Cenab-ı Hak için bir gözden bazılarında ise gözlerden bahsedilir Allah bu kavramları kendisi için kullandığından dolayı onun sıfatı olarak kabul etmemiz gerekir. Bu gözler Mücessime'nin söylediği gibi gören gözler olduğuna hamletmek sahih değildir. Ebu Ya'la bu hususta gelen hadisleri de naklederek Allah için ayn, aynen sıfatlarını ispat etmeye çalışır.¹³⁷ Selef Allah'ın kitabının onun için göz ispat ettiğini fakat Allah'ın gözü bir uzuv olmayıp belki özel sıfat olduğu görüşündedir. Mu'tezile ve Eşarilere göre bu sıfat basar sıfatına racidir. Sonraki kelamcılar ise Allah'a isnad edilen bu kelimenin te'vil edilmesi gerektiğini zira maddi bir uzuv olan gözün Allah'a nispet edilemeyeceğini söyler. Ayetlerde geçtiği yere göre ilim, inayet, koruma, gözetim gibi manalar vererek te'vile gitmişlerdir.¹³⁸ Ebu Ya'la Allah'ın ayn sıfatı olduğunu isbata çalışmış ve bu husustaki ayetlerin zahirlerine hamledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak haberi sıfatlar gibi bir meselede tevil yapılmayınca teşbihe karışma ihtimali bulunduğundan Kuran'ın ruhuna uygun bir şekilde tevil edilmesi gerekmektedir.

2.2.2. Allah'ın “Vech” ile Nitelenmesi

Ebu Ya'la'ya göre Allah kendisini vech (yüz) olarak nitelemiştir.

“Ancak azamet ve ikram sahibi olan rabbinin zatı (vechi) baki kalacaktır.”¹³⁹

¹³⁴ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 38

¹³⁵ Kamer , 14

¹³⁶ Taha , 39

¹³⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 51

¹³⁸ Ömer Aydın , “Kur’anda Geçen Belli Başlı Haberi Sıfatların Te’vili”, 159-160

¹³⁹ Rahman , 27

“Onun zatından (vechinden) başka her şey yok olacaktır.”¹⁴⁰

“Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı (vechi) oradadır”¹⁴¹
ayetleri buna delildir. Buralardaki vech kavramı zatı üzerine zaid bir sıfattır. Mücessime’ye göre vech insan yüzü gibidir. Mu’tezile ve Eşarilere göre ise onun yüzü zatıdır, vech zatı üzere zaid bir sıfat değildir. Ebu Ya’la’ya göre bunları zat üzere hamletmek doğru olmaz. Çünkü Allah vechi zatına muzaf kılmıştır. Böyle olunca da muzaf ile muzafun ileyhin aynı şeyler olması gerekir. Halbuki bir şey kendisine muzaf olamaz.¹⁴²

Selefe göre vech subuti sıfattır ve zaidir. Selef vechi zahiri manada ve keyfiyetsiz olarak ispat eder. Eşari’ye göre 55/27 ayeti Allah’ın yüzü bulunduğu delalet etmektedir. Mu’tezile ve ehlisünnet kelimcileri vechi te’vil ederek zat, rıza veya vücud anlamlarında kullanmışlardır. Razi, vechin uzuv manasına alınamayacağına dair şu delilleri ileri sürer:

- 1.Eğer “Onun zatından (vech) başka her şey yok olacaktır “ (Kasas/88) ayetindeki vech kelimesi uzuv manasında olsaydı bütün bedenin yüz üzerinde bulunan göz ve diğerlerinin yok olması ve sadece yüzün baki olması gerekirdi.
2. “Ancak azamet ve ikram sahibi rabbinin zatı (vechi) baki kalacak.” (Rahman/27) ayetinde vech azamet ve ikram ile vasıflanmıştır. Bu sıfatlarla sadece Allah vasıflanır.
3. “Doğu da batı da Allah’ındır nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (vechi) oradadır.” (Bakara/115) ayetinde vech uzuv manasında olamaz. Çünkü uzuv olan yüzün alemin her tarafında mevcut olmadığı bir gerçektir. Bu zikredilen hususlardan anlaşılıyor ki Allah hakkında vechin zahiri anlamda alınması imkansızdır. Şu halde bu kelime uygun bir şekilde te’vil edilmelidir. Te’vilciler vechi bazen zat bazen de rızadan kinaye olarak almışlardır.¹⁴³

2.2.3. Allah’ın “Yed” ile Nitelendirilmesi

Ebu Ya’la’ya göre Allah kendine “yed” ve “yedeyn” nisbet etmiştir. Ona

¹⁴⁰ Kasas , 88

¹⁴¹ Bakara , 115

¹⁴² Ebu Ya’la , *a.g.e.* 51

¹⁴³ Ömer Aydın , *a.g.m.*, 150-153

göre yed Allah'ın zati bir sıfatıdır. Eşari ve Mu'tezile'nin yaptığı gibi nimet ve kudret manalarına te'vil edilemez. Çünkü Allah ayetlerde kendini bu şekilde nitelemiştir.

“Ey İblis iki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?”¹⁴⁴

“Görmüyorlar mı ki biz ellerimizin eseri olmak üzere birçok hayvan yarattık.”¹⁴⁵

“Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lanet olasılar. Bilakis Allah'ın eli açıktır dilediği gibi verir.”¹⁴⁶

“Bütün yeryüzü onun bir avucunda, gökler de sağ eline düşürülmüşlerdir.”¹⁴⁷

Ayrıca bu husustaki hadisleri de rivayet ederek Allah'ın yed sıfatı olduğunu ispata çalışır.¹⁴⁸

Mücessime ayetlerde geçen Allah'ın elini bir organ olarak anlamaktadır. Mu'tezile ve Eşariler de yedi kudret ve nimet manalarına te'vil etmişlerdir. Ehli sünnetten sonraki kelamcılar yerine göre kuvvet, mülk, kudret ve nimet manalarına te'vil etmişlerdir.

“Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır, dediler Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lanet olasılar. Bilakis Allah'ın eli açıktır dilediği gibi verir.” (Maide/64) ayetinde eller nimet manasıdır. Çünkü:

1. Bu ayet Yahudilerin “Allah'ın eli bağlıdır” itirazına cevap olarak gelmiştir. “Allah'ın eli bağlıdır” ifadesinin manası cimrilik ve tamahkarlık değildir. Allah'ın nimetlerini onlardan hapsedmesidir. Bunun üzerine Allah'ın cevabı “Aksine Allah'ın iki eli de açıktır” şeklindedir. Bu da Allah'ın nimetlerinin çok olduğunu göstermektedir.

2. “Allah'ın iki eli de açıktır” ifadesi zahiri olarak alındığı takdirde eli felç olan kimse gibi Allah'ın iki elinin de açık olması gerekir. Allah bundan münezzehtir.

“Ey İblis iki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?” (Sa'd/75) ayetindeki yed bir kısım alimlere göre Allah'ın zati ile kaim bir sıfatıdır. Bir kısmına göre de kudret manasıdır. Görüldüğü üzere ayetlerde geçen yed kelimesini Allah'ın bir uzvu olarak almak mümkün değildir. Bu kelime ayetlerdeki

¹⁴⁴ Sa'd , 75

¹⁴⁵ Yasin , 71

¹⁴⁶ Maide , 64

¹⁴⁷ Zümer , 67

¹⁴⁸ Ebu Ya'la , a.g.e. 52

durumuna göre değişik anlamlara gelebilmektedir. ¹⁴⁹

2.2.4. Allah'ın "İstiva" ile Nitelenmesi

Eabu Ya'la'ya göre Allah kendini arşa istiva etmekle nitelemiştir. Bunun manası Allah'ın zatının arşı kaplamasıdır. Oturmak, dokunmak, yükseklik, istila, galip gelme gibi manaları te'vil edilemez. Bu konuda din herhangi bir şey getirmemiştir. Onun için geldiği gibi inanmak gerekir. Bu husustaki ayetler şunlardır :

" O rahman arş üzerine istiva etti"¹⁵⁰

"Şüphesiz ki rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arş üzerine istiva eden Allah'tır."¹⁵¹ Mu'tezile'ye göre istivanın manası istila ve galip gelmedir. Eşarilere göre yükseklik yücelik, rütbe, makam, azamet ve kudret gibi manalara gelir. Kerramiye ve Mücessime'ye göre istiva Arşın üzerine oturmakla arşa dokunma ve temas manasıdır. Fakat istiva bu manalara hamledilemez. Çünkü şeriat bu konuda bir şey getirmemiştir. Hatta Mücessime ve Müşebbihe'yi Allah'a cisim atfettikleri için küfürle itham etmektedir.¹⁵²

Mücessime ve Müşebbihe arş ve istiva ile ilgili nasların zahiri anlamlarını ele almışlar, tenzihi içeren nasları hiç dikkate almamışlardır. Bunun tabii bir sonucu olarak ta kaba bir teşbih ve tecsime düşmüşlerdir. Onların bu görüşleri karşıt bir fikir olan ta'tıl (sıfatların nefyi) fikrinin doğmasına neden olmuştur. Cehm b. Safvan arşın bir mekan olduğunu, mekanda ise cisim veya cisim ile kaim olan bir şeyin bulunabileceğini, Allah'ın ise cisimden münezzehe olduğunu belirterek istivayı inkar etmiştir. Mu'tezile ise istiva kelimesini istila ve galebe anlamına te'vil etmiştir. Selef bu hususta ispatla tenzih yolunu benimserken sonraki kelimcılar te'ville tenzih yolunu benimsemiştir. Maturidi'ye göre istivanın arşa nispet edilmesi iki sebebe bağlıdır. Birincisi arşı yüceltmek içindir. İkincisi de arşın yaratıkların en azametlisi olması sebebiyle özellikle zikredilmesi

¹⁴⁹ Ömer Aydın , *a.g.m.* 155-159

¹⁵⁰ Taha , 5

¹⁵¹ Araf , 54

¹⁵² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 54

amacına bağlıdır.¹⁵³ Bu meselede asıl olan şudur ki Allah “Hiçbir şey onun benzeri değildir” (Şura / 11) buyurmak suretiyle yarattıklarına benzemeyi zatından nefyetmiştir. “Rahman arşa istiva etti” (Taha/15) ayetini de vahyin ona nisbet ettiği sıfatlarda benzemeyi kendisinden nefyettiği şekilde anlamak gerekmektedir. İstivanın te’vilinde ise herhangi bir yoruma kesinlik vermeyiz. Biz Allah’ın istivadan muradı ne ise ona iman ederiz.¹⁵⁴ Görüldüğü gibi Maturidi bu hususta te’vile gitmez ancak onun Te’vilatü’l-Kur’an isimli eserinde Allah’ın arşa istiva ettiğini beyan etmesinde üç mananın bulunduğunu söylemesi te’vil yaptığını göstermektedir.¹⁵⁵ Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Allah’ın cisim manasında arşta bulunması ve onun arşı mekan edinmesi imkansızdır. Selef istivadan maksadın ne olduğunu biz bilemeyiz, Allah’ın Kur’an’da buyurduğuna keyfiyetsiz inanırız derken sonraki kelimciler ise istivayı istila, malik olmak, kastetmek, yönelmek, tam ve kamil olmak manalarına te’vil etmişlerdir.¹⁵⁶ Sonuç olarak istiva zahiri anlamda kullanılamaz. Kur’an’ın ruhuna ve tevhide uygun bir şekilde te’vil edilmesi gerekir.

2.2.5. Allah’ın “Nüzul ve Yemin” ile Nitelenmesi

Ebu Ya’la bu hususlarda peygamberimizden gelen rivayetleri nakleder. Peygamberimiz onu dünya semasına inmek ve yükselmekle nitelemiştir. Mu’tezile ve Eşari’ye göre Allah dünya semasına inmemiştir. Onun rahmeti ve sevabı inmiştir manasına bunu te’vil etmişlerdir. Allah’ın nüzulü hususunda şu hadisleri nakleder: Ebu Bekr’in rivayetinde peygamberimiz şöyle buyurdu: “Allah Şaban ayının yarısında geceleyin dünya semasına iner kalbinde kin bulunan ve Allah’a şirk koşan dışında her insanı affeder ve şöyle der: İstiğfar dileyen yok mu? Onu affedeyim, bir şey isteyen yok mu? Ona vereyim. Tövbe eden yok mu? Tövbelerini kabul edeyim. Güneş doğuncaya kadar bu devam eder.” Atade b. Samit’in rivayetinde de peygamberimiz şöyle buyurur: “Allah her gece dünya semasına iner ve gecenin üçte biri kadar kalır ve bir şey isteyen yok mu

¹⁵³ Maturudi , *Kitabüt-Tevhid* , Trc : Bekir Topaloğlu , 90

¹⁵⁴ Maturudi , *a.g.e.* 94

¹⁵⁵ Ömer Aydın , *a.g.m.* 147

¹⁵⁶ Ömer Aydın , *a.g.m.* 149-150

istediğini vereyim? Bağışlanma dileyen yok mu onu affedeyim? Yardım isteyen yok mu? diye seslenir. Sabah namazı kılınıncaya kadar bu devam eder. Sonra Allah kürsisine yükselir.”¹⁵⁷

Yine peygamberimiz Allah'ı sağ ve sol olarak da nitelemiştir. İbni Ömer'in rivayetinde : “Kıyamet günü Allah sağ eliyle gökleri dürer ve nerede zorbalı ve büyüklenenler der. Sonra yerleri sol eliyle dürer ve nerede zorbalı ve büyüklenenler der.” buyurur. Ebu'd-Derda'nın rivayetinde de : “Allah Âdem'i yaratırken sağ avucunun içi ile vurdu ve beyazların zürriyetini çıkardı, sonra sol eliyle vurdu ve siyahların zürriyetini çıkardı sonra sağ elindekilerin cennette sol elindekilerin de cehennemde olacağını söyledi” buyurmaktadır. Ebu Ya'la'ya göre Allah'ın Kur'an ve hadislerde geçtiği şekilde yemin sıfatı olduğuna inanmak gerekir. Fakat Ehlisünnet, Mu'tezile ve Şia yemini kuvvet ve kudret anlamına te'vil etmişlerdir.¹⁵⁸

2.2.6. Allah'ın Semada Olması

Ebu Ya'la'ya göre Allah arşın üzerinde semadadır. Eşari'ye göre onun semada olduğu yönünde bir şey söylemek caiz değildir. Allah'ın arşın üzerinde semada olduğuna delil :

“O rahman arş üzerine istiva etti”¹⁵⁹

“Sonra arş üzerine istiva etti”¹⁶⁰ ayetleridir. Ayrıca ümmet de Allah'tan bir şey isterken diğer yönlerde değil semaya yönelirler. Peygamberimiz de Allah nerede sorusuna semayı işaret etmiştir. Bu hususta Allah :

“Ona güzel sözler yükselir”¹⁶¹ buyurmaktadır. Bunun yanında Ebu Ya'la Allah'a bir mekan izafe edilemeyeceğini, eğer ona mekan izafe edilirse izafe edilen mekanın da kadim olması gerektiğini belirtir. Fakat Allah'ı mekan manası olmadan semada olduğunu söyleyebileceğimizi de ifade eder. Buna delil olarak şu ayeti nakleder:

“Emin misiniz o göktekinden, yeri başınıza göçürüvermesinden. O zaman

¹⁵⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 55

¹⁵⁸ Ömer Aydın , *a.g.m.* 162

¹⁵⁹ Taha , 5

¹⁶⁰ Araf , 54

¹⁶¹ Fâtır , 10

bakarsınız ki o yer çalkalanıyordur. Yoksa güvende misiniz o göktekinden? Üzerinize bir mermiler yağdıran gönderivermesinden.”¹⁶² Ahmed b. Hanbel’in de bu hususta nakil geldiği için sınırlama olmaksızın Allah’ın semada olduğunu söylemeyi caiz gördüğünü fakat Allah’ın bir mekanda olması hususunda nakil olmadığı için caiz görmediğini de belirterek görüşlerinin haklılığını ortaya koymaya çalışır.¹⁶³

Maturidi, dua esnasında elleri göğse kaldırma hususunda elleri göğse kaldırmanın kulluk ilkesine bağlı bir husus olduğunu, Allah kullarını dilediği yöne yöneltebileceğini belirtir. Gözleri göğse doğru kaldırmak ya da elleri yukarı doğru kaldırmak Allah’ın o yönde olmasını gerektiriyorsa secde sırasında yüz yere konulduğunda da Allah’ın yerin altında olmasını gerektirir. Namaz kılmak için kibleye yöneldiğinizde Allah’ın o yönde olması gerekir. Allah bundan münezzehtir, diyerek bu düşüncenin yanlışlığını belirtir.¹⁶⁴ Eğer Allah alemin üstünde bulunmuş olsa ya ayırt edilemeyecek kadar küçük ya da kıtaları ihata edecek kadar büyük olurdu. Bu ikisi de imkansızdır. Yine dünya küre şeklindedir. Buna göre insanların bir kısmı altta bir kısmı üstte olmuş olur. Bu durumda Allah için iki ihtimal oluşur ki ikisi de batıldır.¹⁶⁵ Bu nedenlerden dolayı Allah’ın semada ya da herhangi bir yönde olduğunu söylemek hatalıdır.

2.2.7. Allah’ın Gülmesi, Gadabı ve Rızası

Ebu Ya’la’ya göre Allah’ı gülmekle nitelemek caizdir. Ancak bu gülmek ağzı açmak, dudakların ve dişlerin görülmesi şeklinde olan gülme değildir. Bu konudaki delili Ebu Hureyre’den gelen rivayettir: “Allah iki kişiye güler bunlardan biri diğerini öldürmüş olduğu halde ikisi de cennete gider. Birincisi Allah yolunda cihat eder ve şehit olur. Allah katile mağfiretini ulaştırır o da Müslüman olur. Allah yolunda cihada katılır ve şehit olur. Böylece her ikisi de cennette buluşurlar.” Yine Ebu Said’den gelen rivayette: “Üç kişi vardır ki Allah kıyamet gününde onlara güler. Geceleyin namaz kılmak için kalkan kişi, namaz kılmak

¹⁶² Mülk , 16-17

¹⁶³ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 57

¹⁶⁴ Maturudi , *a.g.e.* 96

¹⁶⁵ Ömer Aydın , *a.g.m.* 169

için saf tutan topluluk, düşmanla savaşa giden topluluk” buyrulmaktadır.¹⁶⁶ Ona göre Allah’ın gadab ve rıza ile nitelenmesi de caizdir. Gadabı kızdığı kişiye rızası da memnun olduğu kişiyedir. Allah’ın rıza ve gadabı razı olduğu şeyin ödüllendirilmesi gadablandığı şeyi de cezalandırmasıdır. Buna delil olan ayetler şunlardır:

“Ey iman edenler Allah’ın kendilerine öfkelenildiği toplumu dost edinmeyin”¹⁶⁷

“Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve büyük bir azap hazırlamıştır”¹⁶⁸

“Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allahtan razı olmuşlardır.”¹⁶⁹ Selefte göre bu sıfatlar Allah’ın zatı ile kaim sıfatlarıdır. Mu’tezile ise rahmet ve gadabını sıfatları değil halleri olarak kabul etmektedirler. Onlara göre haller değişebilir, Allah’ın zatı ise değişmez. Şia Allah’ın gadabını cezası, rahmetini ise sevap ve mükafatı olarak alır. Sonraki ehli sünnet kelimcilerine göre bunların başlangıçları değil sonuçları kastedilmektedir. Sonları ihsan ve gadaba ulaştırır ki kastedilen anlam budur.¹⁷⁰ Allah’ın gadab ve rızasını Ebu Ya’la da ceza ve ödül anlamında aldığı için bu sıfatlarda pek farklılık yoktur. Ancak Allah’ın gülmesi olamayacağı için onun gülmesini de rızası ve memnuniyeti anlamlarına tevil etmek daha uygun olacaktır.

2.3. Allah’ın İsimlendirilmesi

Allah’ın en güzel isimleri başka bir ifadeyle el-Esmaü’l-Hüsna terkihi Kur’an’da dört yerde geçmektedir.¹⁷¹ Allah’ın isimleri bize yüce yaratıcımızı tanıtmaları ve onunla irtibat kurmamız açısından tabii ki önemlidir. Ancak kelimciler arasında tartışma konusu olan Allah’ın isimlerinin tevkîfiliği meselesidir. Allah’ın isimlerinin şer’î mi yoksa akli mî başka bir ifadeyle Allah’ın isimleri kitap, sünnet, icma yolu ile mi yoksa akıl yönü ile mi bilineceği meselesi ihtilafli konular arasındadır.¹⁷² Bir şeyin ismi onun zatını tanıtmak için bir

¹⁶⁶ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 60

¹⁶⁷ Mümtetine , 13

¹⁶⁸ Nisa , 93

¹⁶⁹ Maide , 119

¹⁷⁰ Ömer Aydın , *a.g.m.* 167

¹⁷¹ Araf , 78 : İsra , 10 : Taha , 8 : Haşr , 24

¹⁷² Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 17

alamettir. İsimler varlığın tescilidir. Bir şeyin var olması onun bir isim taşımasını gerektirir. Ancak yok olanın adı sanı olmaz.¹⁷³ İnsan da Allah'ı isimleri olmaksızın anamaz ve onunla bir irtibat kuramaz. İnsan inandığı rabbinin adını anmakla vasıtasız olarak onunla bir nevi diyalog kurmuş olur. Böylece insan içinde bulunduğu hallerine en uygun düşen bir ismiyle ona niyazda bulunarak ruhunun çıkmazlarına bir kapı aralamış ve bu surette ruhunu itmi'nane kavuşturmuştur.¹⁷⁴ Allah'ın sıfatları ile isimleri arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Allah'ın isimleri ister ismi fail, isterse sıfatı müşebbehe suretinde olsun, isterse mastardan menkul bulunsun, hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden bunlara sıfat denir. Diğer taraftan vasfın medlulü ile muttasıf zata delaletleri gözetilerek esma denir. Yani Allah bu sıfatlarla o derece mevsuftur ki bunlar isim derecesine çıkmış sayılırlar.¹⁷⁵

Allah'ın isimlerinin tevkîfiliği meselesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda ehli sünnet ekolünden Eşariler Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğu yani kendi isimlerini yine Allah'ın kendisini koyacağını, naslarda varid olmayan bir isimle başkasının ona nispet edemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. Çünkü Allah'ın isimleri konusunda bize yetki verilmemiştir. Allah ve rasülü tarafından açıklanmayan kendisi veya manası üzerinde ümmetin icmaı bulunmayan bir ismi Allah'a izafe edemeyiz görüşündedirler.¹⁷⁶ Mu'tezile'den Cübbai'ye göre Allah'ın isimlendirilmesinde ölçü kıyastır. Allah'ın işlediği her fiilden ona bir isim türetmenin caiz olduğunu söyler. Bu nedenle Allah'ın, kulun istediği fiili işlediği takdirde kuluna muti (onun isteklerin karşılayan), gebeliği yaratan olduğu için muhbilü'n-Nisa (kadınları gebe bırakan) olarak adlandırılabilceğini söyler.¹⁷⁷ Mu'tezile'nin genel kanaati bu yönde olmakla birlikte Bağdat ekolüne göre Allah'a verilecek isimler konusunda aklın bir rolü yoktur.¹⁷⁸ Ehli sünnetin büyük çoğunluğu Eşari'de olduğu gibi Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkîfî olduğu görüşündedir. Yüce Allah'ın isimlerinin tespit edilme yolu ya Kur'an'dır, ya sahih sünnettir, ya da ümmetin bu konudaki icmaıdır. Ona kıyas yoluyla isim ıtlak

¹⁷³ Mevlü Özler , “İlahi İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem”, 65

¹⁷⁴ Suad Yıldırım , *Kur'anda Uluhiyyet* , 41

¹⁷⁵ Suad Yıldırım , *Kur'anda Uluhiyyet* , 51

¹⁷⁶ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 17

¹⁷⁷ Bağdadi , *el-Fark beyne'l-fırak* , Çev : Ethem Ruhi Fığlalı , 133-134

¹⁷⁸ Mevlüt Özler , *a.g.m.* 71

etmek doğru değildir. Bağdadi bunu Ehli sünnetin üzerinde birleştiği konular arasında sayar. Maturidi de, peygamberler ve diğer insanlar Allah'ı hep zikredilen isimlerle nitelemişlerdir, diyerek o da bu hususta tevkîfiliği desteklemektedir.¹⁷⁹ Nesefi'ye göre de bu hususta şeriatin bildirdiği ile yetinilmek gerekir. Zira akılla hareket edilirse Allah'ı isimlendireceğimiz lafızlar çoğalır. Aklen hareket edersek Allah'a bütün afet ve hastalıklardan uzak olduğu için "sahih", bütün hastalıkları ve ilaçları bildiği için "tabîb", bütün ahkamı bildiği için de "fakîh" dememiz gerekir. Fakat bu hususta ne Kur'an, ne sünnet, ne de icma bulunmadığı için bu isimler Allah için kullanılamaz¹⁸⁰. Ehli sünnetten farklı olarak Bakillani Mu'tezilenin "akıl o mananın Allah hakkında sahih olduğunu kabul ediyorsa o lafzın zikredilmesi caizdir." görüşüne katıldığını ifade eder¹⁸¹.

Ebu Ya'la da Allah'ın isimlendirilmesi meselesinde Bakillani ve Mu'tezile gibi düşünerek Allah'ın isimlendirilmesini men eden bir nakil yoksa aklın uygun gördüğü, lugatte de manası olan her isimle isimlendirilebileceğini söyler. Bu hususun kitap sünnet ve icmaya dayandırılması gerekmez. Zira Ahmed b. Hanbel'in de hakkında kitap sünnet ve icma olmadığı halde Allah'ı "delîl" (yol gösterici) olarak isimlendirdiğini belirtir. Bunun yanında Ahmed b. Hanbel'den nakledilen "Allah kendisini nitelendirdiği şeylerden daha fazlasıyla nitelendirilmez. Bu hususta Kur'an ve sünnet aşılmaz" sözünü de şu şekilde açıklar: Allah'ı kendisi ve rasûlünün nitelediği şeylerle isimlendirmesi caiz, lugatte manası olmayan şeylerle isimlendirilmesi caiz değildir. Nakil bunu yasaklamamıştır. Halbuki nakil aklın lughat manalarını muhal gördüğü sıfatları Allah için kullanmıştır. Örneğin Allah kendini yüezzî (eziyet eden) (33/57), muhârib (5/33), sahi (9/79), hile yapan (3/54), katib (21/105, 7/145, 51/47) olarak nitelemiştir. Allah manaları kendisi için muhal olan bu sıfatları kullanmışsa manası olan aklın muhal görmediği isimlerle onu isimlendirmenin hayli caiz olduğu görüşündedir.¹⁸² Ebu Ya'la Allah'ı isimlendirme konusunda ehli sünnetten farklı düşünmüş, bu hususta Ahmed b. Hanbel'in sözünü de kendi anladığı manada yorumlayarak delil olarak kullanmıştır. Oysa İbni Teymiyye de Ahmed b.

¹⁷⁹ Maturidi , Kitâbü't-Tevhid , 58

¹⁸⁰ Mevlüt Özler , *a.g.m...*, 75

¹⁸¹ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 18

¹⁸² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 62

Hanbel'in "Allah ancak kendisinin ve rasûlünün nitelediği şeylerle nitelenir, Kur'an ve sünnet aşılmaz." Sözüne dayanarak Allah'ı isimlendirmenin tevkîfî olduğunu açıklar.¹⁸³ Ebu Ya'la ümmetin de aklın isimlendirilmesini muhal görmediği şeylerle onu isimlendirmeyi yasakladığını belirtir. Örneğin Allah fazıl, fakih ve atik olarak isimlendirilmez. Ebu Ya'la'ya göre de Allah bu gibi isimlerle nitelendirilmez. Nitelendirilmemesinin nedeni ona göre bu hususta nakil olmadığı için değil bunların manalarının Allah için uygun olmadığından dolayıdır. Zira fazıl, kişiyi çirkinliğe, kötülüğe götüren bir ilişkiden alıkoymayı ifade eder. Atîk zamanın tesiri olmakla birlikte varlığının başlangıcı olan manasıdır. Fıkıh daha önce bilinmeyen bir şeyi bilmektir. Daha önce bilmediği bir şeyi öğrenen kişiye "fıkhettti" denilir. Bütün bu manalar Allah için muhaldir.¹⁸⁴

Görüldüğü gibi Ebu Ya'la Allah'ı isimlendirmenin tevkîfî olmadığını, aklın uygun gördüğü ve lugatte de Allah için uygun bir manası olan her ismin Allah için kullanılabileceğini belirtmektedir. Ehli sünnetin genel tutumundan farklı olarak bu hususta genelde Mu'tezile'nin benimsediği görüşleri savunmaktadır. Bu özelliği de Selefe ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebine mensup olmasına rağmen selefin takip ettiği nasçı tutumdan farklı şeyler söylemesi selefi yolla bağdaşmamakta ve farklılık arz etmektedir. Haberi sıfatlar meselesinde çok fazla nasçı tutumu benimseyip ayet ve hadisleri ısrarla zahiri anlamda anlamaya çalışmış olan Ebu Ya'la'nın Allah'ı isimlendirme meselesinde bu nasçı tutumdan uzaklaşarak akılcı bir yolu benimsemesi biraz çelişkili gibi görülmektedir.

2.3.1. Allah'ı İsimlendirmenin Caiz olduğu İsimler

Ebu Ya'la'ya göre isimle tesmiye birdir, fakat vasıfla sıfat farklıdır. Çünkü vasıf harflerdir, sıfat ise mevsufun zatına raci bir manadır, mevsuftaki bir durumdur. İsimle tesmiye birdir, çünkü tamamı harflerdir. İsim ile müsemma ise farklıdır. İsim harflerdir müsemma ise zattır yani kişidir.¹⁸⁵ Bunun yanında Allah'ın isimlerini iki kısma ayırır. Birincisi zatına râcî olan isimler ki bunlar kavlullah, şey, mevcut, zat, kadim, nefis, ayn gibi isimlerdir. İkincisi de sıfatlarını

¹⁸³ İbni Teymiyye, *Külliyat*, c. 5., 27

¹⁸⁴ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 63

¹⁸⁵ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 71

ispata yönelik isimleridir. Hay, alim, kadir, razik, halik, adl gibi sıfatlarıdır.¹⁸⁶ Bu kısım da zatının sıfatları ve fiiline râcî olan sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılır. Ona göre sıfatlar zatının ne aynıdır ne de gayrıdır. Ebu Yala'ya göre Alah'ın isimlendirilmesi caiz olan isimleri şunlardır : Allah “hâfız” olarak nitelenir çünkü bu hususta nakil vardır :

“Allah en iyi koruyandır.”¹⁸⁷ Burada hıfz koruyan ve gözetten manasınadır.¹⁸⁸ Yalnız Allah hıfz (akılda tutma manasına) ile nitelenmez. Çünkü bu isimlendirme bir şeyi akılda tutmayı gerektirir. Bu nedenle manası Allah için muhaldır. Allah “mevcud” olarak nitelenir. Bu hususta da nakil vardır:

“Ancak Allah'ı yanında bulur.”¹⁸⁹

Allah “şey” olarak da nitelenir. Bu hususta da nakil vardır:

“ De ki şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür. De ki Allah....”¹⁹⁰

Allah'a şey manası kastedilerek “nefs, ayn, zat” gibi isimler de verilebilir. Allah varlık manasına “kâin” olarak da nitelenir :

“Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.”¹⁹¹

Allah “kadîm” ve “bâkî” olarak da nitelenir. Çünkü bu hususta icma vardır. “Müstatî” olarak nitelenmesi caizdir. Bu istitaat ve kudret manasınadır. Bundan dolayı her kudret sahibi müstatî' olarak nitelenebilir. Allah makamı yüce olması kastedilerek “seyyid” olarak nitelenir. Allah kendini “Samed” olarak nitelediği için bu sıfatla da nitelenir. Yine alim manasına “arif, metin, vâsık, dūrri, dâr” olarak vasıflanması da caizdir. Yine alim manasına muttali' ve vacid olarak da nitelenebilir¹⁹². Allah “deyyân” olarak da nitelenir. Bu iki manada olur. Birincisi kullarına vazettiği ilkeler murat olunur. Kullarını bu ilkelere davet eder, onlara farz kılar. İkincisi ise kullarının fiillerine karşılık vermesi murad olunur:

“O din gününün sahibidir.”¹⁹³

“Mukaddir” olarak da nitelenir. Bu da iki şekilde olur. Birincisi muhbir ve mulim manasınadır:

¹⁸⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 70

¹⁸⁷ Yusuf , 64

¹⁸⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 63

¹⁸⁹ Müminün , 39

¹⁹⁰ En'am , 19

¹⁹¹ Ahzab , 40

¹⁹² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 64

¹⁹³ Fatiha , 4

“Ancak karısı başka onu geride bırakıp helak olmasını takdir ettik.”¹⁹⁴

İkincisi bir şeyi ölçüye göre takdir etme manasınadır :

“Gerçekten biz her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”¹⁹⁵ Eğer takdir şüphe, zan, varsayma anlamlarında olursa Allah için kullanılmaz. “Zeydi yanımda takdir ettim(zannettim)” diyen kişinin sözü gibi. Allah böyle belirsizliklerden münezzehtir. Allah görünen şeyleri idrak eden, gören manasına “nazır” olarak nitelenir. Düşünen ve tefekkür eden anlamında olursa caiz olmaz. Rahmet manasına “şefîk, refîk, atûf, âtîf” olarak nitelenmesi de caizdir. Lütüfta bulunmak, ihsan etmek manasına “sahîy” olarak nitelenmesi caizdir. Yine “amir, nahiy mübih, hazır, muhallil, muharrim, farız, mülzim, mucip, nâdib, mürşid, kâdı, hâkim” olarak nitelenmesi de caizdir.¹⁹⁶ Allah’ın “vaîd, mütevâ

id, muhavvif, muhazzir, mâdih, muhâtıb, mütekellim, kâil” gibi mütekellim manasına raci olan isimlerle nitelenmesi caizdir. Allah “mudim” olarak da nitelenir, çünkü o yok eder ve iade eder. Bir şeyi yoktan yaratıp ona bekayı yaratmadığı için mudim olarak nitelenir. Allah bir kişinin kendisini o işten tamamen çekmesi anlamında değil de başka bir fiilin zıddını yapan anlamında “târik” olarak nitelenir. Kudretiyle birlikte fiilinin varlığını ifade eden “mûcid” olarak nitelenmesi de caizdir. Yokluktan yaratan anlamında “mükevvin” olarak nitelenebilir.¹⁹⁷ İcat manasına “müsebbit” olarak nitelenebilir:

“Allah iman edenleri sabit kılar, sağlamlaştırır.”¹⁹⁸ Fail manasına “câil” olarak nitelenir:

“Biz geceyi ve gündüzü iki delil yaptık.”¹⁹⁹ “Âmil” ve “sâni” olarak da nitelenir. Yine fiilini bilen, hudusünün ve hakikatinin keyfiyetini bilen anlamında “musîb” olarak nitelenmesi caizdir. Bütün fiilleri bir hikmete binaen meydana geldiği anlamında da “musîb” olarak nitelenir. “Mun’ım” ve “muâkıb” olarak nitelenmesi de caizdir.²⁰⁰ Allah “kadîmu’l ihsan” (iyiliği ezeli) olarak nitelenir:

“Kuşkusuz haklarında bizden en güzel övgü ve müjde cümleleri geçmiş,

¹⁹⁴ Neml , 57

¹⁹⁵ Kamer , 49

¹⁹⁶ Ebu Ya’la , a.g.e. 65

¹⁹⁷ Ebu Ya’la , a.g.e. 66

¹⁹⁸ İbrahim , 27

¹⁹⁹ İsra , 12

²⁰⁰ Ebu ya’la , a.g.e. 67

mutlulukları takdir edilmiş kullar işte bunlar ondan uzaklaştırılmışlardır.”²⁰¹ Allah burada ihsanını sebkat ile nitelemiştir. Allah’ın “delîl” olarak isimlendirilmesi de caizdir. Delil yol gösteren manasınadır.²⁰² Allah “tabîb” olarak da nitelenir. Ona göre bu hususta nakil gelmiştir. Veki, Kitabu’t-Tıbb adlı kitabında Ebu Ramse et-Teymi isnadıyla şöyle der: “babamla birlikte peygamberimizin yanındaydım. Peygamberimizin omzunda elma kadar bir şey gördüm. Babam ona Ya resûlallah ben doktorum sizi tedavi edeyim mi? Dedi. Peygamberimiz de “benim doktorum beni yaratandır.” dedi. Burada Peygamberimiz Allah’ı tabib olarak nitelemiştir.”²⁰³ Görüldüğü gibi Ebu Ya’la aklın uygun gördüğü her şeyle Allah’ın niteleneceğini belirtmektedir. Bu yönüyle ehli sünnetin genel tutumundan farklı bir yol takip etmiştir.

2.3.2. Allah’ı İsimlendirmenin Caiz Olmadığı isimler

Ebu Ya’la’ya göre Allah manası Allah için muhal olan şeylerle nitelenemez. Allah “tayyib” olarak nitelenmez. Çünkü bu tat alınan ve koklanan şeylerde kullanılır. “Mütemennî” ve “müştehi” olarak nitelenmez. Bunlarda bir şeyden aciz kalıp ona güç yetirebilmeyi istemek vardır. Allah “zekî” olarak da nitelenmez. Fetanet ve zekilik bir şeyi idrak etmenin, anlamının süratini ifade eder. Allah “fehm” ile de nitelenmez. Çünkü fehm bilinmeyen bir şeyde bilginin meydana gelmesidir. Allah “mütehakkık” olarak da nitelenmez. Bunun manası cehalet, şek ve ispattan sonra meydana gelmesidir. Allah “azm” ile de nitelenmez. Çünkü azim bir şeyi kolayca yapabilmek için iradeyi fiilin önüne geçirmektir. Oysa Allah için hiçbir şey zor değildir. Allah “mutîk” olarak da nitelenmez. Bu ancak gücü sınırlı olanlar için geçerlidir.²⁰⁴ Allah “mübaşeret” ile nitelenmez. Çünkü mübaşeret cisimlerin karşılaşması ve temas etmesidir. Allah Kur’an’da: “mescidlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyiniz.”²⁰⁵ buyuruyor. Burada temas birleşme manası mübaşeret

²⁰¹ Enbiya , 101

²⁰² Ebu Ya’la , a.g.e. 68

²⁰³ Ebu Ya’la , a.g.e. 69

²⁰⁴ Ebu Ya’la , a.g.e. , 63

²⁰⁵ Bakara , 187

kavramıyla kullanılmıştır.²⁰⁶ Allah iman olarak da nitelenmez. İman âmene filinden tasdik manasına masdardır. Tasdik de ancak söz ile ve kalbin mutmain olması ile olur. Allah ise ne sözdür ne de ilimdir.²⁰⁷ Allah Cübbai'nin dediği gibi "mutı' ve muhbil" olarak nitelenmez. Mutı' başkasının emirlerine boyun eğen demektir. Bu Allah için muhaldir. Muhbil'in caiz olmaması ise bütün Müslümanlar, Hristiyanların "Allah Meryem'i hamile bıraktı" sözlerinden dolayı küfre girdikleri hususunda müttefiktirler. Kim bunu söylerse küfre girmiş olur.²⁰⁸ Son olarak da Allah'ın isimlendirilmesi caiz olmayan isimlerle dua edilmesinin de caiz olmadığını söyler. İsimlendirilmesi caiz olan her isimle de dua yapılamayacağını, peygamberimizin haber verdiği ve Kur'an'da geçen isimlerle ona dua edilebileceğini belirtir. Yoksa Allah'a aldatan, helak eden, alay eden, cimri gibi isimlerle dua edilemez.²⁰⁹

2.4. Allah'ın İradesi

İrade sıfatı Allah'ın ezeli bir sıfatıdır. Allah için irade sıfatı vacip, zıddı olan kerahiyet ise mümtenidir. Bu kainatın sonradan var olması Allahın irade sıfatının olduğuna delalet eder. Yoksa tercih eden olmaksızın tercih gerekir ki bu durum devri veya teselsülü icap ettireceğinden batıldır. Ayrıca kainattan bir şeyin ilahi iradeye taallauk etmeyerek var olması farzedilse bi'l-icap ve bi'z-zarure mevcut bulunması, ezeli olması gerekir. Allah'tan başka ezeli varlık yoktur²¹⁰. Kelamcılar, filozoflar ve diğer fırkalar Allah'ın mürid olduğunda birleşmişler fakat manasında ihtilaf etmişlerdir. Cübbai'ye göre irade bir mahal ile kaim olmayıp başlı başına kaim, zat üzerine zaid bir sıfattır. Kerramiye'ye göre zat ile kaim hadis bir sıfattır. Dırar b. Amr'a göre zatın aynıdır. Kabi'ye göre Allah'ın kendi filini bilmesi başkasının fiilini ise emreder olması demektir. Filozoflara göre ekmel nizamı bilmektir. Mu'tezile'nin muhakkiklerine göre irade; yapılan işte menfaat olduğunu bilmektir. Ehli sünnete göre ise zat üzerine zaid kadim bir

²⁰⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e* , 66

²⁰⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e* . 69

²⁰⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e* . 69

²⁰⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e* . 70

²¹⁰ Emrullah Yüksel , *Sistematik Kelam* , 48

sıfattır. Diğer hakiki sıfatlar gibi zati vacip ile kaimdir.²¹¹ Ehli sünnete göre meydana gelen her şey hayır olsun şer olsun Allah'ın iradesiyle olur. Mu'tezile'ye göre Allah'ın rızasına uygun olmayan bir şey onun iradesi dahilinde değildir.²¹²

Ebu Ya'la'ya göre de Allah kadim bir iradeyle mürididir. İrade onun zati sıfatlarındandır. Ebu Ya'la Bağdat Mu'tezile'sinin Allah'ın mürid olmasının muhal olduğunu Basra Mu'tezilesinin ise Allah'ın muhdes bir iradeyle mürid olduğunu söylediklerini belirterek iradeyi ispat etmek için deliller getirir.²¹³

“Allah kolaylığı diler zorluğu dilemez.”²¹⁴

“Allah her kimi hidayete erdirmek isterse İslam'a bağrını açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklıkta bırakmak isterse onun da kalbini daraltır, öyle sıkıştırır ki sanırsın öfkeden göğre çıkacak.”²¹⁵

“Biz bir memleketi helak etmek istediğimizde onun refah içerisinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrederiz de onlar orada kötülük işlerler...”²¹⁶

“Allah bir kavme kötülük diledi mi artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.”²¹⁷ Bu ayetlerde görüldüğü gibi Allah'ın iradesinden bahsedilmektedir. Onun iradesi muhdes değil kadimdir. Ebu Ya'la'nın buna delili şudur: irade muhdes olursa kadim olan Allah için fiil olmuş olur. Muhdes iradenin kadim olan Allah'tan çıkması caiz değildir. Ancak bu iradenin başka bir iradeyle onun da başka bir iradeyle olmasını bu şekilde sonsuza kadar gitmeye götürür. Bu nedenle onun iradesinin de kadim olması gerekir.²¹⁸ Yine ona göre Allah kendi fiillerinin tamamını murad eder. Allah'ın muradı kulları için kesptir. Kaderiye'ye göre ise Allah bütün hadisatı murad etmez. Ancak taatleri murat eder, mübahları ve masıyyetleri ise murat etmez. Ebu Ya'la Kaderiye'ye karşı delil olarak şu ayetleri nakleder:

“Eğer dileyseydik herkese hidayetini verirdik.”²¹⁹ Buradaki hitaptan şu

²¹¹ Emrullah Yüksel , *a.g.e.* 51

²¹² Sabuni , *a.g.e.* 144

²¹³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 73

²¹⁴ Bakara , 185

²¹⁵ En'am , 125

²¹⁶ İsra , 16

²¹⁷ Ra'd , 11

²¹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 73

²¹⁹ Secde , 13

anlaşılmaktadır: Allah herkesin hidayetini murat etmemiştir, murat etseydi olurdu.²²⁰

“Allah kimin azaba uğramasını dilemişse artık sen onun için asla Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir.”²²¹ Bu ayette de açıktır ki Allah kafirlere küfrü ve dalaleti murad ediyor. Onların kalplerinin iman ve hidayetle temizlenmesini murat etmiyor.

“Ben size öğüt vermek istesem de eğer Allah sizi azdırmak istemişse öğüdüm size fayda vermez.”²²² Bu ayette Allah kafirlerin azmasını murat ediyor. Böylece onların azgınlıklarına Nuh (a.s.)’un davetinin fayda vermeyeceğini belirtir. Bununla birlikte Allah’ın olmasını istemediği bir şeyi emretmesi de sahihtir. Örneğin Allah kafirlerin iman etmeyeceklerini bildiği halde onlara imanı emrediyor. Mu’tezile’ye göre ise Allah’ın dilemediği bir şeye emretmesi caiz değildir. Ancak murad ettiği şeyi emreder. Onların bu görüşleri doğru değildir. Allah İbrahim (a.s.)’e oğlunu kesmeyi murat etmediği halde bunu ona emretmiştir.²²³ Genel olarak irade meşiyet, rıza ihtiyar, kast, muhabbet gibi kavramlar bir mana olarak kabul edilmektedir. Ebu Ya’la iradenin muhabbet ve rızadan farklı şeyler olduğunu belirtir. Allah sevmemeyi ve razı olmamayı murat edebilir. Bilakis onu çirkin görür, kızar ve buğz eder.

“Allah her kimi hidayete erdirmek isterse İslam’a bağrını açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklıkta bırakmak isterse onun da kalbini daraltır, öyle sıkıştırır ki sanırsın öfkesinden göğze çıkacak.” (6/125) ayetinde irade ve rızanın farklı şeyler olduğu ortaya çıkıyor.

“Kullarının küfrüne razı olmaz” (39/7)

“Allah fesadı sevmez”(2/205) ayetlerinde de mürid olmasına rağmen fesada muhabbeti olmadığı sabit olmuştur.

“Bütün bu sayılanların kötü olanları Rabbinin katında sevimsiz şeylerdir.” (17/37) ayetiyle de burada sayılan kötülükleri mürid olmakla birlikte Allah’a göre çirkin görüldüğü belirtilmektedir. İrade muhabbet olmuş olsa Allah’ın kafirleri sevmesi, kafirlerin de onu sevmeleri gerekirdi. Çünkü onların küfrünü O murat etmiştir.

²²⁰ Ebu Ya’la, *a.g.e*, 80

²²¹ Maide, 41

²²² Hud, 34

²²³ Ebu Ya’la, *a.g.e*, 81

Böylece bir şeyi sevmek, buğz etmek, murat etmek, çirkin görmenin farklı şeyler olduğu ortaya çıkmış oldu.²²⁴

2.5. Allah'ın Kelamı

Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu hususunda bütün Müslümanlar müttefiktirler. Bu konuda Müslümanlar arasında görüş ayrılığı yoksa da Kur'an'ın mahiyeti ile ilgili birtakım farklı görüşlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu farklılıklar da Kur'anın mahluk olup olmamasıyla ilgilidir. Kur'an'ın mahluk olduğu inancı Mu'tezile tarafından kabul görmüş ve bu mezhebin müdafasını yaptığı esaslar içerisinde yerini almıştır. Mu'tezile'nin halku'l-Kur'an akidesine sahip çıkışı bunun mezhebin en önemli esası olan tevhid inancına uygun düşmesi sebebiyledir. Zira Mu'tezile tek bir kadim olarak sadece Allah'ın kendisini kabul ettiğinden bu tevhidi sağlayabilmek için onun sıfatlarının kadim olmadığını ileri sürmüştür. Kur'an da Allahın kelamı olduğu için onun da mahluk olduğunu iddia etmişlerdir.²²⁵ Bir başka görüşe göre de Mu'tezile açıkça ifade etmese de Kur'an'a lüzumundan fazla değer vermeye taraftar değillerdi.²²⁶ Ehli sünnetin Allah'ın kelam sıfatı konusunda genel tutumu şudur: Allah kelamla mütekellimdir, konuşandır. O bütün sıfatlarıyla olduğu gibi kelamıyla da kadimdir. Kelamı yaratılmamıştır, sonradan meydana gelmemiştir.²²⁷

Ebu Ya'la'ya göre de Allah mahlûk, cisim, cevher, araz olmayan kadim bir kelam ile mütekellimdir. Bu husustaki farklı görüşleri de belirtir. Kaderiye, Cehmiyye ve Neccariyye'ye göre Allahın kelamı mahlûktur ve arazdır. Nazzam'a göre latif bir cisimdir. Kerramiye'ye göre mahlûktur, fiildir ve arazdır. Halveliyiye ve Hristiyanlara göre ise Allah'ın kelamı mahlûka hulul eder.²²⁸ Ona göre kelamullahın cisim olmamasının delili şudur: eğer cisim olursa nefsi ile kaim ve mütehayyiz olması gerekir. Böyle olduğunda da renklere ve diğer arazlara karışması gerekir. Kelam sıfatı böyle olursa hay, ilim, kudret, emir ve nehiy gibi sıfatların da diğer cisimler gibi olması gerekir ki bu ise batıldır. Kelamın araz

²²⁴ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 75

²²⁵ W. M. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 349

²²⁶ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 216-218

²²⁷ Pezdevi, *Ehlisünnet Akaidi*, Trc: Şerafeddin Gölcük, 78

²²⁸ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 86

olmadığının delili ise kelim sıfatı kadimdir, kadim olunca araz olması muhal olur, çünkü arazlar baki olmazlar. Kelamullah'ın mahlûk olmadığının delili ise kitap ve sünnettir.²²⁹ Bu husustaki ayetler şunlardır:

“Yaratmak ve emr ona mahsustur.”²³⁰ bu ayette halk ile emr ayrı ayrı şeylerdir. Onun emri mahlûk olsaydı halk ile emrin ayrılması gerekirdi.

“Sema ve arzın onun emriyle kaim olması O'nun ayetlerindendir.”²³¹ Buradan da anlaşılan sema ve arz mahluk olan bir emirle kaim olamaz. “

“Rablerinden kendilerine yeni bir öğüt gelmez ki onlar mutlaka onu alaya alarak kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.”²³² Bu ayet burada geçen zikrin muhdes olmadığını göstermektedir. Çünkü zikir kelimesi rabbe izafe edilmiş ve buradaki zikir de Kur'an demektir. Sünnetten delil ise Ebu'd-Derda'dan rivayet edilen hadiste Peygamberimiz : “Kur'an gayrı mahluktur” demiştir. Yine İbni Abbas : “Peygamberimiz güzel kelimelerle Allaha sığınırdı. Allah'ın tam kelimeleri ile sığınıyorum derdi.” Peygamberimiz mahluk olan kelim ile ona sığınmaz.²³³ Ebu Ya'la Kur'anın gayrı mahluk olduğuna sünnetten delil getirmiş fakat bu pek sağlıklı görülmemektedir. Çünkü Talat Koçyiğit'e göre Kur'anın mahluk olduğu ya da olmadığı yolundaki görüşlere ashab devrinde ve onu takip eden yıllarda rastlanmamaktadır.²³⁴ Bu sebeple Kur'anın mahluk olup olmaması meselesine dair bir rivayet ashaba izafe edilirse bu haberin doğruluğundan şüphe etmek gerekir.²³⁵ Hayri Kırbasoğlu'na göre de bu konudaki hadisler sahih değildir. Örnek olarak da Ebu Ya'la 'nın Halku'l-Kur'an meselesine dair getirdiği rivayetleri gösterir.²³⁶ Allah'ın kelamının mahluk olup olmaması meselesinde bir şey söylemeden vakfetmek Ebu Ya'la'ya göre caiz değildir. Çünkü Allah'ın kelamının kadim ve gayrı mahluk olduğu kesindir.²³⁷ Ehli sünnet içerisinde halku'l-Kur'an meselesinde farkı bir yol takip ederek ne mahluktur ne de gayrı mahluktur diyen Vakıfiyye adında bir grup daha vardır. Onlar daha ziyade

²²⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 87

²³⁰ A'raf , 54

²³¹ Rum , 25

²³² Enbiya , 2

²³³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 87

²³⁴ Talat Koçyiğit , *a.g.e.* 220-221

²³⁵ Talat Koçyiğit , *a.g.e.* 221

²³⁶ M. Hayri Kırbasoğlu , “Allah'ın Kelamı Olması Açısından Kur'anın Mahiyetiyle İlgili İhtilaflar”, 427

²³⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 88

dindar, müttakî kimseler oldukları ve takvaya daha uygun gördükleri için Halku'l-Kur'an meselesinde müspet ya da menfi bir görüş ileri sürmemişlerdir.²³⁸ Vakıfeyi tenkit edenlerin başında Ahmed b. Hanbel gelmektedir. O ve taraftarları vakıfeyi Cehmiyye'ye dahil etmiş hatta onları Cehmiyye'den daha kötü olduklarını söylemişlerdir. Buna mukabil vakf görüşünü benimseyenler de halku'l-Kur'an meselesinde tevakkuf etmeyenleri tenkit etmişler ve onları "aklı ermeyen çocuklar" şeklindeki tavsifleriyle kötülemeye çalışmışlardır.²³⁹

Ebu Ya'la'ya göre kıraat makru, kitabet de mektub olup bunlar kadimdirler. Ancak Eşari'nin böyle düşünmediğini ona göre tilavetin metlûvden farklı ve bu nedenle de tilavetin muhdes ve mahluk olduğunu söylediğini belirtir. Eşari'nin bu sözlerine karşılık şu ayeti delil getirir :

"Bu ancak insan sözüdür ben onu cehenneme sokacağım" burada Allah kureyşlilerin "bu bir insan sözüdür" sözlerine karşılık onlara cehennemi vaat etmiştir. Malumdur ki Kureyş Peygamberimiz ve sahabelerinden işittikleri tilavetlerdeki sözlere karşılık bunları söylediler. Onların bu sözlerine cehennem vaat edilince bu kelamın beşer kelamı olmadığı dolayısıyla tilavetin de muhdes ve mahluk olmadığı ortaya çıkmış olur. Yine Müslümanlar tilavet ve kıraatlerin Allah kelamı olduğuna icma ettiler. Çünkü her bir insan okuyan kişinin kıraatini işittiğinde "bu Allah kelamıdır" der. Kitabetin de mektup olduğuna delil:

"O elbette değerli bir Kur'andır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir"²⁴⁰ ayetidir. Buradaki kitap Kur'anın yazısıdır.²⁴¹ Eğer kitabette sesler yoktur diye bir itiraz yapılırsa kitabet kendisi ile tilavet edildiğinde sesler ortaya çıkan bir kelimadır denilir. Tıpkı elde hareket bulunmasa bile hareketle nitelendiği gibi. Nitekim el hareket ettirildiğinde hareket ortaya çıkar.²⁴² Yine Ebu Ya'la'ya göre Allah'ın kelamından hikaye etmek caiz değildir. Mu'tezile'ye göre ise Allahın kelamını onun kelamından hikaye olarak okuruz. Mu'tezile'nin bu sözü Kur'an'ın mahluk olduğuna götürür. Böyle olunca Allah'ın kelamının kadim, benzeri ve denginin olmayacağı ve onun kelamının hikaye

²³⁸ Hayri kırbaçoğlu , *a.g.m.* 431

²³⁹ Hayri Kırbaçoğlu , *a.g.m.* 432-433

²⁴⁰ Hadid , 77-79

²⁴¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 88

²⁴² Ebu Ya'la , *a.g.e.* , 89

edilemeyeceği ortaya çıkmış olur.²⁴³ Yine Ebu Ya'ya göre Allah'ın kelamı hakikat üzere Peygamberimizin kalbine indirilmiştir. Eşari'ye göre inen onun tilaveti, ibaresi, anlaşılması ve bildirilmesidir. Buna delilimiz: “Şüphesiz bu Kur'an alemlerin rabbinin indirmesidir.”²⁴⁴ Uyarıcılardan olsun diye onu güvenilir ruh senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.” ayetleridir. Allahın kelamı bir okuyucu tarafından okunduğunda ve işitildiğinde mesmudur. Bir kısım Eşarilere göre Allah'ın kelamı işitilmez. Onun mesmu olduğunun delili:

“Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa Allah'ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı”²⁴⁵ ayetidir.²⁴⁶ Burada karinin okuması anında onun işitildiği haber verilmektedir. Bu hususta müslümanların icmaı da vardır. Bir kişi Kur'andan Fatiha ya da bir sure okuduğunda Müslümanlar “Allah'ın kelamını işittik” derler. Peygamberimiz de bir hadisinde : “Kim Kur'an'ı indirildiği üzere dinlemek istiyorsa onu İbni Mesud'dan dinlesin”²⁴⁷ buyurmaktadır. Bu hadiste İbni Mesud'dan Allah'ın kelamı işitildiğine delildir. Biz tilavet anında hem Allah'ın kelamını hem de okuyanın kıraatini dinlemiş olmayız. Bunların arasında bir fark bulunması gerekir.²⁴⁸

2.6. Fiillerin İyilik ve Kötülüğü

İyi ve kötü kavramları İslam filozofları ve mutasavvıflar tarafından hayır ve şer kelimeleri bağlamında değerlendirilir. Kelamcılar ise iyi ve kötüyü daha çok husûn ve kubuh çerçevesinde ele almışlardır. Onlar açısından iyi, dünyada beğenilme konusu veya en azından yerilme ve ceza görme ile ilgisi olmayan ahirette de sevap konusu olan fiillerdir. Kötü ise Allah'ın rızasına uygun olmayan ve dünyada yerilme ahirette ise cezayı gerektiren fiillerdir.²⁴⁹ Bu hususta genel olarak Mu'tezile ve ehli sünnet arasında farklılık vardır. Mu'tezile'ye göre Allah hayrı irade eder ve yaratır ise de şerleri ve kötülükleri irade etmez ve yaratmaz.

²⁴³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 89

²⁴⁴ Şuara , 192-195

²⁴⁵ Tevbe , 6

²⁴⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 90

²⁴⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 91

²⁴⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 91

²⁴⁹ Yener Öztürk , “Kelami Açıdan İyiliğin Allah'tan, Kötülüğün Nefisten Olduğunu Bildiren Ayetin Yorumu” , 132

Ehli sünnetten Eşarilere göre Allah hayır ve şerri hem irade eder hem de yaratır. Ondan başka yaratan yoktur. O faili muhtardır. Bu alem onun mülkü olduğu için orada dilediği gibi tasarrufta bulunur. Onun üzerine hiçbir şey vacip değildir. O küfre rıza göstermez ve kötülüğü emretmez.²⁵⁰ Maturidi'ye göre zararlı ve yararlı şeylerin yaratılmasındaki hikmet kulun bunlarla imtihan edilmesidir. Bu sayede sevap ve ceza gerçekleşir. Dünyada zararlı gibi görünen varlıklar beraberinde birçok faydaları da içermektedir. Bu yüzden varlığa hayır ve şer denmesini hatalı bulur. Mahlukatın zarar ve faydayı bulunduran bir nitelikte yaratılması emir ve nehyin gerçekleşmesi için insanların imtihanına da bir vasıttır. Ayrıca bu zıtlıklar ve farklılıklar içinde birbirini tamamlayan birliğin bulunması Allah'ın her şeye kadir ve bir olduğunun delilidir.²⁵¹ Herhangi bir sebeple değerli, yararlı faydalı ve arzulanır kabul edilebilecek her şeyi ifade edebilen hayır kavramı son derece kapsamlı olup Kur'an metninin sınırları içerisinde kelimenin semantik boyutu hem dünya meselelerini hem de dini, itikadi sahasını içine almaktadır. Hayır kelimesinin dini ya da din dışı karşıt görevini şer kelimesi sağlıyor. Hayır dünya hayatında saadet ya da refah diye kullanıldığında şer de talihsizlik diye kullanılıyor. Hayır ve şerrin temel zıtlığının dine mahsus sahada da vaki olduğunu o takdirde bunlar sırası ile Allah korkusu ile yapılmış iş ile küfrü temsil etmektedirler.²⁵²

Kelam kaynaklarında mesele husün-kubuh, hayır- şer, hasene-seyyie, medh-zem gibi kavramlar çerçevesinde işlenmiştir.

Ebu Ya'la'ya göre de fiillere medih ve zemmin layık olması ancak bu hususta nakil gelmesiyle olur. Mu'tezile'ye göre ise medih ve zem akılla bilinir. Ebu Ya'la 'ya göre ise fiillerde bizatihi iyilik ve kötülük yoktur. Aklın bunları bilmeye gücü yoktur. Fiillerin iyilik ve kötülüğü ancak nakille bilinir.²⁵³

Allah âlemi bir illet veya maksat olmaksızın yaratmıştır. Çünkü illetler ve maksatlar menfaat elde etmeye ve zarar gidermeye yöneliktir. Böyle şeylerse Allah hakkında muhaldır. Mu'tezile ve Mülhide'ye göre ise Allah âlemi mahluku

²⁵⁰ Emrullah Yüksel , *a.g.e.* 91

²⁵¹ Maturudi , *a.g.e.* trc. 135-137

²⁵² Toshihiko İzutsu , *Kur'anda Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 286-291

²⁵³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 106

menfaatlendirmek için yaratmıştır.²⁵⁴

2.7. Çocuk Yaşta Ölenlerin Hükümü

Ebu Ya'la mü'min ve müşriklerin ölen çocukları hakkında ise şu görüşlere sahiptir. Ona göre müminlerin çocukları babalarıyla beraber cennettedir. Bu hususta nakil vardır : “İman eden ve soylarından gelenlerde imanda kendilerine tabi olanlar var ya işte biz onların nesillerini kendilerine kattık.”²⁵⁵ Burada müminlerin çocukları babalarına ve onların imanlarına bitleştirilmektedir. Müşriklerin çocukları hususunda ise Ahmed b. Hanbel'in bir yerde onların cehennemde olduğunu söylediğini başka bir yerde de hüküm vermekte tereddüt ettiğini, Eşarilerin de bu hususta bir şey söylemeyerek vakfettiklerini belirttikten sonra kendi görüşünün de onların babalarıyla birlikte cehennemde olduklarını belirtir. Delil olarak yine (Tur, 21) ayetini zikreder. Bu ayete göre müminlerin çocuklarını babalarının zürriyetine ilhak etmeye sebep imanın varlığı ise kafirlerin zürriyetini de babalarına ilhak etmek gerekir ki onlarda da küfür illeti var ayrıca bu görüşüne delil olarak Hz. Hatice'nin sözünü de nakleder. Hz. Hatice Peygamberimize “ Ya Rasûlallah müşrik kocalarından çocuklarım nerededir” diye sorar. Bunun üzerine Peygamberimiz, Cehennemde olduğunu söyler. Hz. Hatice “Amelsiz mi? “ diye sorduğunda ise “İşleyeceklerini Allah bilir” şeklinde cevap verir.²⁵⁶ Bağdadi bu hususta bir çok farklı görüşü beyan ettikten sonra ehli sünnetin müminlerin çocuklarının cennette olduğu hususunda ittifak ettiklerini fakat müşriklerin çocukları hususunda ihtilaf ettiklerini belirtir. Çünkü bu hususta farklı rivayetler vardır. Peygamberimiz bir haberde onların azap olunacaklarını haber verirken başka bir haberde de onların cennet ehlinin hizmetçileri olacağını haber vermektedir.²⁵⁷

Ebu Ya'la müşriklerin çocuklarının da müminlerin çocuklarına kıyas ederek onların cehennemde olacaklarını belirtir. Ancak bu hususta gelen haberler farklı olduğu için kesin bir şey söylenilmesi zordur. Ayrıca İslam dininde

²⁵⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 107

²⁵⁵ Tur , 21

²⁵⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* , 115

²⁵⁷ Bağdadi , *a.g.e.* 284-286

kimse kimsenin günahını yüklenemeyeceğine göre ölen çocukların babalarının küfründen dolayı cehennemlik olması da İslam'ın bu ilkesi ile çelişkili gibi görünmektedir.²⁵⁸

2.7. Aslah Fiil

Allah'ın kulları için en faydalı ve en uygun fiilleri yaratması Kaderiyye, Mu'tezile ve Rafizilere göre vaciptir. Onlara göre Allah'ın bütün insanların imanını dilemesi, onlara inanma gücü ve hayır kuvveti vermesi Allah'a vaciptir. Hiçbir kimseyi günahsız azap etmesi caiz olmaz. Kullarına rızık vermesi zorunludur. İnsanları hidayete götürmeli ve dalalette bırakmamalıdır. Ehli sünnete göre ise Allah'a hiçbir surette bir şey vacip olamaz²⁵⁹. Ebu Ya'la da bu hususta ehli sünnetle aynı görüşe sahiptir. Allah'a dünya işlerinde kullarına en iyisini ve en menfaatlisini yaratması vacip değildir. Aslahı yaratmak vacip olsaydı cehennem ehlini oradan çıkarması gerekir. Ve onların azaptan kurtarılımları zorunlu olur. Çünkü bu durum onlar için en iyisidir. Böyle bir şeyin vacip olmadığı konusunda herkesin ittifakı vardır. Yine cennet ehline de Peygamber makamları gibi diğer nimetleri de vermek vacip olurdu.²⁶⁰ Buna karşılık Allah insanlara lütufta bulunur. Eğer isteseydi herkesi kendisine iman eder olarak yaratırdı. Bu sözlerine delil olarak şu ayetleri nakleder:

“Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde azarlardı.”²⁶¹

“Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması tehlikesi bulunmasaydı rahmanı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.”²⁶² Bu ayetlerde Allah'ın bunlara kadir olduğu haber verilmektedir. Allah'ın lütfu yaratması da zorunlu değildir. Eğer iyiliği yaratırsa onunla lütufta bulunmuş olur, terk ederse adil olur. Çünkü Allah'a din ve dünyada kulları için akıl yönünden hiçbir şey zorunlu değildir. Ona hiçbir maksat,

²⁵⁸ Hz. Allah: “Günah çeken bir can başkasının günahını çekmeyecek.” (Fatır 18), “Doğrusu bir günah yükü çeken başkasının günah yükünü çekecek değil, insanın çalışıp çabalamasından başkası kendinin değildir” (Necm, 38-39). Bu ayetlere dayanarak müşriklerin ölen çocuklarının babalarının küfründen dolayı cehennemlik olacaklarını söylemek kişinin başkasının günahını yüklenme durumuna örnektir.

²⁵⁹ Pezdevi , *a.g.e.* 179-180: Sabuni , *a.g.e.* 149-150: Razi , *a.g.e.* 222

²⁶⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 116

²⁶¹ Şura , 27

²⁶² Zuhurf ,33

sevap, teklif, lütuf zorunlu değildir. Zira akıl hiçbir şeyi vacip göremez.²⁶³ Yine Ebu Ya'la'ya göre mümin bir kimsenin devamlı sevapta olması isyankâr kullarında devamlı azapta bulunmaları zorunlu değildir. Sevap fiili Allah'a zorunlu olmuş olsa Allah'ın şükür ve hamde müstehak olmaması gerekirdi. Böylece sevabın zorunluluk yoluyla değil lütufta bulunma yoluyla olduğu ortaya çıkmış olur.²⁶⁴ Yine Allah'ın asilere azabı tamamlaması zorunlu değildir. Eğer azabı tamamlarsa bunu yapmakla adil olmuş olur. Affederse de azabı terk etmekle de lütufta bulunmuş olur. Bağdatlı Mu'tezililere göre azabı tamamlaması Allah'a vaciptir. Affetmesi haksızlık olur. Azabı terk edene de zemm müstehak olur. Buna karşılık Ebu Ya'la delil olarak şunları nakleder: azabı tamamlamanın Allah için bir hak olduğu hususunda onlarla müttefikiz. Böyle bir hakkı olanın bu hakkını kullanmadığında bu ona bir zarar getirmez. Çünkü Allah için affetmek de vardır. Zira bir kişi kölesi suç işlese ve o suçundan dolayı bir ceza ya da öldürülmeye müstehak olduğunda efendisi onu affetse bu güzel görülür ve o kişi bu davranışından dolayı övülür. Allah hakkında da durum böyledir. Allah'ın sevap ya da cezayı acele ettirmesi güzeldir. Ahirete tehir zorunlu değildir. Çünkü Allah'ın mahlukatına vermiş olduğu sevap ve menfaatler Allah'ın bir lütfudur. Allah bununla lüfutta bulununca her zaman onu işleme ve terk etme hakkı vardır.

265

Sonuç olarak Aslah olanı yaratmak Ebu Ya'la'ya göre Allaha vacip değildir. Kullarına iyilikleri ve menfaatleri yaratmakla lütufta bulunmuş olur. Dolayısıyla bunun dışındaki görüşler batıldır. Mu'tezile'nin bu hususta farklı düşünmesinin nedeni Allah'ın kerim ve cömert olmasıdır. Kullarına en iyi ve faydalı olanı vermezse bunu onlardan mahrum etmiş ve cimrilik yapmış olur. Oysa bu Allah için muhaldir. Eğer insanlara karşılık vermeksizin onları cezalandırırsa ve suçları olmadan onlara elem verirse bu Allah hakkında zulüm olur.²⁶⁶ Fakat burada Allah'a bir şeyi vacip, zorunlu kılmak vardır ki Allah'a bir şey vacip kılmak muhaldir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin aslah nazariyesi

²⁶³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 118

²⁶⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 120

²⁶⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 121

²⁶⁶ Pezdevi , *a.g.e.* 180

reddedilmiş, ehli sünnet tarafından lütuf prensibi benimsenmiştir.²⁶⁷

2.8. Kulların Fiilleri

Kelam konuları arasında önemli konulardan biri de “Efal-i ıbad” başlığı altında incelenen kulların fiilleri meselesidir. Kulların fiillerini yaratanın insan mı yoksa Allah mı olduğu hususunda kelam ekolleri arasında üç farklı görüş bulunmaktadır. Cebriye’ye göre Allah bütün fiillerin yaratıcısıdır. İnsanların kendi fiillerini meydana getirmede bir takdir ve müdahaleleri yoktur. Mu’tezile’ye göre ise insanların fiillerinde Allah’ın bir takdir ve müdahalesi yoktur. Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır. Ehli sünnet bu iki görüşü de reddederek orta bir yol benimser. Allah kulda meydana gelen fiili ve kulun o fiile olan kudretini yaratır. İnsan ise bu fiilde dilediği gibi tasarruf ederek onu hayır ve şerre tercih eder, böylece sevap veya ikabı iktisap eder. Bu şekilde fiillerinin meydana gelmesinde insanın oynadığı role kesb denir. Ehli sünnet Allah’ın ameline yaratma, icat, ihtira kulun ameline ise kesb adını verir.²⁶⁸ Bağdadi de bu hususu ehli sünnetin ittifak ettiği hususlar arasında zikreder.²⁶⁹ Yalnız Eşari kesb kavramını kullanırken Maturidi ihtiyar kavramını kullanmakta ve aralarında farklılık bulunmaktadır. Eşariler insanın kudret ve iradesinin fiile tesirini inkar ettikleri için Maturidiler tarafından cebri mutavassıt olarak nitelendirilirler. Maturidilere göre insanın külli ve cüzi iradesi vardır. Külli irade insanda kuvve halinde mevcut olan bir işin yapılmasını, terk edilmesini veya bütün mümkün olan fiilleri tercih etmek niteliğini haiz olduğu için küllidir. Cüzi irade de bu külli iradenin belli bir fiile yönelmesi sarf edilmesi ve kullanılması olmuş oluyor. Cüzi irade ,kesb, kast, azim, ihtiyar kelimeleriyle ifade edilen şey kul tarafından meydana gelir. Allah tarafından yaratıldığı söylenirse insanların ihtiyarları da ızdırari olmuş olur ve dini emir ve yasakların manasızlığı ortaya çıkar.²⁷⁰

Ebu Ya’la ya göre de kulların fiillerinin tamamını Allah yaratmıştır. Kullar için o fiillerin iyisini, kötüsünü, güzelini, çirkinini kesb etmek vardır. Bu hususta

²⁶⁷ Pezdevi , *a.g.e.* 178: Ebu Ya’la , *a.g.e.* 118

²⁶⁸ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 60: bkz. Pezdevi , *a.g.e.* 143 vd.: Sabuni , *a.g.e.* 134-139 : Taftazani , *a.g.e.* 190-210

²⁶⁹ Bağdadi , *a.g.e.* 266

²⁷⁰ Emrullah Yüksel , *a.g.e.* 84-85

Kaderiye fiillerin tamamını kullar yaratır, Allah mahlukun kesbine kadir değildir, görüşüne sahiptir. Cehm b. Safvan'a göre kul için fiillerinde kesb yoktur. O fiillerinde zorunludur. Bu görüşlere karşılık fiillerin yaratıldığına delil olarak şu ayetleri nakleder:

“ Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.”²⁷¹

“İşlemiş olduklarınızı karşılık olarak ...”²⁷²

“Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten rabbin onları bunun için yarattı.”²⁷³

“Yoksa onun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü. De ki Allah her şeyi yaratandır.”²⁷⁴

“Kendilerine bir iyilik dokunsa bu Allah'tandır, derler. Başlarına bir kötülük gelince de bu senden derler. Hepsi Allah'tandır de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar”²⁷⁵

“Her şeyden çift çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız.”²⁷⁶ Bu ayetler her şeyi yaratanın Allah olduğuna delildir. Akli delil olarak şunları söyler. Bir şeyi iade etmek onu ilk olarak yapmaktan daha kolaydır. İnsan kesbinden dolayı halik olursa onu iade etmeye de muktedir olması gerekir. Böylece onların fiillerinin failinin başkası olduğu kulların yalnızca kesb ettiği ortaya çıkar.²⁷⁷ Kesbin ispatına delil olarak şu ayetleri zikreder:

“Sonra o zulmedenlere ebedi azabı tadın denilecek. Kazanmakta olduğunuzdan başkasının karşılığını mı bulacaksınız?”²⁷⁸

“İşte bu önceden yapıp ettiklerin yüzündendir.”²⁷⁹ İnsanlar iyiliklerle emredilmiş kötülüklerle yasaklanmıştır. Üzerine güç yetirilemeyecek olan şeylerle emr olunmaz ve nehy olunmaz. Böylece kendisiyle emr olunduğu ve yasaklandığı o filin kesb olması zorunludur. Ayrıca kesb şu demektir. Muhdes bir kudretle bir muktedir tarafından meydana gelen şeydir. Mu'tezile'ye göre kesb yaratmaktır.

²⁷¹ Saffat , 96

²⁷² Secde , 17

²⁷³ Hud , 119

²⁷⁴ R'ad , 16

²⁷⁵ Nisa , 78

²⁷⁶ Zariyat , 49

²⁷⁷ Ebu Ya'la , a.g.e. 126-127

²⁷⁸ Yunus , 52

²⁷⁹ Hac , 10

Bu tanım hatalıdır. Bu takdirde Allah'ın fiillerinin de kesb olması ve Allah'ın da müktesib olması gerekir. Bu ise batıldır. Ancak Ebu Ya'la da Eşari gibi insanın kudretinin fiile tesir etmediği görüşündedir.²⁸⁰

2.9. Kaza ve Kader

Ebu Ya'la kulların fiilleri meselesini işlerken konu ile alakalı çeşitli konulara da değinir. Bulardan biri de kaza ve kader meselesidir. Ona göre masiyetleri ve küfrü Allah takdir eder. Takdir etmesi demek onları yaratması ve kullarına yazması demektir. Allah kullarından küfrü emretmeksizin murat eder fakat biz Allah küfür murat etti demeyiz. Çünkü bu küfrün onlara mubah ve helal kılındığı vehmini oluşturur.

“De ki felakın rabbine sığındım yarattıklarının şerrinden sana sığındım.”²⁸¹ Bu ayet şerri de onun yarattığını açıklar.²⁸² Allahın kaza ve kaderine razı olmak zorunludur. Bize yasaklanan şeylerin onun takdiri ile olması o fiillerde rızasının olmasını gerektirmez. Küfür ve masiyetleri bize yasaklamıştır ama bunlara rızası yoktur. Bizlerin de fakirliğe, hastalığa, deliliğe her ne kadar bunlar Allah'ın kaza ve takdiri ile olsalar da rıza göstermemiz zorunlu değildir. Aynı şekilde Allah'ın lanetlemiş ve zemmetmiş olduğu suçlara da rıza göstermek zorunlu değildir. Bunun için Müslümanlar şöyle derler: “Bizler peygamberlerin ölümlerini, salih imamların ölümlerini, kötülüklerin ve şeytanların baki kalmasını, onların çeşitli sapıklıklara davetlerini her ne kadar Allah'ın kaza ve takdiriyle olsalar da çirkin görürüz.” Biz de şayet Allah'ın kaza ve takdiriyle olan masiyetlere ve küfre rıza gösterdik, dersek bu sözle ümmetin görüşünden ayrılmış oluruz. Zira küre ve masiyetlere rıza yasak kılınmıştır. Yine Allah'ın kaza ve takdiri ile olana razı olmayız, dersek de ümmetin sözünden çıkmış oluruz. Çünkü ümmet Allah'ın kazasına razı olmayanın ümmetten olmayacağına ittifak etmiştir.²⁸³ Kaza çeşitli kısımlara ayrılır:

1. Emir manasına olur:

²⁸⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 128

²⁸¹ Nas , 1-2

²⁸² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 129

²⁸³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 130-131

“Rabbın sadece kendisine kulluk etmenizi emretti”²⁸⁴

2. Halk manasına olur:

“Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı”²⁸⁵

3. Bildirmek ve haber vermek manasına olur:

“Biz kitapta İsrail oğullarına bildirdik”²⁸⁶

4. Ölüm manasına olur:

“Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimiz zaman”²⁸⁷

5. İrade manasına olur:

“Bir şeyin olmasını dilediği zaman yalnız ol der o da oluverir.”²⁸⁸

Böylece kaza ve kader onun ilminde ve hikmetinde geçen şeyleri yaratması demektir. Kaza ve kaderin yaratılmasına delil olarak peygamberimizin “hayır ve şer olarak yarattığı kaza ve kaderine iman ederiz” sözünü getirir. Bu söz kaza ve kaderin Allah tarafından yaratıldığına delildir.²⁸⁹

2.10. Hidayet ve Dalalet

Ebu Ya’la ya göre kişileri hidayete ve dalaletle erdiren Allah’tır. Kafirlerin dalaleti onlar için küfrün ve masiyetlerin yaratılmasıdır. Müminlerin hidayeti kalplerine imanın yazılması, o gücün onlara verilmesi, taatlere muvaffak olmaları ve taatleri yerine getirme kudretinin yaratılmasıdır. Kaderiye’ye göre ise de Allah kafirleri saptırmaz, müminlere de hidayet etmez.²⁹⁰ Allah’ın kafirlere dalaleti iki şekilde olur: Birincisi azabı hak etmekle cennet ve sevap yolundan sapmaları şeklinde olur. İkincisi de Allah’ın saptırması isimlendirme ve hüküm manasına olur. Hidayet de Allah’ın insanları imana ve taatlere çağırması ve onlara delillerini açıklaması şeklinde olur. Buna delil olarak Kur’an’dan bir takım ayetleri

²⁸⁴ İsrâ , 23

²⁸⁵ Fussillet , 12

²⁸⁶ İsrâ , 4

²⁸⁷ Sebe , 14

²⁸⁸ Mümin , 68

²⁸⁹ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 131

²⁹⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 133

zikreder:

“Bu iş senin imtihanından başka bir şey değildir onunla dilediğini saptırır dilediğini de doğru yola iletirsin.”²⁹¹

“Allah kimi doğru yola iletirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa asıl ziyana uğrayan odur.”²⁹²

“Heva ve hevesini ilah edinen ve Allah’ın katındaki bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola erİştirebilir. Hala ibret almayacak mısınız?”²⁹³

“Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez.”²⁹⁴

“Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam’a açar, kimi de saptırmak isterse göğİ çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır.”²⁹⁵

“Allah bir kimseyi şaşkınlığa düşürmek isterse sen Allah’a karşı onun lehine hiçbir şey yapamazsın.”²⁹⁶

Ebu Ya’la’ya göre bu ayetlerde dalalet ve hidayet mahluk manasınadır, isimlendirme değildir.²⁹⁷ Hidayet ve dalalet konularında ehli sünnet arasında ittifak vardır. Kulların fiillerini yaratanın Allah olduğuna inandıkları için gerek Maturidiler gerekse Eşariler kulların hayır ve şer bütün fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederler. Binaenaleyh Allah kullarda ihtida ve dalalet fiilinin de yaratıcısıdır. Ebu Hanife’ye göre de Allah dilediğine fazlı ile hidayet eder. Dilediğini adaleti ile saptırır. Bu konuda Allah kulların irade-i cüziyyelerine göre hidayet ve dalaleti yaratır. Aksi takdirde kula teklifin sevap ve ıkabın manası kalmaz neticede cebre düşölür.²⁹⁸ Mu’tezile ise kul kendi fiilinin yaratıcısıdır, prensiplerine uygun olarak ehli sünnetin anladığı gibi hidayetin kulda ihtida fiilinin Allah tarafından yaratılması manasında anlamamaktadır. Böylece

²⁹¹ A’raf , 155

²⁹² A’raf , 188

²⁹³ Casiye , 23

²⁹⁴ Hud , 34

²⁹⁵ En’am , 125

²⁹⁶ Maide , 41

²⁹⁷ Ebu Ya ’la , a.g.e. 134

²⁹⁸ Emrullah Yüksel , a.g.e. 107: Ayrıca hidayet-dalalet hakkında geniş bilgi için bkz: Ramazan Altıntaş , *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*

hidayetin hakiki manasında değil de doğru yolu göstermek, açıklamak, hakka delalet ve irşad gibi mecazi manasında yorumlamışlardır.²⁹⁹

2.11. Mütevellidat Fiiller

Mu'tezile tarafından ortaya atılan Mütevellidat, bir insanın fiilinden doğan fiildir. Mesela insan bir hedefe ok attığında atma fiilinin dışındaki gitme, hedefi vurma, hedefte bir tesir meydana getirme gibi fiillere mütevellid/doğan fiiller denir. Genel olarak Mu'tezile insanın onların faili olduğunu kabul etmektedir.³⁰⁰ Ehli sünnete göre insanın fiili kendisi ile kaim olan hareketlerdir. İnsanın fiili onun sıfatıdır. Ondan ayrılması imkansızdır. Çünkü sıfatın mevsuftan ayrılması düşünülemez. O halde insanın fiili onunla kaim hareketlerden ibarettir. Diğer sözü edilen fiiller ise insanla kaim değil aksine diğer eşya ile kaimdir. Böylece bu fiiller insanın fiili olamaz.³⁰¹

Ebu Ya'la'ya göre mütevellidatın tamamı Allah'ın fiilidir. Çünkü onları o sebeplerden sonra yaratan O'dur. Tevellüdün kulların kesbinde olması batıldır. Bu hususta Sümame b. Eşres ve Kaderiye'nin görüşlerini naklederek şöyle der : Sümmame b. Eşres'e göre mütevellidatın tamamı sonradan yaratılmıştır ve onların muhdisi yoktur. İnsan ancak iradesini yaratır, bunun dışındaki tasarrufları ise hadistir ve muhdisi yoktur. Fakat insana mecazen kullanılır. Sümame'nin bu sözü batıldır. Çünkü muhdeslerin bir yaratıcı olmadan meydana gelmesi diğer havadisın de muhdisi olmamasına dolayısıyla da tamamen yaratıcının iptaline götürür. Böylece mütevellidat muhdissiz olamaz. Kaderiye'ye göre ise mütevellidatın tamamı bizimle alakalı sebeplerden sonra meydana geldiği için Allah'ın yaratması ile değil de kulların yaratması iledir. Bu söz de batıldır. Çünkü kullar ve diğer canlılar bir şey yaratamaz. Böylece tevellüdün kulların kesbinde olması da batıl oldu. Bir kişi attığı şeyden dolayı öldürme fiilini işlemiş olsa öldürme işinin faili ölüm olmuş olur. Çünkü okun atılan yere ulaşmadan önce oku atanı Allah'ın öldürmesi caizdir. Bu takdirde yok olan bu ölüden öldürme fiili meydana gelmiş olursa o zaman fiilde failin varlığına bir delil olmaz. Bu nedenle

²⁹⁹ Emrullah Yüksel , *a.g.e.* 111

³⁰⁰ Wolfson, , *a.g.e.* 493-494

³⁰¹ Pezdevi , *a.g.e.* 163-164

onun faili oku atandır, denilemez. Zira mütevellid fiiller kudret mahallinin dışında meydana gelirler. Kudretsiz meydana geldiği söylenirse diğer fiillerin de kudretsiz meydana gelmesi gerekir ki bu ise muhaldir. Oku atan kişiye kisasın gerekli olması ise bu hususta dinin hükmü olduğu için zorunludur. Sonuç olarak Ebu Ya'la'ya göre mütevellidatın tamamı Allahın yaratması iledir.³⁰²

2.12. İstitaat

İstitaat, kudret, kuvvet, takat, vüs' gibi kavramlar dilcilere göre yakın anlamlı kelamcılara göre de eş anlamlı isimlerdir.³⁰³ İstitaat; taat ve itaat kökünden gelip yapabilmek, becermek, bir şeyin hakkından gelebilmek, güç yetirmek, kapasitesi olmak gibi manalara gelir.³⁰⁴ Mu'tezile'ye göre istitaat fiilden evvel bulunur fakat fiille birlikte olması ve onu meydana getirmesi de gerekir. Bir kimse namaz kılma fiiline teşebbüs etmeden evvel bu fiille ilgili istitaate sahip olması icap eder. Namaz kılma esnasında da bu istitaat bulunur. İstitaat fiilden evvel olmasa insan namaz kılmaya başlamadığı sürece bu işle mükellef olmaz. Zira fiilin illeti veya edasının şartı olan kudret yoktur. Ehli sünnete göre istitaat fiille beraberdir. İstitaat bir işin ve bir fiilin gerçekleşmesini sağlayan kudretin hakikati ve mahiyetidir. Öğle namazını kılmak için harcadığımız hakiki ve fiili kudret istitaattir. İşte bu manadaki kudret ve istitaat fiilden önce bulunmaz. Bunun sebebi de kudret ve istitaatin araz oluşu ve bir arazın bir andan fazla baki kalmamasıdır.³⁰⁵ Ehli sünnet ile Mu'tezile'nin istitaat fiilden önce mi yoksa fiille birlikte mi hususundaki farklılık her iki ekolün kulların fiillerini yaratanın kim olduğu konusundaki görüşlerine dayanmaktadır.

Ebu Ya'la'ya göre kudret ve kuvvet bir şeyi yapabilmeye güç yetirebilmektir. Bazen bu tasarruf yaratmakla olur. Kadir olan Allah'ın her tasarrufa güç yetirebilmesi gibi, bazen de iktisabi olur. Müstatı' demek kesbe güç yetirebilen ve üzerine kadim bir kuvvet dahil olmayan demektir. Çünkü kadim kuvvet istitaat ile olmaz. Allah bu nedenle müstatı' değil kadirdir. Ebu Ya'la'ya

³⁰² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 135

³⁰³ Sabuni , *a.g.e.* 129

³⁰⁴ Serdar Mutçalı , *Arapça-Türkçe Sözlük* , 533

³⁰⁵ Taftazani , *a.g.e.* 211(18 nolu dipnot)

göre insanlar gerçek manada kadirdir. Buna delil olarak şu ayetleri zikreder:

“Onlar kendilerini yaratan Allah’ın daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?”³⁰⁶

burada Allah kendisinin diğer varlıklardan daha kuvvetli olduğunu haber veriyor.

Böylece insanların da bir kuvveti olduğu sabit olmuştur.

“Gücünüz yettiğinde Allah’a isyandan kaçınınız.”³⁰⁷

“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlayınız.”³⁰⁸ Bu ayetlerde insanlar için kuvvet sabit olmuştur.³⁰⁹ Allah’ın kadim

olan kudretiyle insanların mahluk kudreti arasında birtakım farklılıklar olduğunu belirtir. Mahluk kudret arazdır, cinstir, hadistir, ihdas ile ilişkisi yoktur, kendi mahallindedir, makduru ile mevcuttur , baki değildir, acizlik vb. şeyler gibi kendini

yok eden bir zıttı vardır. Kadim kudret ise bakidir, kadimdir, ezelidir, kendinden yokluk muhaldir, araz cevher, cisim değildir, kendi mahallinde olmayan şeyle alakalıdır, zıttı ile yok olmaz, sonsuza kadar fiilden öncedir.³¹⁰ Bir kısım

Kaderiye’ye göre cehl, zan, nazar, istidlal gibi şeyler Allah’ın makduru değildir.

Nazzam’a göre Allah zulme ve yalana kadir değildir. Buna karşılık Ebu Ya’la

Allah yalana ve zulme kadir olmakla zalim ve yalancı olmaz, der. Allah zalim

olamaz zira o zulmü yaratmıştır. Zalimdir dersek kendisine yasaklanan şeyi

iktisab etmiş olur ki Allah bir fiili yapmaktan men edilemez. Allah yalancı da

olamaz. Zira o yalanı yaratmıştır. Yalan onun zatı ile birlikte var olduğu zaman

mütekellim sıfatında olduğu gibi kezzab olması gerekir. Böyle olmadığına göre o

kazib olamaz. Allah bütün cevherleri, cisimleri, bekası sahih olmayan bütün

arazları iade etmeye kadirdir. Bunun delili :

“Yaratmaya başlayan sonra onu tekrarlayan O’dur ki bu onun için pek

kolaydır.”³¹¹ Bir şeyi iade etmek onu yenilemektir. Allah bir şeyi ilk olarak

yaratmaya kadir ise onu iade etmeye de kadir olacaktır.³¹² İstitaat fiil ile

beraberdur, fiilden önce olması caiz değildir. Hz. Allah :

“Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin”³¹³ buyuruyor. Burada Hızırın

³⁰⁶ Fussilet , 15

³⁰⁷ Teğabün , 16

³⁰⁸ Enfal , 60

³⁰⁹ Ebu Ya’la , a.g.e. 136-137

³¹⁰ Ebu Ya’la , a.g.e. 137

³¹¹ Rum , 27

³¹² Ebu Ya’la , a.g.e. 140

³¹³ Kehf , 67

istediği bir meselede Musa'nın sabredemeyeceğini belirtiyor. Bu da göstermektedir ki istiaat fiil ile beraberdir.

“ve gözleri beni görmeye kapalı bulunan kulak vermeye de tahammül edemez olan kafirler....”³¹⁴

“Ayağa kalkacak güçleri kalmamış...”³¹⁵

“ Bu sebeple onu aşmaya muktedir olamadılar.”³¹⁶ Bu ayetlerde istitaatin fiille olduğu anlaşılmaktadır. Kudret fiilden önce olursa kulun fiili yapmakta Allah'a ve onun yardımına ihtiyaç duymaması gerekir yine kudret fiilden önce olsa fiil halinde kudretin yok olması gerekirdi. Çünkü kudret arazdır, arazların ise iki vakitte bekası sahih değildir. Olmayan bir ateşle hararet meydana gelmez.³¹⁷

2.13. Güç Yetirilemeyen Şeyleri Teklif

Kelamcılar güç yetirilemeyen şeyleri teklif konusunda ihtilaf etmişlerdir. İstitaat fiille birlikte diyenler bunun caiz olduğunu ortaya atarken istitaatin fiilden önce oluşunu kabul edenler bunun caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.³¹⁸

Ebu Ya'la ya göre güç yetirilmeyen şeyle mükellef olmak iki şekilde olur. Birincisi muhal olduğu için yapmaya güç yetirilmeyendir. Cisimlerin yaratılması, iki zıttın cem olması muhdesin kadim kılınması gibi ya da yapmaktan aciz olduğu için güç yetirilemeyen şeyler olur. Kötürümün ayağa kalkması, dilsizin konuşması gibi. Ebu Ya'la ya göre bu kısmın teklifi caiz değildir. İkincisi fiili yapmak ne muhal olduğu ne de onu yapmaktan aciz olduğu için güç yetirilmeyen şeylerdir. Bu kısma güç yetirememek onu terk etmek ya da zıttı ile meşgul olmaktan dolayıdır. Kafir kûfür halindeyken iman mükellef kılınmıştır. Kafir iman etmekten aciz değildir. Ve iman ona muhal değildir. Bu kısım teklif ma la yutak caizdir. Mu'tezile'ye göre kendisinden varlığı ister muhal olsun ister olmasın mükellefin yapmaya güç yetiremediği şeyi teklif caiz değildir. Kafirin imanla mükellef olması zulüm ve haksızlıktır.³¹⁹ Güç yetirilmeyeni teklifin caiz

³¹⁴ Kehf , 101

³¹⁵ Zariyat , 45

³¹⁶ Kehf , 97

³¹⁷ Ebu Ya'la , a.g.e. 142-143

³¹⁸ Pezdevi , a.g.e. 176

³¹⁹ Ebu Ya'la , a.g.e. 146

olduğuna delil:

“Sen benimle beraberliğe sabredemezsin”³²⁰ ayetidir. Burada Allah Musa’nın sabredemeyeceğini bildiği halde ona sabrı emretmektedir. Bu da g yetirilemeyi teklifin caiz olduğunu gösterir. Yine Müslümanlar Allah’tan g yetirilemeyecek şeyleri yklememesini istemeleri de buna delildir. G yetirilemeyen teklif zulüm olsaydı peygamberler :

“ Ey rabbimiz bize bunları gerçekleştirme ve zulmetme” derlerdi. Kafirin imanla mükellef kılınması onun imanı da terkini de yapması sahih olduğu içindir. Bu onu mükellef olmaktan çıkarmaz.³²¹

2.14. Rızık

Rızık ehli sünnete göre Allah tarafından canlılara sevk edilen ve canlılar tarafından yenilen şeyin ismidir. Rızık bazen helal bazen haram olabilir. Mu’tezile’ye göre haram rızık değildir. Çünkü onlar rızık kelimesini bazen malik olan kişinin mlk olan şeyi yemesi şeklinde bazen de istifade edilmesi men edilmemiş olan şey tarzında tarif etmişlerdir. Bu tariflere göre sadece helal olan şey rızık olmakta hayvanların yedikleri rızık olmamakta ve hayatı boyunca haram yemiş olan bir kimseyi Allah rızıklandırmamış olması icap etmektedir.³²²

Ebu Ya’la’ya göre rızık canlıların ister kendi malı olsun ister olmasın, ister mübah, ister haram olsun, kendisi ile faydalandıkları şeylerdir. Böylece rızıkın içerisine yemek, içmek, elbise, ev, ağaç ve arazi gibi şeyler de girmektedir. Mu’tezile’den bir gruba göre rızıkın manası mlktr. Başkasının yemeğini ve ieeğini gasp eden için onlar rızık değildir. Çünkü onun mlk değildir. Fakat malik olunmayan şeylerin de rızık olduğu hususunda ümmetin icmaı vardır.³²³ Allah haram ve helali rızık olarak verir. Çünkü Allah :

“ şüphesiz rızık veren güç kuvvet sahibi olan ancak Allah’tır.”³²⁴ buyurmaktadır. Allah burada rızıkı kendisine izafe etmiştir. Rızık ise bedenlerin

³²⁰ Kehf , 67

³²¹ Ebu Ya’la , a.g.e. 147

³²² Taftazani , a.g.e. 226: bkz. Sabuni , a.g.e. 151: Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz Muhit Mert, *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Haya t* , 78-88

³²³ Ebu Ya’la , a.g.e. 149

³²⁴ Zariyat , 58

gıdalandığı şeydir. Bu ifade helali içerdiği gibi haramı da içermektedir. Çünkü cisimler haramla da gıdalanmaktadır. Yine ümmet insanın ancak rızkını yediğine mutabıktır. Yine ümmet Allah'tan helal rızkı vermesi ve haram olan rızkı vermemesi için dua etmektedirler. Allah'a kullarını rızıklandırmak vacip değildir. Onun için kullarını rızıklandırmak da vardır, rızıktan mahrum etmek de vardır.³²⁵ Ebu Ya'la ya göre Allah kullarına rızkı vermekle birlikte kul da tevekkülle rızkını talep etmesi gerekir. Tevekkül kesbi, rızkı ve talebi terk etmek demek değildir. Ona göre rızkı talep dört şekilde olur. 1- Vaciptir: Kendisine zarar gelmesinden korktuğunda rızkı talep vaciptir. 2- Mendup : Allah'a yaklaşmak için yapılır. Zorunlu değildir. Köprüler ve mescitler yapmak gibi. 3- Mübah : Arzularına ulaşmak için malda artış istemektir. 4- Haram: gasp hırsızlık vb. yollarla malı talep etmektir. Ahmet b. Hanbel de bunları tevekküle zıt görmemiştir. Kerramiye'ye göre tevekkülün şartı kesbi terk etmektir. Buna karşılık Ebu Ya'la Kur'an'dan şu delilleri getirir :

“Onlar ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymadığı insanlardır.”³²⁶

“Ey iman edenler kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarınızdan hayra harcayın.”³²⁷

“Bir kısmınız Allah'ın lütfundan aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler.”³²⁸

“Ey iman edenler karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna mallarınızı batıl yollarla aranızda yemeyin.”³²⁹ Bu ayetlerde rızkı aramaya delalet vardır.³³⁰

³²⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 150

³²⁶ Nur , 37

³²⁷ Bakara , 267

³²⁸ Müzzemmil , 20

³²⁹ Nisa , 29

³³⁰ Ebu Yala , *a.g.e.* 151

3. NÜBÜVVET VE AHİRET MESELELERİ :

3.1. Nübüvvetin İmkanı

Nübüvvete iman İslam Dinin özelliklerindendir. Nebi Allah'ın, risaletin gereklerini yerine getirmesi için seçtiği bir insandır ne yazık ki Allah'a inanıp ta nübüvveti inkar eden gruplar bulunmaktadır onlar peygamberin varlığına ihtiyaç bulunmadığını zira peygamberlerin getirdiklerinin akla uygun olduğu için akıl bu hususta yeterli olduğunu iddia ederler. Fakat akıl her şeye güç yetiremez. Maddenin arkasındaki gerçeklere ulaşamaz. Allah'ın zatını sıfatlarını, ahiretle ilgili durumları, gaybı ilgilendiren durumların tamamı peygamberler vasıtasıyla bilinir.³³¹

Nübüvvet meselesi İslam inanç ve düşünce tarihinin en önemli temel konularından birini teşkil etmektedir. Kelamcılar peygamber olgusunu genel olarak nübüvvetin imkanı, vukuu, gerekliliği, mahiyeti ve ispatı açılarından ele almışlardır. Nübüvvetin imkanı Allah'ın insanlara peygamber göndermesinin mümkün veya vacip olmasıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle Allah'ın peygamber

³³¹ Beyhaki , *Delailünnübüvve* , 1 , 10

göndermesinde akli bir imkansızlık bulunup bulunmadığını ifade etmektedir.³³² Nübüvvetin vukuu, Peygamberlerin gönderilmesi aklen imkan dahilinde ise söz konusu bu imkanın fiilen gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgilidir. Nübüvvetin gerekliliği fert ve toplum bazında insanoğlunun peygamberlere ihtiyaç hissedip hissetmediğini, ihtiyaç duyuyorsa hangi alanlarda olduğuyla ilgilidir. Sonuncusu ise vahiy ve peygamberliğin mahiyetinin ne olduğunu ifade etmektedir. Selef bilgileri akaid konusundaki genel tutumlarına uygun olarak nübüvvet konusunu da naslara bağlı kalarak incelemişlerdir. Bununla birlikte ilk dönem selef alimleri nübüvvetin imkanı meselesiyle ilgilenmemişler, peygamberlerin tafdlı ve mucizenin nübüvvete delaleti hariç nübüvvete ilişkin diğer konulara da değinmemişlerdir.³³³ Öte yandan Tahavi, İbni Teymiye ve İbni Kayyim el-Cevziyye risalete ve onun getirdiği hakikatlere insanların her şeyden daha çok muhtaç olmalarına binaen Allah'ın rahmeti gereği peygamber göndermesinin zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir.³³⁴ Eşariler sırf akıl açısından Allah'ın insanlara peygamber göndermesinin vacip veya muhall değil peygamber göndermek Allah'ın fiillerinden biri olduğu için onun diğer fiilleri gibi nübüvvetin de mümkün olduğu noktasında görüş birliğine varmışlardır.³³⁵ Maturidilere göre peygamber göndermek hikmetine göre vaciptir.³³⁶ İnsanların menfaat ve maslahatlarını gözetmek ve kollamak için peygamber göndermek Allah'a vacip değildir. Ama kendi lütfu, ihsanı, keremi ve fazlı gereği peygamber göndermek ona vaciptir. Razi'ye göre de peygamber göndermenin birçok faydaları vardır.³³⁷ Allah insanlara şeriatını tafsilatlı olarak anlatarak onlardan özrü kaldırmak için elçiler göndermiştir. Ayrıca akıl her şeyi kavrayamaz. Aklın müstekillen kavrayamadığı hususlarda peygamber gönderilmesinin bir çok faydaları vardır. Mu'tezile ise nübüvvetin zorunluluğunu temelde adalet prensibi içerisinde ele almışlar ve onu salah-aslah ile husün-kubuh meselesindeki ilkelerine dayanarak açıklamışlardır. Onlara göre peygamber göndermek Allah üzerine vaciptir.

³³² Mustafa Akçay , “Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin İmkanı”, 217-218

³³³ Mustafa Akçay , *a.g.m.* 220

³³⁴ Mustafa Akçay , *a.g.m.* 221

³³⁵ Mustafa Akçay , *a.g.m.* 222

³³⁶ Maturudi , *a.g.e.* 221 vd.: Taftazani , *a.g.e.* 294

³³⁷ Razi , *a.g.e.* 240-244: Ayrıca Nübüvvet meseleleriyle ilgili bkz. : Bağdadi , *a.g.e.* 173-188 : Sabuni , *a.g.e.* 103-116: Salih Sabri Yavuz , *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*

İnsanlar için en faydalı ve çıkarlarına en uygun olanı Allah'ın yapmaması yaptığı işlerde birçok hikmet ve maslahatın olmaması düşünülemez.³³⁸

Bu genel bilgilerden sonra Ebu Ya'la' nın konu ile ilgili görüşleri şöyledir : Ebu Ya'la Allah'ın peygamber göndermesinin mümkün olduğu kanaatindedir ve bunu tarihi-sosyolojik bir yaklaşımla açıklamıştır. Ona göre bu imkanın delili yalan söylemeleri imkansız olan Yahudi, Hristiyan ve Müslüman toplulukların Hz. Musa, İsa ve Muhammed'in peygamberliklerine inanmaları ve onların öğretilerini nakletmeleridir. Halbuki onların böyle bir ittifakı kavrayamamaları gerekirdi. Zira onlar sayılarının çokluğu ve birçok fırkalara ayrılmaları sebebiyle anlaşmaları mümkün olmayacak sayıdadırlar. Ayrıca yapıldığında fayda terk edildiğinde zarar verecek olan şeylerin peygamberler vasıtasıyla bildirilmesi imkansız değildir. Cahil, öğreticiye; akıllı ise bir uyarıcıya muhtaç olduğu için peygamberlerin gönderilmesi insanların faydasıdır.³³⁹ Yine ona göre Allah insanlara peygamber göndermek zorunda değildir. Mu'tezile ve Kerramiye bunun zıddını savunarak mükellefler için faydalı olacağını bildiği zaman peygamber göndermenin Allah'a vacip olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre bu mesele aslahın Allah'a vacip olmasıyla ilgilidir. Allah'ın iman etmeyeceklerini bildiği bir topluma peygamber göndermesi caizdir. Mu'tezile'ye göre ise bu caiz değildir. Bu görüşün yanlışlığına delil Allah'ın Firavun'a Musa'yı, Nemrud'a İbrahim'i, kavmine de Nuh'u iman etmeyeceklerini bildiği halde göndermiş olmasıdır. Zamanın peygamberler ya da bir imamdan yoksun olması da caizdir. Rafıza bu meselede farklı düşünerek bir asrın bir peygamber ya da bir imamdan yoksun olamayacağını iddia etmiştir. Bu meselede Allah'a bir şeyin vacip olamayacağı meselesiyle ilgilidir.³⁴⁰

3.2. Nübüvvetin Delili : Mucize

Kur'anda mucize yerine daha çok delil ve delail kelimeleri kullanılmıştır. Mucize inkarcıların benzerini getirmekten aciz kalacakları şekilde münkirlerin meydan okumaları halinde peygamberlik iddiasında bulunan zattan adetin, tabiat

³³⁸ Mustafa Akçay , *a.g.e.* 235-237

³³⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 153

³⁴⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 154

kanunlarının aksine olarak zuhur eden bir iştir.³⁴¹ Ehli sünnete göre peygamberler mucize ile teyit edilmemiş olsalardı sözlerini kabul ve kendilerini tasdik etmek vacip olmazdı. Peygamberlik davasında doğru ve samimi olanla yalancı diğerinden ayırt edilmezdi. Allah mucizenin zuhur etmesinin ardından peygamberin doğru söylediğine dair bir bilgi yaratır. Böylece peygamberlerin doğru söylediği tabii bir şekilde ve kesinlikle anlaşılmış olur.³⁴²

Ebu Ya'la'ya göre peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu bilme yolu mucizedir. Sümame b. Eşres'e göre peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğruluğuna delil mucize değil, onun davet ettiği şeriatın yüceliği ve o dinin karışıklıklardan ve zıtlıklardan uzak olmasıdır.³⁴³ İbaziyye ve Haricilerden çoğunluğa göre peygamberlerin sözü onun nübüvvetinin bilinmesine delildir. Mucizesi ile birlikte davetine ihtiyaç yoktur. Ebu Ya'la'ya göre mucize olmadan peygamberlerin sözünü kabul etmek zorunlu olursa başkaları da peygamberlik iddiasında yalancı dahi olsa onların da sözünü kabul etmek gerekir. Mucize dışında aklen peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğruluğuna delil yoktur. Bazı kelamcılara göre mucize dışında da onun doğruluğuna aklen delil vardır. Ebu Ya'la'ya göre delil ya bilinen her zamanki fiillerden olur ya da harikulade bir fiil olur. Bilinen ve sıradan bir fiil onun doğruluğuna delil değildir. Böylece delilin harikulade olması zorunluluğu ortaya çıkar, bu ise başlı başına mucizedir. Mucize meydana geldiğinde onu birtakım şartlarla kabul etmek gerekir. Bu şartlar şunlardır :

1. Mucizenin harikulade olması. Eğer bilinen her zamanki fiillerden olursa bu onun doğruluğuna delil değildir.
2. Harikulade olan fiilin peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddiasına yakın olması. Eğer aralarında zaman bakımından yakınlık olmazsa yine onun doğruluğuna delil olmaz. Örneğin peygamberlik iddiasında bulunan kişinin “Allah'ın iki parmakla güneşi ya da ayı yardıması ya da ölüleri diriltmek benim mucizemdir.” deyip sonra onu o anda yapmaması gibi.
3. Harikulade olan ve zaman bakımından da iddia edilen şeye yakın olan fiilin iddiada bulunulan şeye de uygun olması gerekir. Allah'ın ölüleri diriltmesi

³⁴¹ Taftazani , *a.g.e.* 295

³⁴² Taftazani , *a.g.e.* 295: bkz: Sabuni , *a.g.e.* 106-113: Bağdadi , *a.g.e.* 193

³⁴³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 154

mucizesi olduğunu söyleyen kişinin bu sözünden sonra ölünün de o anda dirilmesi gerekir.³⁴⁴ Böylece Ebu Ya'la nübüvvetin delilinin mucize olduğunu mucize dışında aklen nübüvvetin doğruluğuna delil bulunmadığını ve mucizenin de birtakım şatlarla kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2.1. Kur'an'ın Mucize Olması

Ebu Ya'la'ya göre Kur'an birtakım yollarla mucizdir :

1. Kur'anın nazmı onun mucizesidir. Kur'anın nazmı Arapların kelamının bütün vezinlerinden ayırt edilen özel bir vecih üzeredir. Onun nazmını, fesahatini, belağatini her fasih ve beliğ onaylamıştır.

2. İnsanların bilmekten aciz oldukları ğaybtan haberler içermesidir. Bunu gösteren ayetler şunlardır:

“Allah'ın yüceliğine yemin olsun ki inşaallah Mescid-i Harama güvenlik içinde başlarınızı kazıtarak korkusuzca kesin şekilde gireceksiniz.”³⁴⁵

“Kesinlikle o birliktelikleri bozulacak ve arkalarını dönüp gidecekler.”³⁴⁶

3. Kur'an geçmiştekilerin kıssalarını, yaşamlarını, sözlerini ve aralarında geçen olayları içermektedir. Halbuki peygamberimiz de kitap okuyan, yazı yazabilen birisi değildi. Bir kısım Mu'tezililere göre Kur'an'ın icaz yönü yalnızca eşsiz olan nazmdır. Nazzam ve tabilerine göre Kur'an'ın icazı muhaliflerini engellemesi benzerlerini meydana getirmekle meydan okuyarak, bir kısmına göre Kur'an ihtilaflardan ve zıtlıklardan soyutlanmış olduğu için mucizdir. Bir kısmına göre de Kur'an akli önermelere uygun olduğu için mucizdir. Bu görüşlere karşı Ebu Ya'la'nın delili ise ümmetin Kur'an'ın muciz olduğuna icma etmesidir. Eğer sadece Kur'an'ın sarfı, belağat ve fasahat yönü mucizdir dersek bu icmaya ters olur.³⁴⁷ Peygamberimiz Araplara ezeli olan Kur'an'ın bir benzerini getirmekle meydan okumuştur. Bir kısım Eşarilere göre muhdes olanı getirmekle meydan okumuştur. Onlara göre ibareler ve okuyuşlar muhdestir. Buna delilimiz Allah Araplara Kur'anın benzerini getirmekle meydan okumuştur:

³⁴⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 155

³⁴⁵ Feth , 27

³⁴⁶ Rahman , 45

³⁴⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 159

“ De ki yemin ederim eğer insanlar ve cinler bu Kur’anın bir benzerini getirmek üzere toplansalar onun bir benzerini getiremezler.”³⁴⁸

“ Bu Kur’an ki pürüzsüz bir Arapçadır.”³⁴⁹

Ebu Ya’la’ya göre ibareler/makru Kur’andır. Böylece ortaya çıkmaktadır ki Kur’an kadim olduğuna göre muhdes olanın değil de kadim olanın benzerini getirmekle meydan okumuştur.³⁵⁰

3.2.2 Keramet , Sihir ve Kehanet

Ebu Ya’la’ya göre evliyaların ve imamların harikulade olarak meydana getirdikleri fiiller mucize değildir, onlara keramet denilir. Rafıza’ ya göre bunlar da mucizedir. Mucize Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğini iddia eden kişinin doğruluğunu gösterir. Bunun yanında evliya ve Salih kullardan harikulade fiilleri ortaya çıkarması caizdir. Mu’tezile’ye göre ise mucize olan fiille olmayanı ayırmamızı imkansız hale getirir. Bu görüşe de şu şekilde cevap verir. Harikulade fiiller peygamber olmayan bir kişiden ortaya çıktığında mucize olmaz, mucize olmadığına göre de bir karışıklığa doğru ve yalancının arasını ayırmanın imkansızlığına götürmez. Ebu Ya’la ayrıca kerametın varlığına ayetlerle delil getirir :

“Zekeriyya onun yanına mihraba her girdikçe yanında ya bir rızık bulur, Ey Meryem bu sana nereden? Derdi o da Allah tarafından derdi.”³⁵¹

“Yanında kitaptan bir ilim adamı bulunan zat ise ben onu sana gözünü kırpmadan önce getiririm, dedi.”³⁵²

“Eşi vay dedi doğuracak mıyım? Ben koca bir karı bu kocam da bir yaşlı iken kesinlikle bu çok tuhaf bir şey....”³⁵³ Bu ayetlerde de peygamber olmayan kişilerden keramet ortaya çıktığını ifade eder ve bu hususta kerametın zuhur ettiği birçok rivayet nakleder.³⁵⁴ Ayrıca peygamber olmayan bir kimsenin

³⁴⁸ İsra , 88

³⁴⁹ Zümer , 28

³⁵⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 160

³⁵¹ Al-i İmran , 37

³⁵² Neml , 40

³⁵³ Hud , 72

³⁵⁴ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 161

harikulade bir fiil meydana getirmesi onun Allah dostu olduğunu göstermez. Sufilere ve Rafizilere göre onun veli olduğuna delildir. Fakat bir kişinin Allah dostu olduğunu bilmek ancak onun mümin olarak öldüğünü kesin olarak bildikten sonra sahih olur, bu da bilinmeyince Allah dostu olduğunun kesinliğine imkan yoktur.³⁵⁵

Ebu Ya'la sihir ve kehanetin de sabit olduğunu belirtir. Sihrin varlığına delil:

“Fakat o şeytanlar inkar ettiler. İnsanlara sihir ve Babil’de Harut ve Marut adında iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyordu. Halbuki o ikisi biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın sihir yapmayı caiz görüp de inkarcı olma demedikçe hiç kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan kişi ile eşinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı fakat Allah’ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar veremezlerdi.”³⁵⁶ Bu ayet sihrin sabit olduğuna delildir. Kehanetse iki kısımdır. Birincisi sezgi ve tahmindir. Kabiliyetli ve maharetli olanlar bunda isabet ederler. İkinci kısım bilinen şeylerden haber vermektir. İnsanlar ve cinler kahinin emrine verilerek birtakım şeyleri haber verebilirler. Süleyman (a.s.)’ın cinleri kullanması buna örnektir. Kahinin bilinen ve görülen açık işlerden haber vermesi caizdir. Cinler kâhine gayb haberlerinin dışında insanların yediklerini ve sakladıklarını içeren haberler verirler. Fakat bir şeyin keyfiyetinden ve ayrıntısından haber veremezler. Bunlardan ancak gaybı bilen Allah haber verir:

“O bütün gaybı bilir fakat gaybını açıkça hiç kimseye bildirmez ancak seçtiği bir peygamber müstesna....”³⁵⁷

Sihir ve kehanet hakkındaki görüşleri de bu şekildedir.³⁵⁸

3.3. Hz. Muhammed’in Peygamberliği

Kelam kitaplarımızda nübüvvet müessesesinin ispatından sonra peygamberimizin nübüvvetinin ispatına geçilir. Çünkü tarihte geçen peygamberlerin nübüvvetinin ispat konusunda temel kaide Hz. Muhammed’in

³⁵⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 165

³⁵⁶ Bakara , 102

³⁵⁷ Müzemmil , 26-27

³⁵⁸ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 168

nübüvvetini ispat etmektir. Zira diğer peygamberlerin nübüvveti ancak onun haber vermesiyle sabit olur.³⁵⁹ Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat konusunda Razi üç delil getirir: Birincisi Hz. Muhammed peygamberliğini iddia etmiş ve elinde mucize görülmüştür. İkinci olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini, onun ahlakını, işlerini, hükümleri ve davranışlarını delil getirerek ispat eder. Üçüncü olarak da önceki peygamberlerin semavi kitaplarında onun peygamberliğinden haber verilmesidir.³⁶⁰ Maturidi de ayrıca peygamberimizin fizik ve psikolojik yapısının da hak peygamber olduğunu kanıtlayan delilleri arasında sayar.³⁶¹

Ebu Ya'la da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Yahudiler Hristiyanlar ve müşrikler kabul etmese de hak olduğunu belirtir. Peygamberimizden mucize zuhur etmesi onun nübüvvetinin delilidir. Onun mucizelerinden birincisi Kur'andır. Kur'an nazmı ve muhteşemliği, gaybi bilgiler içermesi ve geçmiş peygamberlerden haber vermesi özellikleri ile mucizedir. Kur'an benzerinin getirilmemesi yönüyle de mucizedir. Hz Allah :

"Siz onun gibi uydurulmuş on sure getirin de"³⁶² buyurmaktadır. Araplar fesahat ve belağat ehli oldukları halde onun benzerini getirmekten aciz kalmışlardır.³⁶³

Onun mucizelerinden ikinci kısmı da elinden açıkça birtakım mucizelerin ortaya çıkmasıdır. Parmaklarının arasından su fışkırması, çok az bir azıkla bir çok kişiyi doyurması, ayın yarılması gibi hadiseler sahabelerin yanında vukû bulmuştur. Peygamberimiz yalnızca arap kavmine değil bütün insanlara ve cinlere gönderilmiştir. Buna Kur'an'dan deliller şu ayetlerdir : "Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik."³⁶⁴

"Biz seni alemlere ancak rahmet olarak gönderdik."³⁶⁵ Bu ayetler peygamberimizin bütün insanlığa ve cinlere gönderildiğine delildir.³⁶⁶

³⁵⁹ Sabuni , *a.g.e.* 106

³⁶⁰ Razi , *a.g.e.* 230 Ayrıca bkz. Bağdadi , *a.g.e.* 182

³⁶¹ Maturidi , *a.g.e.* 239. kendisinin dünyaya gelişine kadar nesilden nesile intikal eden nur, iki omuzu arasında bulunan mühür, göğsünün açılarak içinin yıkanması, orta boylu olarak nitelendirilmekle birlikte uzun boylularla yan yana geldiğinde boyunun onları aşması, çocukluğunda ve gençliğinde putlara tapmaktan uzak kalması gibi özelliklerini de delil olarak getirir.

³⁶² Hud , 13

³⁶³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 156-157

³⁶⁴ Sebe , 28

³⁶⁵ Enbiya , 107: Enam, 19

³⁶⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 158

Peygamberimiz son peygamberdir ondan sonra da asla peygamber gönderilmeyecektir. Bu hususta icma bulunmaktadır. Hz. Allah da onun son peygamber olduğunu belirtmektedir:

“O Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.”³⁶⁷ Böylece onun son peygamber olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁶⁸ Ebu Ya’la’ya göre aklen peygamberleri, dirilmeyi, haşri inkar edip Allah’a iman caizdir. Fakat şeran bu yasaklanmıştır. Peygamberimizi inkar edenin kafir olduğu kesindir. Çünkü ümmet peygamberimizi inkar edenlerin ve Yahudilerle Hristiyanların kafir olduğu hususunda icma etmiştir. Ebu Ya’la peygamberimizin Allah’tan korkması hususuna da değinmiş onun Allah’ın azabından emin kılınmasından önce Allah’tan korktuğunu, azabından emin kılınmasından sonra ise Allah’ın azabından dolayı ondan korkmasının caiz olmadığını belirtir. Peygamberimizin Allah korkusu Ümmü Mektüm’den yüz çevirdiğinde geldiği gibi ikaz ve azarından dolaydır.

“Ve öyle rablerinin cemalini isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanımdan kovayım deme.”³⁶⁹

“ O yüzünü ekşitti ve döndü çünkü ona o kör adam geldi.”³⁷⁰ Bu ayetler ona gelen ikazı göstermektedir. Rafıza ve Kaderiye’ye göre peygamberimiz de daima mükellef olduğu için azabından emin olsun ya da olmasın Allah’tan korkması gerekir. Fakat korku ancak zararı olabilecek şeyden meydana gelir. Şu kesindir ki bu zarar asla peygamberimize gelmeyecektir. Bu nedenle onda korkunun meydana gelmesi muhaldir. Eğer peygamberimizin Allah’ın azabından emin olmakla birlikte korktuğu söylenirse onun Allah’ın verdiği haberde şüpheli olması gerekir. Peygamberimizin asla azap görmeyeceği kesin olduğundan ondan korku sahih olmaz. Allah onun ümmetinden günahkarların şefaatinin kabul edeceğini, havz sahibi olduğunu, sözü verilen sancağın sahibi olduğunu haber vermiştir. Bütün bunlar onun Allah’ın azabından emin kılındığını göstermekte ve Allah’tan azabından dolayı korkmasının caiz olmadığına delildir.³⁷¹

³⁶⁷ Ahzab , 40

³⁶⁸ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 168

³⁶⁹ En’am , 52

³⁷⁰ Abese , 1-2

³⁷¹ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 166

3.4. Ru'yetullah Meselesi

Müminler tarafından Allah'ın görülmesi demek olan ru'yet konusu kelimciler arasında tartışılan meselelerden biri olmuştur. Bu mevzuda Mu'tezile, Hariciler ve Mürcie nasları te'vil etmek suretiyle Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceğini inkar ederken ehli sünnet görülmesinin imkanı ve cevazını kabul etmiştir. Ru'yetin imkanını kabul eden ehli sünnet kelimcileri ayetlerin zahir manalarına istinad ederken Mu'tezile aynı ayetleri te'vil ederek ru'yetin imkansızlığına inanmıştır.³⁷² Eşari mevcut olanın ru'yetinin caiz olup ancak ma'dumun ru'yetinin muhal olduğu görüşündedir.³⁷³ Öyleyse Allah da mevcut ve sabit olduğuna göre görülebilir. Maturidi'ye göre de naslarda geldiği kadarıyla ru'yeti benimsemek, yaratılmış manalarının her birini nefyetmek konuyla ilgili herhangi bir açıklama gelmediğine göre yorum cihetine gitmemek gerekir. Ona göre akıl ru'yetin cevazına dair delil getirmeye muktedir değildir. Ru'yeti ilahiyeye mevcut naslar doğrultusunda tefsir etmeksizin inanılmalıdır.³⁷⁴ Görüldüğü gibi Eşarilerle Maturidiler arasında ru'yete akli delil getirilip getirilmemesi hususunda ihtilaf vardır.

Ebu Ya'la da Allah'ın hem dünya hem de ahirette görülmesinin aklen caiz olacağı görüşündedir.³⁷⁵ Bu hususta nakli deliller mevcut olduğundan nakil ile de sabittir. Hatta ona göre Allah uykuda iken de görülebilir.³⁷⁶ Ancak dünyada uyanık halde iken görülmesi caiz değildir.³⁷⁷ Allah'ın görülebileceğine delil olarak şu ayetleri zikreder:

"Rabbim bana kendini göster sana bakayım."³⁷⁸ Musa (a.s.) Allah'ı bilen ona nelerin caiz nelerin caiz olmadığını bilen bir kişiydi. Ayrıca peygamberler Allah'ın sıfatlarına muhal olan şeyleri istemezler. Musa (a.s.) nın bunu istemesi caiz olmasaydı o da istemezdi. Demek ki Allah'ın görülmesi mümkün ki Musa (a.s.) onu istiyor. Müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerini bilmek zorunludur.

³⁷² Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 85

³⁷³ Bağdadi , *a.g.e.* 119; Sabuni, , *a.g.e.* 95; Eşari , *a.g.e.* 45-59

³⁷⁴ Maturudi , *a.g.e.* 104

³⁷⁵ Ebu ya'la , *a.g.e.* 82

³⁷⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 85

³⁷⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 86

³⁷⁸ A'raf , 143

“O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.”³⁷⁹ Burada aydın ve parlak yüzlerle Allah’ı gören müminlerin yüzleri kast olunmaktadır.

“Allah’a kavuşacakları gün müminlere yönelik esenlik dileği selamdır.”³⁸⁰ Dirilere ve sağlam kişilere kavuşmak o kişiyi görmek demektir.

“Güzel iş yapanlara karşılık olarak daha güzeli bir de fazlası vardır.”³⁸¹ Bu ayette Hüsna ifadesi cennet, ziyade ise Allah’ı görmek olarak tefsir edilmiştir.

“Hayır onlar kıyamet günü rablerini görmekten aciz bırakılacaklardır.”³⁸² Müminler de kafirler gibi Allah’ı görmekten mahrum bırakılırlarsa aralarında bir fark olmaz. Müminlerin Allah’ı görecekleri yönündeki haberler müjdedir. Peygamberimiz de : “rabbinizi bedr gecesinde ayı nasıl görüyorsanız öyle göreceksiniz” buyurmaktadır. Kafirler de Allah’ı görmekte müminlere ortak olurlarsa müminlere verilen bu müjde bozulmuş olurdu. Böylece Allah’ın görülmesinin en büyük iyiliklerden olduğu sabit olmuş olur.³⁸³ Kafirler dünya ve ahirette asla Allah’ı göremeyeceklerdir. Bunun delili yukarıda geçen Mutaaffifin/15 ayetidir. Zaten kafirler hesaba çekilmeyeceklerdir. Bunun da delili:

“Suçları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz.”³⁸⁴ ayetidir. Ebu Ya’la peygamberimizden de kafirlerin hesapsız olarak cehenneme gidecekleri yönünde rivayetler nakleder.³⁸⁵ Ebu Ya’la peygamberimizin isra gecesi Allah’ı görmesi hususunda ihtilaflar bulunduğunu Ahmed b. Hanbel’den bu hususta Allah’ı gördüğüne dair ve görmediğine dair rivayetler bulunduğunu belirtir. Ebu Ya’la’ya göre de doğru olan gördüğü yöndeki rivayetlerdir. Peygamberimiz bu gecede Allah’ı gözü ile görmüştür. Ru’yetin ispatının delili :

“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izni ile ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz o yücedir hüküm ve hikmet sahibidir”.³⁸⁶ Burada Allah mahlukat ile konuşmasını üç kısma yırmaktadır. Birincisi elçiler göndererek, ikincisi bir perde arkasından konuşarak, üçüncüsü de elçi olmadan ve perdesiz konuşmasıdır. Peygamberimizle isra

³⁷⁹ Kıyamet , 22-23

³⁸⁰ Ahzap , 44

³⁸¹ Yunus , 26

³⁸² Mutaaffifin ,15

³⁸³ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 82-83

³⁸⁴ Neml , 78

³⁸⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 83

³⁸⁶ Şura , 51

gecesi konuşması bu kısma girmektedir. Cabir'in rivayetine göre “ sidretül Munteha'nın yanında ³⁸⁷ ayeti hakkında peygamberimiz “Rabbimi Sidretü'l munteha'nın yanında yüzünün nuru bana zahir olduğunda gördüm” buyurmuştur. İbni Abbas “Sana gösterdiğimiz o rüyayı sırf insanları sınamak için vesile yaptık”³⁸⁸ ayeti hakkında buradaki görmenin gözün görmesiyle olduğunu peygamberimizin isra gecesi onu gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Ebu Ya'la İbni Abbas'tan gelen rivayetlerin Hz. Aişe'den gelen rivayetlerden daha evla olduğunu, İbni Abbasın rivayetlerinin peygamberimizin bu gecede ru'yeti ispat ettiği yönündeki sözlerine uygun olduğunu belirtmektedir. Çünkü Allah'ın ru'yeti ispat edilmiştir. İspat edilen ise nefyedilenden daha evladır.³⁸⁹ Ebu Ya'la'ya göre uykuda Allah'ın görülmesi caizdir. Buna delil olarak da İbni Abbas'ın rivayetinin gösterir: “Bu gece Rabbim bana en güzel surette geldi” Peygamberimizin uykuda Allah ı görmesi ru'yetin uykuda olabileceğine delildir. Bu hususta ayrıca Süleyman Ebu'd-Dareni, Yahya b.Hasan el-Kalanisi ve başka zatların uykularında Allah'ı gördüklerine dair rivayetleri de naklederek görüşlerini ispata çalışmaktadır. Allah'ın dünyada uyanırken görülmesinin ise caiz olmadığını ifade etmekte Ebu Süleyman Dimeşki'nin buna üç yönden delil getirdiğini belirtmektedir:

1. Eğer mahlukat onu görmüş olsa zorunlu olarak ona iman meydana gelirdi.
2. Mahlukatı Allah yaratmıştır ve dünyada onu kimse görmemiştir.
3. Allah'ın görülmesi sevaptır. Dünya ise sevap yeri değildir. Sevap ancak ahirette meydana gelir.³⁹⁰ O halde Ebu Ya'la aklen Allah'ın dünya ve ahirette görülmesinin caiz olduğuna, ahirette ise müminlerin göreceklere dair nakiller bulunduğu için ru'yetin zorunluluğuna inanmaktadır.

3.5. Ruh Hakkındaki Düşünceleri

Ebu Ya'la'ya göre ruh cisimdir, mükelleftir, nimetlendirilir ve azaplandırılır. Cevher ve araz değildir. İnsanın yaşayabilmesi için ruh değil hayat lazımdır.

³⁸⁷ Necm , 14

³⁸⁸ İsra , 60

³⁸⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 84

³⁹⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 85-86

Tıpkı gücünün yetmesi için kudret, düşünebilmesi için akıl gerektiği gibi. İnsan hay olduğunda ruh için de bir mahal olmuş olur. Allah :

“O geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip alandır.”³⁹¹

“Allah ölen insanların ruhlarını öldüklerinde ölmeyenlerinkini de uykularında alır.”³⁹² buyurmaktadır. Ahmed b. Hanbel’in “kişi karısına sen bana annemin ruhu gibisin dese ne olur “ sorusuna cevap vermediğini çünkü ruhun hakikatinin ne olduğunun bilinmediğini belirtir. Allah :

“Sana ruhtan soruyorlar de ki o rabbimin katında bir bilgidir.”³⁹³ buyurmaktadır. Burada ruhun Allah katında bir bilgi olduğu belirtilmektedir.³⁹⁴ Kelamcıların ruh meselesinde ihtilaf ettiklerini belirterek farklı ruh tanımlarına da değinir. Nazzam’a göre ruh cisimdir. Ebu’l Huzeyl’e göre hayat ve ruhun cisim olması da araz olması da caizdir. Bişr b. Mu’temir’e göre ruh diri olan cismin bir kısmıdır, işleyen ve idrak edendir. Felsefecilere göre aleme bina edilmiş basit bir cevherdir. Birtakım felsefecilere göre tabiatlerin karışmasıdır. Bir kısmına göre de latif bir cisim başka bir kısma göre de akıcı bir kandır. Bazı Eşarilere göre ruh arazdır, cisim, cevher ve nefis değildir. Bu farklı görüşleri beyan ettikten sonra ruhun cisim olduğuna dair nakli ve akli deliller getirmeye çalışır:

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.”³⁹⁵ Burada anlatılmak istenen Allah yolunda öldürülenlerin ruhlarını ölü zannetmemeli, çünkü onların ruhları cennettedir. Allah şehitlerinin ruhlarının muktedir sevinçli, müjdelenmiş olarak diri olduklarını haber veriyor. Ruh araz olamaz çünkü arazlara bir şey bitişmez. Ruhların şehitlerin bedenlerine bitişmesi de caiz değildir. Bedenler kabirlerde çürümüş ve toprağa karışmıştır. Bu nedenle burada kastedilen şehitlerin bedenleri değil ruhlarıdır. İbni Abbas’tan şöyle bir rivayet gelmiştir:

“Uhud’da kardeşlerinize şehitlik isabet edince Allah onların ruhlarını yeşil kuşakların içine yerleştirdi. Bu ruhlar yeşil kuş suretindeki taşıyıcılarına binerek cennet meyvelerine uğrar. Meyvelerinden yerler sonra arşın gölgesinde asılı

³⁹¹ En’am , 60

³⁹² Zümer , 42

³⁹³ İsra , 85

³⁹⁴ Ebu Ya’la , a.g.e. 95

³⁹⁵ A’li İmran , 169

olan altından kandillere dönerler. Yediklerinin içtiklerinin ve kaldıkları yerin güzelliğini görünce de bizim cennete diri olup ta rızıklandığımızı cihada yönelmeleri ve savaştan korkup kaçmamaları için kardeşlerimize iletecek kim var? Derler, her türlü noksan sıfatlardan münezze olan Allah bunu onlara ben erıştireceğim, buyurur. Nitekim bunun üzerine “ Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyin” ayetini sonuna kadar indirmiştir.³⁹⁶ Bu hadis açıkça ruhun cisim olduğunu göstermektedir. Çünkü burada ruh kuşların içine girmekle kandillere dönmekle yemek ve içmekle, kelamla nitelenmektedir. Hz. Hatice'nin şu sözü de buna delildir. “Ya rasülellah müşrik olan çocuklarım ne olacak diye sorduğunda peygamberimiz eğer istersen sana onların cehennemdeki bağırışlarını dinlettireyim” buyurmaktadır. Burada da ruhlar kastedilmektedir, çünkü bedenler çürümüşür. Bu hadis ayrıca ruhun mükellef olduğuna delildir. Çünkü burada ruhun azaplandığı haber verilmektedir. Azaplanacak olan ise mükelleftir. Raşid b. Sa'd'dan şöyle rivayet olundu “Ruhlar sınıf sınıf toplanmış cemaatlerdir. Bundan ötürü içlerinden birbirleriyle tanışanlar anlaşmışlar birbirlerini tanımayanlar ise anlaşılamamışlardır.” Bu da ruhun cisim olduğunu göstermektedir. Ebu Ya'la'ya göre ruh ile nefis birdir. Allah :

“Allah ölen insanların ruhlarını öldüklerinde ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar diğerlerini belli bir süreye kadar bırakır, şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”³⁹⁷ buyurmaktadır. Bu ayette ruhun cisim olduğuna delildir. Çünkü ayette imsak (tutma) ve irsal (gönderme) kavramları kullanılmaktadır. Yine bu ayetten ruh ile nefis bir manaya olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin nefsi ayrıldığında ruhu da ayrılmış olur. Felsefecilerin söyledikleri gibi ruh kan değildir. Kan insanda bittiği zaman hayat yok olur, ruh yok olmaz. İnsan hayat ile yaşar hay olduğu zaman da ruh için bir mahal olmuş olur³⁹⁸. Ona göre ruhlar nimetlendirilir ve azaplandırılır. Buna delil olarak :

“Onlar Rableri tarafından rızıklandırılırlar”³⁹⁹ ayetini gösterir. Yine peygamberimizin “onların ruhları yeşil kuşların içinde giderek cennet nehirlerine

³⁹⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 96

³⁹⁷ Zümer , 42

³⁹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 97

³⁹⁹ A'li İmran , 169

uğrarlar”⁴⁰⁰ hadisi de buna delildir. Ruhlar cisim olduğuna göre azap ve nimeti kabullenirler. Ona göre ruhun görülmesi Allah’ın bu hususta idraki yaratması ile caizdir çünkü ruh mevcuttur her mevcudun da görülmesi sahih olduğuna göre ruh da görülebilir kanaatindedir. Ruhun cisim olduğunu kabul edenler ruhun gideceği yer hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hususta Müslümanların ruhlarının cennette cehennemliklerin de berhut denilen kuyuda azap göreceği hususunda görüşler vardır. Bu görüşleri belirtirken onun da bu düşüncede olduğunu anlıyoruz. Ruh meselesinde bir başka konu olan ruhların kabzi meselesinde ruhları almaya yetkili olanın ölüm meleği olduğunu söyler. Bu hususta Allah :

“De ki sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz”⁴⁰¹ buyuruyor.⁴⁰² Sonuç olarak Ebu Ya’la’ya göre ruh mahluktur, yaratılmıştır. Buraya kadar anlatılan özellikler bunu göstermektedir. Ayrıca ruhlar zerre gibi net açıkça görülemeyen bir haldeyken Allah onlardan söz almıştır:

“Rabbiniz değil miyim diye şahit gösterdiği zaman evet dediler şahidiz kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyensiz.”⁴⁰³ Bu ayette Allah ruhların rabbi olduğunu haber veriyor. Kendisi için rab bulunan her şey de mahluk olduğuna göre ruhlar da yaratılmıştır.⁴⁰⁴

Tarih boyunca çeşitli inanç sistemlerinde hep düşünülmüş tartışılmış olan ruh meselesi hakkında İslam alimleri arasında da tam bir birlik sağlanamamıştır bu hususta Allah tarafından insanlara az bir bilgi verildiği bizzat Allah tarafından vurgulanmıştır. Fakat ruh hakkında araştırmalar ve düşünceler devam etmiş ruhun mahiyeti, hadis ya da mahluk olduğu, bedenle münasebeti, gideceği yer hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Selefe mensup olan Ebu Ya’la selefin genel özelliği olarak bu meselede ayet ve hadislerle tartışılan konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Hakkında az bilgi sahibi olunduğu için ehli sünnetten bir kısmına göre ruh hakkında konuşmak caiz değildir. Çünkü

⁴⁰⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 98

⁴⁰¹ Secde , 11

⁴⁰² Ebu Ya’la , *a.g.e.* 99

⁴⁰³ A’raf ,172

⁴⁰⁴ Ebu Ya’la , *a.g.e...*,100

peygamberimiz bunu yasaklamıştır.⁴⁰⁵ Ruh meselesinde genişçe bir araştırma yapmış olan İbni Kayyım el-Cevziyye bu hususta Kitabü'r-Ruh adlı bir eser yazmıştır. Ona göre ruh latif bir cisimdir. Araz ve kan değildir. Bu hususta birçok delil nakleder⁴⁰⁶. Kelamcıların ruh tanımlarını ruhun cisim araz ve soyut cevher olarak anlaşılmasına göre de üç kategoride toplamak mümkündür. Müslümanlar arasında ruhun cisim olduğu görüşü diğer görüşlere göre daha önce ve daha ağırlıklıdır. Nazzam ruh hakkında bedenlerde sari ömrün başlangıcından sonuna kadar baki kalan bozulma ve değişmesi mümkün olmayan latif cisimlerdir, der. Bu görüş ehli sünnet kelamcıları tarafından da kabul görmüştür. Cüveyni, İbni Kayyım, Ashabu'l-Hadis, Hucviri, Kuşeyri bu görüşe sahiptirler.⁴⁰⁷ Bazı kelamcılara göre ruh cisim değil maddi bir cevherin arazıdır. Bu görüşü Mu'tezile kelamcısı Allaf ehli sünnet alimlerinden Eşari ve Bakillani benimsemiştir. Bunlara göre Allah cisimleri yaratır onların ruhlarını da yine onların arazları olarak yaratır. Yalnız bu yaratma kesintisiz süreklilik halinde her anın içinde yeniden yaratmak şeklindedir. Razi bu görüşe karşı çıkarak eleştirir.⁴⁰⁸ Ruhun cisim veya cisme ait bir özellik olmadığı soyut cevher olduğu görüşü de Müslüman alimler tarafından savunulmuştur. Kelamcılar arasında Gazali ruhun soyut cevher olduğu düşüncesinin en şiddetli savunucusu olduğunu söylemiştir. Hatta Gazali Tehafütü'l-Felasife adlı eserinde kendisinin filozoflardan alarak kabul ettiği ve dini naslara uyarladığı cevher-ruh anlayışını savunmada o kadar ileri gitmiştir ki filozofların ruhun soyut bir cevher olduğunu kanıtlamada aciz bırakılmalarına ilişkin bir meseleye değinmektedir.⁴⁰⁹ Görüldüğü gibi ruh meselesinde çok farklı görüşler bulunmakta ve ehli sünnet arasında da bir birlik sağlanamamaktadır. Ruh hakkında Kur'an kaynaklı yasakçı yaklaşımlar bulunmasına rağmen insan benliğini araştırmaktan, hem bu dünyada hem de ahiretteki var oluşu meselesini incelemekten uzak durmamıştır.

3.6. Tensüh Anlayışını Red

⁴⁰⁵ Pezdevi , *a.g.e...*,322

⁴⁰⁶ İbni Kayyım el-Cevziyye , *Kitabü'r-Ruh*, 235 vd.

⁴⁰⁷ Erkan Yar , *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu* , 43 : Kelamcıların ruh tanımları için bkz. Muhit Mert , “İnsan Nedir?İnsanın Tanımlanmasına Dair Kelami Bir Yaklaşım” 48-58

⁴⁰⁸ Erkan Yar , *a.g.e.* 48,: bkz.Razi , *a.g.e.* trc , 252-257

⁴⁰⁹ Erkan Yar , *a.g.e.* 49-51

Ebu Ya'la tenasüh anlayışını kabul etmeyerek tenasühçüleri çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Tenasüh inancı ona göre Müslümanların genel inançlarına terstir. Onlara yönelttiği ilk tenkit reşit olmamış küçük çocuklar ve akıl hastaları dahil bütün canlıları Allah'ın farzları ile sorumlu tutmalarıdır. Halbuki çocuklar ve akli olmayanlar Allah'ın farzlarını yerine getirmekle mükellef değildirler.⁴¹⁰ Tenasühçülere yönelttiği bir başka eleştiri elemelerin hak edilmediği sürece güzel bir şey olmadığına inanmalarıdır. Oysa bize göre Allah'ın hayvanlara çocuklara insanlara ve diğer canlılara verdiği elemeler çirkin değildir. Bunlar Allah'ın fiili olup onun adaletini gösterir. Onlara göre suçsuz ve günahsızlara elem verilmesi caiz değildir.⁴¹¹ Onların inancına göre insanların çirkin yaratılmaları hak ettikleri bir cezadan dolayıdır. Güzel insanlar da hak ettikleri sevaptan dolayı güzeldirler. Bütün Müslümanlar bilirler ki insanlar ana rahmindeyken mükellef olmadıkları halde güzeldirler. Mükellef olmadan önce de onların bazıları güzel bazıları da çirkindir. Onların güzellik ve çirkinliği itaatte bulunmaları veya günah işlemelerinden dolayı değildir. İtaat ile mükellef olmadıklarından sevap ya da ceza almaları da mümkün değildir. Tenasühçülere şunu sormak gerekir. Allah başlangıçta yarattıklarını nasıl yarattı eğer onları güzel surette yarattı derlerse onlara yine sorulur. Onlar sevabı hak etmedikleri halde güzel surette yaratılmaları nasıl olur? Çirkin bir surette yarattı derlerse yine sorulur. Cezayı hak edecek bir şey yapmadıkları halde nasıl çirkin yaratılırlar? ne çirkin ne de güzel surette yarattı derlerse bunun doğru olması imkansızdır. Çünkü bu söz tenasühü iptale götürür.⁴¹² Bir başka eleştiri tenasühçülere göre kişi cezayı hak etmişse hastalıkları ve zorlukları tecrübe edecek bedenle yaratılır. Sevabı hak etmişse haz alacağı ve üzülmeyeceği güzel bedenlerde yaratılır. Bize göre asilerin ruhlarının bedenlerinin ölümünden sonra hayvanlarda ve cansız maddelerde yeniden doğması mümkün değildir.⁴¹³ Ayrıca tenasühe inananlara göre itaatkar insanın ruhu tenasühe uğramaz, onlar cennete giderler ve ebedi olarak orada kalırlar. Bütün fiillerinde isyan etmiş

⁴¹⁰ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 25

⁴¹¹ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 107

⁴¹² Ebu Ya'la, *a.g.e.* 108

⁴¹³ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 109

olanlar da cehenneme giderler ve orada ebedi olarak kalırlar. Bazı fiillerinde itaat bazı fiillerinde isyan halinde olanlar dünyaya intikal ederler ve burada elem ve hüznün dolu bir hayat sürerler. Bu insanlardan bazıları işledikleri suçların miktarına göre çocuk suretinde bazıları da deve inek, merkep, köpek, domuz, maymun, tahta kurusu ve kurtçuk şeklinde yaratılırlar. Suçu ve günahı ne kadar çoksa sureti de o kadar çirkin olur. Sevapları günahlarından fazla olanlar ise daha az sıkıntı ve zorluklarla karşılaşır. Suretleri de daha güzel olur.⁴¹⁴ Tenasühçüler çok ilginç bir şekilde hayvanları da sevapları ve günahları nisbetinde suretlere girerek dünyaya devamlı gelip gittiklerine inanırlar. İtaatkar olup günahı olmayan hayvanlar cennete günahkar olup sevabı olmayanlar cehenneme hem sevabı hem de günahı olanlar ise dünyada çeşitli suretlere ebedi olarak intikal ederler. Ahmed b. Habîb ve takipçilerine göre hayvanlar da mükellef olup onlara da rasûl ve nebiler gelmiştir. Örneğin köpeklere, domuzlara ve maymunlara köpek, maymun ve domuz peygamberler gelmiştir.⁴¹⁵ Ebu Ya'la onların bu iddialarını Kur'an'ın:

“Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahiyde bulunduğumuz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik.”⁴¹⁶ ayeti ile reddetmektedir. Bu ayette geçen rical kelimesiyle erkeklerin dışında peygamber gönderilmediği vurgulanmaktadır. Ayrıca Müslümanların icma ile biliyoruz ki karınca, kurtçuk, sinek ve tahta kurusu akıllı ve mükellefiyeti olmayan hayvanlardır. Cansız varlıklarda da ruh, hayat ve akıl yoktur. Onlar için peygamber gönderilmediğini dinimizden zorunlu olarak bilmekteyiz çünkü peygamber iyi olanı emreder, kötü olanı yasaklar. Temyizi olmayan hayvanlara çocuklara akıllı olmayanlara ve diğerlerine peygamber gönderildiğinde onlarda emredilen ile yasaklanan şeyleri yerine getirmede bir fark meydana gelmez. Böylece peygamber göndermenin bir anlamı kalmaz ve bu doğru değildir.⁴¹⁷ Tenasüh inancının yeniden dirilmeyi cennet ve cehennemi ortadan kaldırdığını söyleyen Ebu Ya'la ba'sin cennet ve cehennemin vuku bulacağına dair Kur'an'da kesin ifadeler bulunduğunu

⁴¹⁴ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 109

⁴¹⁵ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 109

⁴¹⁶ Yusuf, 109

⁴¹⁷ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 111

belirtir.⁴¹⁸ Ebu Ya'la Müslümanların ahiret inancını ciddi bir şekilde sarsmaya çalışan tenasüh anlayışına geniş yer ayırarak akli ve nakli delillerle bu görüşlerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.⁴¹⁹

3.7. Cinler Şeytanlar ve Melekler

Ebu Ya'la ruhların varlığı ve mahiyet meselesinden sonra cinler, şeytan ve melekler üzerinde durur. Ona göre cinlerin varlığı sabittir. Onlar akıllı ve mükellef varlıklardır. Biz onları göremesek de onlar bizi görürler. Onlardan da inanan ve inanmayan vardır. Cinlerin varlığına Kur'an'dan delil şunlardır :

“De ki bana bir grup cinnin dinleyip de şöyle dedikleri vahyedildi.”⁴²⁰

“Cinlerden bir grubunu Kur'an dinlemek üzere sana yönlendirmiştik.”⁴²¹

“Şeytan ve kabilesi sizi onları göremeyeceğiniz bir yönden görürler.”⁴²²

“Hem rabbinin izniyle elinin altında cinlerden de çalışan vardı. Onlar ona mihraplar, heykeller, ve havuz benzeri çanaklar ve yerinden oynamaz kazanlardan her ne isterse yaparlardı.”⁴²³

“ Cinlerden bir ifrit ben onu sana yerinden kalkmadan önce getiririm, dedi”⁴²⁴

“Ey insanlar ve cinler topluluğu gücünüz yeterse yerin ve göklerin tabakalarından geçin, gidin.”⁴²⁵

Cinler mükelleftirler ve temessül eden şahıslardır. Cinlerin kesif ya da rakik olduğu yönünde bir şey söylenilemeyeceğini belirten Ebu Ya'la bu hususta Allah'tan ve peygamberden bir haber gelmediği için bu şekilde nitelendirmenin doğru olmayacağını belirtmektedir.⁴²⁶ Cinlerin de insanlar gibi yiyip içtiklerini ve birleştiklerini belirten Ebu Ya'la bu hususta da ayetler zikretmektedir:

“Onlara eşlerinden önce ne insan ne de cin dokunmamıştır.” Yine onlar

⁴¹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 111

⁴¹⁹ Ebu Ya'la'nın tenasühçüleri eleştirisi ve değerlendirilmeler için bkz. Adnan Bülent Baloğlu *İslam'a Göre Tekrar Doğuş:Reenkarnasyon* , 117-122

⁴²⁰ Cin , 1

⁴²¹ Ahkaf , 29

⁴²² A'raf , 27

⁴²³ Sebe , 12-13

⁴²⁴ Neml , 39

⁴²⁵ Rahman , 33

⁴²⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 171-172

mükelleftirler, onların da inanani ve inanmayanı vardır.⁴²⁷

“Ey insan ve cin topluluğu içinizden size peygamberler gelmedi mi?”⁴²⁸

“Yarın sırf size bakacağız ey insan ve cin alemi”⁴²⁹ bu ayetler onların mükellef olduğunu göstermektedir.⁴³⁰ Şeytan hakkında alimlerin melek mi cin mi olduğu yönünde tartışmalar yaptığını belirten Ebu Ya’la’ya göre şeytan cinlerden olup onların asi, dik kafalı ve en kötüsü olduğunu belirtir. Meleklerden olmadığını iddia edenlerin delili:

“Meleklerin tamamı secde etti ancak iblis etmedi”⁴³¹ ayetidir. Burada iblis meleklerden istisna edilmiştir. İstisna yapılan şey kendisinden istisna edilenden olmaması gerekir. Cinlerden olduğuna delil :

“Ancak iblis secde etmedi o cinlerden idi.”⁴³² ayetidir. Ayrıca iblisin soyu vardır fakat meleklerde böyle bir şey yoktur. Bu da meleklerden olmadığını göstermektedir. Şeytan insanlara vesvese ulaştırabileceğini belirten Ebu Ya’la’ya göre vesvese kalbin idrak ettiği gizli bir sözde yapılmasına ihtimali olan şeylerdir. Şeytanın insanın düşünme aşamasında bulunması, tene dokunması sülukü ve insanın cüzlerine dühulü de mümkündür. Bazı kelimcilerin bir cesette iki ruhun olmayacağını iddia ederek şeytanın insanın cisimlerine sülukünü inkar ettiklerini ifade eden Ebu Ya’la böyle düşünenlere karşılık delil olarak Kur’andan ayetler getirir:

“Riba yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar.”⁴³³

“Şeytan insanların sinelerine vesvese verir.”⁴³⁴ Bu ayetlere dayanarak şeytanın cisimlerimize girmesinin mümtene olmadığını belirtir.⁴³⁵ Bununla birlikte ona göre meleklerin ve şeytanların yaratılanları değiştirmeye ve suretlere intikal etmelerine güçleri olmadığını belirten Ebu Ya’la onları suretlere nakledenin Allah olduğunu kendilerini suretlendirmelerinin muhal olduğunu belirtir. Çünkü bir suretten diğerine geçiş ancak bünyenin bozulması ve cüzlerin ayrılmasıyla olur.

⁴²⁷ Rahman , 56

⁴²⁸ Enam , 130

⁴²⁹ Rahman , 31

⁴³⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 174

⁴³¹ Yunus , 30-31

⁴³² Kehf , 50

⁴³³ Bakara , 275

⁴³⁴ Nas , 5

⁴³⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 173

Bünye bozulursa hayatta yok olur. İblisin Süraka b. Malik suretine ve Cebrail'in de Dihyetü'l Kelbi suretine girmesi ise yukarıda söylenilenler bağlamında değerlendirilmelidir. Yani onları bir suretten diğerine Allah nakletmiştir, kendilerinin böyle bir gücü yoktur.

“Derken kendisine ruhumuzu gönderdik de düzgün bir insan şeklinde ona görünürdü. Meryem ona eğer müttaki isen her halükarda senden rahman olan Allah’a sığınırım dedi.”⁴³⁶ ayetleri de aynı şeklide değerlendirilmelidir.⁴³⁷

Ebu Ya'la cinlerin de insanlar gibi mükellef olduğu, şeytanın cinlerden olduğu, şeytan ve meleklerin suretlere bürünebileceği gibi konulara değinirken onların mahiyetine pek değinmemektedir. Sözlükte örtmek, gizli kalmak örtünmek anlamlarına gelen cin kelimesi ateşten yaratılmış, duyularla idrak edilemeyen şuur ve irade sahibi, ilahi emirlere uymakla yükümlü, insanlar gibi iyileri ve kötülerini bulunan varlık türünü ifade eder.⁴³⁸ Cinlerin de insanlar gibi yeryüzü sakinlerinden olduğu, kafirlerine Şeytan ismi verildiği kaydedilmektedir. Onların varlığını inkar ise küfür sayılmıştır.⁴³⁹ Meleklerin mahiyeti ve zatlari hakkında Kur'an hiçbir bilgi vermemiştir. Peygamberimiz meleklerin nurdan yaratılmış olduklarını söylemiştir. Meleklerin uzuvları olarak Kur'an'da ve hadiste kanatlarının bulunduğundan bahsedilmektedir. Kuran ikişer üçer dörder kanatları olduğunu ve daha çok olabileceğini zikretmektedir.⁴⁴⁰ Meleklerin sayılarını ise ancak Allah bilir. Allah'ın emirlerini yerine getiren meleklerin insanla ilgili ve kainatla ilgili olmak üzere çeşitli vazifeleri vardır.⁴⁴¹ Şeytan kelimesi de azgınlık ve kötülükte benzerlerin dışına çıkmış çok kötülük işleyen manasına bir cins isimdir. Uzaklık manasına şetane (ŞTN) fiilinden fey'al veznindedir ki şeytan da hakktan uzaktır. Ondanda uzaklaşmak lazım gelir. Ya da ihtirak ve butlan manasına şeyeta (ŞYT) maddesinden fa'lane veznindedir ki yanlış ve batıl demektir. Şeytan da böyledir.⁴⁴² İblis kelimesi de sözlükte çok aşırı meysus olan, ümitsiz anlamına gelir. Aynı zamanda Allah'a isyan eden insan

⁴³⁶ Meryem , 17-18

⁴³⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 174

⁴³⁸ H.Karaman , M.Çağrı , İ.Kafi Dönmez , S.Gümüş , *Kur'an Yol u* , 5 , 397

⁴³⁹ Ali Osman Ateş , *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler-Büyü* , 45

⁴⁴⁰ Fatır , 1

⁴⁴¹ Hüseyin Atay , *İslam'ın İnanç Esasları* , 153-161

⁴⁴² Elmalılı Hamdi Yazır , *Hak Dini Kur'an Dili* , 1 , 238-239

soyuna boyun eğmenin sembolik göstergesi olarak Adem'e secde etmeyi reddeden ve kıyamet gününe kadar insanları saptırmak için Allah'tan mühlet isteyen cine verilen addır. Bu cine şeytan da denir. O sadece kötü ve soyut bir güç değil insan gibi belli kişiliğe sahip bir varlıktır.⁴⁴³ Şeytan da cin olduğuna göre o da ateşten yaratılmış olması gerekir. Ayrıca Kur'an'da şeyatın kelimesi olarak çoğulu geldiği için birden fazla olabilecekleri de anlaşılmaktadır.

3.8. Mizan

Ahirete taalluk eden meselelerden biri olan mizan ehli sünnete göre haktır. Onunla kıyamet günü ameller Allah'ın dilediği tarzda tartılır. Mu'tezile amellerin tartılmasını imkansız kabul ederek inkar eder. Zira onlara göre ameller hareketlerdir. Hareketlerin tartılması da mümkün değildir. Mu'tezile'ye göre iyilikler ve kötülüklerin karşı karşıya getirilmesi tarzında bir ölçme tasavvur olunamaz. Onlara göre iyilikler küçük günahları yok eder. Büyük günahla birlikte iyilikler bulunmaz, o halde amellerin tartılması düşünülemez.⁴⁴⁴ Esasında Allah'ın ilmi insanların amellerinin iyi ve kötü karşılıklarında mükafat ve cezadan neyi hak ettiklerini kuşattığından dolayı amellerinin tartılmasına ihtiyaç yoksa da Allah kullarından sevap işleyenlere lütuf ve ihsanını günah işleyenlere adaletini gösterme hikmetine binaen ameller tartılır.⁴⁴⁵

Ebu Ya'la'ya göre de kıyamet günü kulların amellerinin tartılacağı mizan sabittir. Mizanın iki gözü bulunmakta birisi iyilikler, diğeri de kötülüklerin tartılması için ayrılmaktadır. Ebu Talip el-Mekki'nin zerre ve hardal tanesi kadar ağırlıkların tartılacağı güzel surette olan iyiliklerin terazinin nur kefesine atılarak Allah'ın rahmetiyle ağırlaşaacağını, kötülüklerin de zulmet kefesine atılarak Allah'ın adaleti ile mizanın hafifleyeceğini belirttiğini ifade eden Ebu Ya'la Mutezile'nin mizanı inkâr ettiğini söyler. Mizanın gerçekleşeceğine delil olarak Kur'an'dan ayetler nakleder:

“Biz kıyamet günü terazilere adaleti koyarız da hiçbir nefis en ufak bir haksızlığa

⁴⁴³ Mevdudi , *Tefhimü'l-Kur'an* , 1 , 57

⁴⁴⁴ Pezdevi ,*a.g.e*, 229-230

⁴⁴⁵ Emrullah Yüksel , *a.g.e*. 194

uğratılmaz.”⁴⁴⁶

“O zaman her kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Her kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar kendilerine yazık edenler ve cehennemde kalanlardır.”⁴⁴⁷ Bu ayetlerde mizanın hak olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴⁸

3.9. Sırat

Ebu Ya'la'ya göre sırat cehenneme uzatılmış bir köprüdür. Mükellefler ahirette üzerinde yürürler ve onu geçerler. Kıldan ince kılıçtan keskindir. Kafirler üzerinde yürürken azap görecekler ve cehennem onları içine alacaktır. Müminlerden bazıları sıratı geçerken cehennem hak ettikleri kadar bedenlerini yakar sonra Allah'ın rahmeti, peygamberlerin ya da başkalarının şefaatiyle oradan kurtulur. Kiminin sıratı geçmesi kolay, kiminin ki zor olur. Bazı kişiler sıratı koşarak bazıları yürüyerek bazıları da sürünerek geçer. Böylece iyilerle kötüler arasında bir fark meydana gelmiş olur. Bunun neticesinde sıratı geçenlerin said, geçemeyip düşenlerin ise şaki oldukları bilinir. İyilik ve kötülüğü karışmış olan kişileri Allah yaptığı iyiliklerden dolayı düşmesine mani olur. Mu'tezile sıratı inkar eder. Sıratın varlığına delil olarak Kur'an'dan ayetler vardır.: “Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri, toplayın da götürün onları sırata; cehennem köprüsüne doğru.”⁴⁴⁹ Bu hususta peygamberimizden de rivayetler bulunduğunu naklederek sıratın varlığını ispat etmeye çalışır.⁴⁵⁰

3.10. Kabir Azabı

Kabir azabının olup olmayacağına Mu'tezile ile Ehli sünnet arasında ihtilafıdır. Bu mevzuda ihtilaf edilmesinin sebebi konu ile ilgili muhkem ayetlerin bulunmamasıdır. Kesin bir hükmün bulunmaması her görüş sahibine görüşünü

⁴⁴⁶ Enbiya , 47

⁴⁴⁷ Müminun , 102-103

⁴⁴⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 175

⁴⁴⁹ Saffat , 22-23

⁴⁵⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 177

ortaya koyma ve içtihat etme imkanını vermiştir.⁴⁵¹ Mu'tezile'ye karşı çıkan Eşari kabir hayatıyla ondaki nimet ve azabın ayet ve hadislerle dayanarak ispat etmiştir.⁴⁵²

Ebu Ya'la da kabir azabı münker ve nekir adlı meleklerin sualleri ve ölümlerin dirilmesinin sabit olduğunu belirtir. Ruhlar iade edildikten sonra azap görülecektir, diyerek kabir azabının cismani olacağını vurgulamaktadır. Ayrıca bu meselede Ebu Talip el-Mekki'nin görüşlerine de yer verir. Ona göre de kabir azabının hak olduğunu, nasıl ki cisim ruh ve nefis suçu işlerken ortak oldukları gibi kabir azabında da aynı şekilde müşterek olacaklarını, iyilik yapmakta müşterek oldukları gibi nimetlendirilmekte de müşterek olacaklarını söylediğini ifade eder. Ebu Ya'la azabın ispatına delil olarak :

“Onlar sabah akşam ateşe sunulur dururlar, kıyamet kopacağı günde firavun ailesini ateşin en ağırına sokun denilir.”⁴⁵³ Allah bu ayette firavun ve ailesini onlar daha cehenneme sokulmamışken sabah akşam ateşte olduklarını haber veriyor. O halde onlar kabirlerinde azaba sokulmuşlardır. Bu da kabir azabına delildir. Ebu Hureyre'nin rivayetinde Peygamberimiz: “ Ölü mezara gömülünce birine münker diğerine nekir adı verilen siyah mavi iki melek gelir ona derler ki Muhammed hakkında ne dersin? O da şöyle cevap verir .O Allah'ın kulu ve rasülüdür. Ben şahadette bulunurum ki Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed de onun kulu ve rasülüdür. Bunun üzerine melekler biz senin böyle diyeceğini zaten bilmekteydik derler, sonra onun mezarını yetmiş arşın genişletirler. Bu ölünün mezarı ışıklandırılır ve aydınlatılır. Daha sonra melekler ölüye “yat ve uyu” derler. O da aileme gidin de durumu haber verin der. Melekler “zifafa giren ve sadece en çok sevdiği kişi tarafından uyandırılan şahıs gibi mahşer gününe kadar uyumana devam” derler. Ölü münafık olursa arza “bu adamı alabildiğine sıkıştır” diye hitap edilir. O kadar ki kemikleri hurda haş olur. Mahşer oluncaya kadar mezarda böyle işkence görür.” Buyurmaktadır. Bu hadiste kabir azabına delildir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 234

⁴⁵² Eşari , *a.g.e.* 163-164

⁴⁵³ Mümin , 46

⁴⁵⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.*, 179

3.11. Cennet-Cehennem ve Yeniden Dirilme

Ahirete taalluk eden meselelerden olan cennet cehennem meselesi kelmacılar arasında mahluk olup olmadığı, ebedi olup olmadığı yönlerinden tartışılmıştır. Ehli sünnet ile Mu'tezile arasında ihtilafli konulardan biridir. Azap ve nimetin hem cismani hem de ruhani olduğunu kabul eden Mu'tezile Usul-i Hamse'ye dayanarak tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin cehennemde ebedi kalacağı, yakınlarının yaptığı duanın ona fayda vermeyeceği, hatta Hz. Peygamberin şefaatinin söz konusu olmayacağı görüşüne sahiptirler. İlahi adalet onlara göre ancak bu şekilde zuhur eder. Yine onlara göre cennet ve cehennemin varlığına şu an ihtiyaç yoktur. Bu nedenle şu anda yaratılmış oldukları düşünülemez.⁴⁵⁵

Ebu Ya'laya göre cennet ve cehennem yaratılmıştır. Cennet sevap yeri, cehennem de azap yeridir. Her ikisi de bakidir. Mu'tezile'nin bu husustaki farklı görüşlerine karşılık Kur'an'dan ayetler getirir :

"Eni gökler ve yer genişliği kadar olan cennet müttakiler için hazırlanmıştır."⁴⁵⁶

"Hem sonra o kafirler için hazırlanmış ateşten korunun."⁴⁵⁷ Bu ayetlerde cennet cehennemin mazi sığasıyla hazırlandığı, belirtilmesi onların mahluk olduğunu göstermektedir. Yine :

"And olsun ki o Cebrail'i bir başka inişte daha görmüştü, Sidretü'l muntehanın yanında, me'va cenneti onun yanındadır."⁴⁵⁸ Bu ayetten de cennetin şu an mevcut ve yaratılmış olduğunu anlıyoruz.⁴⁵⁹ Cennet ve cehennemin fani olmayıp baki olduğuna delil olarak da şu ayeti getirir :

"Yemişleri ve gölgesi sürekli dir."⁴⁶⁰

"Uzanmış bir gölge..."⁴⁶¹

"Onlar için sonsuzluk evi ancak ondadır."⁴⁶²

⁴⁵⁵ Hüdaverdi Adam , *a.g.e...*, 245-246 : ayrıca cennet ve cehennem meseleleri için bkz. Ahmet Çelik *Cennet ve Cehennemin Sonsuzluğu*

⁴⁵⁶ Al-i İmran , 133

⁴⁵⁷ Al-i İmran , 131

⁴⁵⁸ Necm , 13-15

⁴⁵⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 180

⁴⁶⁰ Ra'd , 55

⁴⁶¹ Vakıa , 30

⁴⁶² Fussilet , 28

“Ne eksilir ne yasaklanır.”⁴⁶³

“Bir nimet ki hiç eksilmez.”⁴⁶⁴ Görüldüğü gibi bu ayetlerde Allah cennet nimetlerinin sürekli ve kesintisiz olduğunu belirtmekte ve cenneti sonsuzluk evi olarak nitelemektedir. Bu özellikler cennetin baki olduğuna delildir.⁴⁶⁵ Ebu Ya’la hurileri de cennet nimetleri arasında sayarak onların da fani ve yok olmadıklarını baki olduklarını belirtir. Bununla ilgili şu ayetleri zikreder:

“o cennetlerde gözlerini sırf eşlerine dikmiş öyle güzeller ki onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmamıştır.”⁴⁶⁶

“Onlar çadırlara kapanmış hurilerdir.”⁴⁶⁷

“Onları ahiret mutluluğuna erenler için hep bir yaşta eşlerini çok seven gösterişli bakireler yaptık.”⁴⁶⁸ Bu ayetler hurilerin varlığına delildir. Allah cennetin gölgesini uzun olarak nitelemiştir. Hurileri de cennet nimetlerine atfetmiştir. Matuf matufun aleyhin hükmünde olduğuna göre huriler de cennet nimetlerinden olduğundan baki olmaları gerekir.⁴⁶⁹

Ebu Ya’la yeniden dirilmenin akıl yönüyle değil nakil yoluyla vacip olduğunu belirtir. Bu husustaki nakli deliller şunlardır:

“müttakilerin bir heyet halinde rahmanın huzurunda toplayacağımız gün suçluları da susuz olarak cehenneme sevk edeceğiz.”⁴⁷⁰

“Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri.”⁴⁷¹

“ ve kesinlikle kıyamet gelecektir. Onda hiç kuşku yoktur ve kesinlikle Allah kabirlerdeki insanları diriltecektir.”⁴⁷² İnsanlar ölmeden önceki halleri gibi iade edilirler, yoktan var etmeye kadir olan Allah onları iade etmeye de kadirdir. Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır:

“Ey insanlar ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz hiç şüphesiz ki biz sizi topraktan sonra az bir sudan, sonra bir alakadan, sonra

⁴⁶³ Vakıa , 33

⁴⁶⁴ Hud , 108

⁴⁶⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 181

⁴⁶⁶ Rahman , 56

⁴⁶⁷ Rahman , 72

⁴⁶⁸ Vakıa , 36-38

⁴⁶⁹ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 182

⁴⁷⁰ Meryem , 85-86

⁴⁷¹ Saffat , 22-23

⁴⁷² Hac , 7

da yaratılışı belli belirsiz bir mudgadan yarattık ki size apaçık anlatalım.”⁴⁷³ Bu kadar aşamalardan geçilerek ilk kez yoktan yaratılan insanı Allah tabîi ki iade etmeye onları yeniden diriltmeye de kadir olmaktadır. Ebu Ya’la delilerin ve hayvanların iadesi hususunda nakil bulunmadığını ancak bunun caiz olduğunu belirtir.⁴⁷⁴ Mükelleflerin iadesi gerçekleştikten sonra onların hesaba çekileceklerini belirten Ebu Ya’la kafirlerin hesaba çekilmeyeceklerini müminlerden de peygamberimizin haber verdiği kişilerin hesaba çekilmeyeceklerini belirtir. Hesabın gerçekleşeceğine delil olarak şu ayetleri nakleder:

“Her insanın da kaderini boynunda kendine takmışızdır ve onun için kıyamet günü bir kitap çıkarırız ki açık olarak onu şöyle karşılar; oku kitabını hesaba çekici olarak bu gün sana kendin yeter kim doğru giderse sırf kendi yararına gider.”⁴⁷⁵

“Yaklaştı insanların hesap günleri, onlar ise hala bir aymazlık içinde aldırıyorlar.”⁴⁷⁶ Bu ayetler hesabın gerçekleşeceğini göstermektedir.⁴⁷⁷ Ebu Ya’la insanların hesaba çekilirken elleri ayakları ve derilerinin ahirette işitilen bir kelam ile şahitlik yapacaklarını, onların bu şahitliğinin zorunlu ya da kesbi olmasının caiz olduğunu belirtmekle birlikte kesbi olduğu görüşünü benimseyerek Kur’an’dan buna deliller getirir:

“O gün aleyhlerine dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına tanıklık edecektir.”⁴⁷⁸

“ O ateşe vardıklarında kendilerine karşı kulakları gözleri ve derileri neler yapıyor idiyse tanıklık ederler. Derilerine niçin bize karşı tanıklık ettiniz derler derileri bizi her şeyi söyleten Allah söyletti derler.”⁴⁷⁹ Buralarda kelam ve şahitlik organlara izafe edilmiştir. Böylece Allahın değil de organların fiili olması zorunlu olur.⁴⁸⁰

⁴⁷³ Hac , 5

⁴⁷⁴ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 185

⁴⁷⁵ İsra , 3-15

⁴⁷⁶ Ğaşiye , 25-26

⁴⁷⁷ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 186

⁴⁷⁸ Nur , 24

⁴⁷⁹ Fussilet , 20-21

⁴⁸⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 183

4. İMAN-KÜFÜR MESELELERİ

4.1. İman-Küfür Kavramları

İmanın tanımı konusunda çok farklı görüşler vardır. Eşari'ye göre iman peygamberin getirmiş olduğu katiyetle bilinen her şeyin mutlak surette tasdik edilmesidir. Ona göre iman kalbin tasdikidir. Böylece mukallidin imanı da sahihtir. Kerramiye imanının yalnız dil ile ikrar olduğunu söyler. Ebu Hanife'ye göre iman dil ile ikrar kalp ile marifettir. İmamı Malik, Ahmed b. Hanbel, Şafii, Evzai, Mutezile, Hariciye ve Zeydiyye'ye göre iman dil ile ikrar kalp ile tasdik ve

azalar ile amelden ibarettir.⁴⁸¹

Ebu Ya'la'ya göre de iman sözlükte kalbin bir bilgiyi tasdikidir. Şeriatte ise iman; vacip olan bütün taatleri ve nafileleri ma'siyetlerden kaçınmakla birlikte tasdik etmektir. Ona göre iman dil ile ikrar kalp ile tasdik azalarla da amelden ibarettir. İmanı üç kısma ayırır. Birincisi terk edildiğinde küfrü gerektiren imandır. Allah'ın bilinmesi ve tasdiki bir rivayete göre de namaz terk edildiğinde kişinin kafir olması gerekir. İkincisi terk edilmesi küfrü gerektirmeyip kişinin fasık olmasını gerektiren imandır. Zekat, hac, oruç ve diğer vacipler terk edildiğinde küfrü değil de fıskı gerektirir. Üçüncüsü terk edilmesi ne fıskı ne de küfrü gerektirmeyen imandır. Nafileleri terk eden fasık da değildir, kafir de değildir.⁴⁸²

Ebu Ya'la Eşari'nin imanı kalbin tasdiki olarak tanımladığını Mu'tezile'nin bir kısmının kendileri gibi düşündüğünü, bir kısmının da nafileleri imanın dışında tutarak zorunlu taatler olarak tanımladığını belirtir. Eşari'ye göre taatler iman değildir. Ebu Ya'la taatlerin de iman olduğunu göstermek için şu ayeti nakleder:

“Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir.”⁴⁸³ Burada iman ile kast olunan namazdır. Namaz iman olarak isimlendirilmiştir. Çünkü ayetin öncesi ve sonrası bunu göstermektedir. Öncesinde Allah şöyle buyuruyor:

“Kibleyi daha önce yöneldiğin Kabe kılışımız da sırf peygamberin izinde yürüyenleri ayıralım içindir.”⁴⁸⁴ Burada ittiba, peygamberin izinden gitme ve onu takip etme vurgulanmaktadır. Bu ise ancak fiille olur. Ayetin sonrası da şudur:

“Öyleyse hadi yüzünü Mescid-i Harama doğru çevir.”⁴⁸⁵ Ayetin öncesi ve sonrası düşünüldüğünde burada namazdan bahsedildiğini anlamaktayız. Namaz ifadesi de iman olarak geçtiğine göre iman yalnızca tasdik değil fiille birlikte tasdik olmalıdır.⁴⁸⁶ İmanın tasdikle birlikte fiil olduğunu kabul eden Ebu Ya'la bu hususta hadislerden de delil getirir. İbni Abbas peygamberimizden şunu rivayet etti:

“Abdu'l-Kays peygamberimize geldiğinde ona Allah'a iman etmesini emretti ve Allah'a iman nedir bilir misiniz? diye sordu, sahabe Allah ve rasülü daha iyi bilir

⁴⁸¹ Emrullah Yüksel , *a.g.e.* 219-221

⁴⁸² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 186

⁴⁸³ Bakara , 143

⁴⁸⁴ Bakara , 143

⁴⁸⁵ Bakara , 143

⁴⁸⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 187

dediler. Bunun üzerine peygamberimiz Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun rasûlü olduğuna şahadet etmen, namaz kılman, oruç tutman ve zekat vermendir.” buyurdu. Bu fiilleri tam bir şekilde yapanlar da iman-ı kamil ile nitelenmişlerdir. Bu fiiller imandan olmamış olsa imandan olmayan bir şeyi imanın kemaline dahil etmiş oluruz ki bu caiz değildir. Çünkü bir şey kendinden olmayan bir şeyle kemale ermez.⁴⁸⁷

Ebu Ya'la iman din, şariat, İslam ve millet kavramlarının aynı manaya olduklarını nakli ve akli delillerle açıklamaya çalışır. Allah :

“ Halbuki onlar ancak şunla emrolunmuşlardı. Hakka tapan ve onun birliğine inanan kimseler olarak dini Allah'a özgü kılıp yalnızca Allah'a ibadet etsinler, namazı dürüst kılsınlar ve zekatı versinler. Budur dosdoğru din.”⁴⁸⁸ Ebu Ya'la bu ayetteki “liya'büdü”nün manasının “liyü'minü” olduğunu ve ayetin sonunda da “budur dosdoğru din” buyrulmakla da iman din ile nitelendiğini belirterek din ve iman kavramlarının aynı olduğunu söylemektedir. Buradaki tartışmanın iman farklı tanımlanmasından kaynaklandığını belirten Ebu Ya'la imanı yalnızca tasdik olarak kabul edenlere göre din bütün taatler, iman ise din ve şeriatten bir özellik olduğunu belirtir. Yani onlara göre din ve şariat gibi kavramlar daha umumdur. Ebu Ya'la'ya göre iman tasdik ile birlikte fiil olduğundan din, şariat, İslam ve millet kavramlarıyla aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla din, şariat ve millet aynı zamanda imandır. Din yasaklardan kaçınmakla birlikte taatleri benimsemektir. Bu iman da özelliğidir. Şariat terk edilmesi gereken yasaklar ve yapılması gereken taatlerin açıklandığı, Allah'ın koyduğu hükümlerdir. Allah şöyle buyuruyor:

“Din adına Nuh'a emrettiğini ve sana vahyelediğimizi sizin için din olarak verdim.”⁴⁸⁹ Ayette “şerea” (ŞRA) fiili kullanılmakta ve iman ile aynı özellikleri taşımaktadır. Millet de din olarak yorumlanır. Dolayısıyla iman ile aynı manayadır. Allah :

“Onların milletlerine uymadıkça...”⁴⁹⁰ buyurmakta ve buradaki millet din manasına gelmektedir.

⁴⁸⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 187

⁴⁸⁸ Beyine , 5

⁴⁸⁹ Şura , 13

⁴⁹⁰ Bakara , 120

“Haydi babanız İbrahim’in milletine (dinine). Gerek bundan önce gerekse bunda size Müslüman ismini o Allah taktı.”⁴⁹¹ Buralarda millet, din anlamına ve dolayısıyla da iman anlamına gelmektedir.⁴⁹² Ebu Ya’la iman ile İslam kavramlarının birbirinden farklı olduğunu söylenemeyeceğini ama aralarında ince bir farklılık da bulunduğunu belirtir. Ona göre her mü’min Müslümandır, her Müslüman ise mümin değildir. İslam teslim olmak boyun eğmek manasınadır. Allah’a iman eden herkes Allah’a teslim olmuş ve boyun eğmiştir. Allah’a her teslim olan iman etmiş değildir. Çünkü İslam imanın özelliklerindendir ve taatlerin büyüğüdür. Bunun yanında iman ile İslam farklı da değildir. Bir şeyden parça olan onun dışında başka bir şeydir denilemez. Çünkü bu bir şeyin kendisinin dışında bir başka şey olmasını gerektirir. Ebu Ya’la Ahmed b. Habel’in İslam imanın dışında bir şeydir, demesini şöyle açıklar. O bu sözünü İslam’ın imanın tamamı olmadığını kastettiğini, İslam’ın imanın taatlerinden ve özelliklerinden biri olduğunu söylemeye çalıştığını belirtir. İman ile İslam arasında böyle bir farkın bulunduğu yine şu ayet de delildir:

“Müslüman hanımlar ve erkekler, mümin hanımlar ve erkekler....”⁴⁹³ Bu ayette iman İslam üzerine atfedilmiştir. Bunlar aynı olsalardı bir şeyi kendi üzerine atfedilmiş olurdu ki böyle bir şey olmaz. Ayrıca peygamberimiz meşhur Cibril hadisinde de iman ile İslam’ı farklı olarak tanımlamışlardır.⁴⁹⁴

4.1.1. İmanın Yaratılması

Ebu Ya’la’ya göre iman mahluktur ya da değildir diye söylemek caiz değildir. Çünkü mutlak olarak imanın mahluk olduğunu söyleyen kişi Allah’ın kelamının isimlerinin ve sıfatlarının da mahluk olduğu zannını uyandırır. İmanın gayri mahluk olduğunu söyleyen kişi de kulların fiillerinin yaratılmayıp kadim olduğu zannını uyandırır. Bu nedenle bu meselede kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtir.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Hac , 78

⁴⁹² Ebu Ya’la , *a.g.e.* 192-193

⁴⁹³ Ahzab , 35

⁴⁹⁴ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 193

⁴⁹⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 191

4.1.2. İmanın Artması

Ebu Ya'la'ya göre imanın taatlerle hem sevabı hem de kendisi artar, ma'siyetlerle de azalır. Mu'tezile'ye göre imanın ne sevabı ne de kendisi artmaz ve eksilmez. Eşari'ye göre imanın kendisi artmaz ve eksilmez ancak sevabı artar ve eksilir. İmanın artacağına delil olarak şu ayetleri nakleder:

“Onlara Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır.”⁴⁹⁶

“Bir sure indirildi mi içlerinden biri çıkar bu hanginizin imanını artırdı bakalım der. Evet o imanı olanların imanını artırmıştır ve onlar bu müjdeden sevinip dururlar.”⁴⁹⁷

“Kendisine kitap verilmiş olanlar kesin inanç sahibi olsunlar ve iman edenlerin imanını artırsın diye.”⁴⁹⁸ Ebu Ya'la bu ayetlerin imanın artacağını gösterdiğini belirtir.⁴⁹⁹ Bu meseledeki tartışma imanın farklı tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Amelleri imana dahil etmeyip iman yalnızca tasdiktir, diyenler imanın hakikatinin ve mahiyetinin artıp eksilmeyeceğine inanırlar. Ameli imandan sayanlara göre de imanın fazlalık ve eksiklik kabul edeceği ise aşıkardır.⁵⁰⁰ Görüldüğü gibi bu meselede amel ve taatin imandan bir parça olup olmadığı konularıyla alakalıdır. İmanın artıp eksilmesi farklı iman tanımlarına göre farklılık göstermektedir.

4.1.3. “İnşallah Müminim” Demek

Ebu Ya'la'ya göre “ben müminim” demek caiz değildir. “İnşallah müminim” demek gerekir. Bu hususta selefin icma ettiğini belirtir. Ömer b. Hattap rivayet etti ki : “Kim gerçekten mümin olduğunu iddia ederse o kafirdir.” Alkame'den de kendisi ile haricilerden birisi arasında şu sözler konuşulduğu rivayet edilir. Alkame o kişiye “mümin erkeklere ve mümin kadınlara yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler de kuşkusuz bir iftira ve açık bir günah yüklenmişlerdir.”⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Enfal , 2

⁴⁹⁷ Tevbe , 124

⁴⁹⁸ Müddessir , 31

⁴⁹⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 189

⁵⁰⁰ Taftazani , *ag.e.* trc.,280-282

⁵⁰¹ Ahzab , 58

ayetini okuduktan sonra adam ona sen mümin misin? diye sorar. Alkame de ümit ediyorum cevabını verir. Ebu Ya'la da hakiki mümin ancak cennet ehlinde olmakla olacağını belirtir. Vefat etmek üzere olan bir kişiye Allah'ın va'di, vaidi, rızası, kızgınlığı, dostluğu ve düşmanlığının muallakta kalacağını ancak bizim böyle bir kişiye zannı galiple mümin olduğuna inandığımızı ve hüküm verebileceğimizi belirtir. Allah'a göre ise bu hükmün tersi de olabilir. Bize göre Kafir olan Allah'a göre mümin bize göre mümin olan Allah'a göre de kafir olabilir. Ancak bizler kişinin batınını bilemeyeceğimiz için miras ve nikah gibi meselelerde zahire göre hüküm veriz.⁵⁰² Ebu Ya'la mümini Allah'ın sevdiği ve sevmediği mümin olmak üzere ikiye ayırır. Allah bunların imanda kalıp kalmayacaklarını bilir. Aynı şekilde kafiri de azap görecektir olan kafir ve görmeyecek olan kafir olmak üzere ikiye ayırır. İmana uygun amellerinden dolayı evvellerinde küfür ve putlara tapma bulunan Ebu Bekr ve Ömer'den razı olmuştur. İblis'e de evvelinde ibadet ve taat hali olmasına rağmen küfre göre işler işleyeceğini bildiğinden ona buğz ediyordu. Bir zamanlar mümin olsa da kesinlikle azap görecektir olan kişiyi Allah sevmez. Çünkü Allah onun döneceğini bilir. Bir zamanlar imanın dışında olsa da iman edeceğini bildiği kişiye ise dosttur ve onu sever.⁵⁰³

İmanda istisna meselesi olarak kelim kitaplarımızda tartışılan bu meselede Taftazani, kendisinde tasdik ve ikrar bulunan kişinin “ben hakikaten müminim” demesinin doğru olacağını, zira iman etmiş bir kişinin, “Allah dilerse müminim” demesinin ise uygun olmayacağını belirtir. Eğer bu sözün sebebi şüphe ise o kişinin kafir olacağını söyler.⁵⁰⁴ Bu meseledeki tartışmanın meseleye farklı noktalardan bakılmasından kaynaklandığını yoksa özde bir ayrılık olmadığı kanaatindeyiz. İmanın neticesini yani bu dünyadan giderken imanla mı yoksa küfürle mi gideceğimizi yalnızca Allah bilir. Bu noktadan meseleye bakanlar “inşallah müminim” denilmesi gerektiğini belirtirler. İmanın tasdikten ibaret olduğunu düşünenlere göre Allah'a inanan kişinin “ben gerçekten müminim” demesi gerekir. Çünkü tasdik bunu gerektirir. Dolayısıyla ihtilaf lafızlarla ilgilidir.

⁵⁰² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 190

⁵⁰³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 191

⁵⁰⁴ Taftazan , *a.g.e.* trc., 287

4.2. Büyük Günah

Ebu Ya'la fasık kavramının kendisinde söz ve fiille tasdik bulunup namaz dışında taatleri terk eden ve kötülükleri işleyen kişi için kullanılacağını belirtir. O görüldüğü gibi namaz ibadetini ayrı tutmuştur. Buradan hareketle namazı terk edenin küfrüyle itham edilebileceğini inandığını söyleyebiliriz. Fasık'ın imanından dolayı mümin, günahlarından dolayı da fasık olarak isimlendirileceğini belirterek fasıkın imandan çıkmayacağını ifade eder. Ahmed b. Hanbel'in de böyle bir kişiyi imanı noksan olarak isimlendirdiğini belirtir. Mu'tezile böyle bir kişinin mümin de kafir de olamayacağına ve ahiretteki durumunun iki menzil arasında bir yer olduğuna inanır. Eşari'ye göre böyle bir kişinin imanı kamildir. Çünkü onlara göre iman tasdikten ibarettir. Ebu Ya'la Mu'tezile'nin görüşünün icmaya aykırı olduğundan kabul edilemeyeceğini söyler. Sahabenin de bu meselede ihtilafa düştüğünü belirten Ebu Ya'la neticede imanı ile mümin fıskı ile de fasık olduklarına karar verdiklerini belirtir. Hariciler farklı düşünerek mümin değil, kafir olduklarını söylerler. Büyük günah işlemekle imandan çıkılırsa küçük günah işlemekle de imandan çıkılması gerektiğini belirten Ebu Ya'la küçük günahların da kişinin kendisine zulum ve Allah'a itaatsizlik olduğunu belirtir. Fasıkın imandan çıktığını kabul ettiğimizde ona kafirin hükümleri uygulanması gerekir. Fasık imandan çıkmaz fakat imanı kamildir de denilemez. İman kalbin ve azaların fiillerinden olan taatlerin tamamı olduğuna göre bazı vaciplerin terki ile kemal sıfatı bulunmaz.⁵⁰⁵ Ebu Ya'la'ya göre fasık; dindar, müttaki, muvaffak, ihlaslı ve Allah dostu gibi özelliklerden taatlerden işlediği kadarıyla nitelenir. Haricilere ve Kaderiye'ye göre de ne mutlak ne de mukayyed olarak bu şekilde nitelenemez.⁵⁰⁶ Mürcie'ye göre mutlak olarak bu özelliklerle nitelenebilir. Fasık her ne kadar asiliği olsa da itaatlerden işlediği şey sebebiyle Allah'a itaatkardır. Bu durumda müttaki ve mukin gibi sıfatlarla nitelenir. Ancak asilikte bulunduğu şeyde müttaki, muhlis ve muvaffak olarak nitelenemez. Büyük günah işleyen kişi kalbi ve diliyle Allah'a inandığı için

⁵⁰⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e*,188

⁵⁰⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e*. 189

mutlak olarak kafirdir denilemeyeceği gibi ona münafık da denilemez. Çünkü nifak küfrü gizleyip zıddını açığa çıkarmaktır. Fasık ise zina, hırsızlık vb. kötülükleri gizlemez, fıskı açıktır. Bu nedenle münafıklıkla nitelenemez. Büyük günah, azabı altındakilerden büyük olan, küçük günah da azabı üstündeki günahlardan az olan demektir. Büyük ve küçük günahlar ancak tevkîfî olarak bilinir. Büyük günahın bilinmesinde üzerine vaid ve zem gelme zorunluluğu yoktur. Böyle olursa küçük günahların da büyük günah olması gerekirdi. Çünkü küçük günahlar büyük günahlarla birlikte olduğunda vaid ve zem onları da kapsar. Büyük ve küçük günahların varlığına delil:

“Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız sizin büyük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”⁵⁰⁷

“Küçük ve büyük her şey satır satır yazılmıştır.”⁵⁰⁸

“Vay halimize derler. Bu nasıl kitapmış, küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın yaptıklarımızın hepsini sayıp dökmüş.”⁵⁰⁹ Büyük günahları peygamberimiz hadislerinde bildirmiştir. Ebu Hureyre : “büyük günahlar yedidir. 1. Allah’a şirk 2. Haksız yere adam öldürmek 3. Faiz yemek 4 . Yetimin malını yemek 5. Namuslu kadınlara iftira atmak 6. Zina yapmak 7. Ordudan kaçmak” buyurmaktadır.⁵¹⁰ İbni Mesud “peygamberimize hangi amel daha kötüdür diye sordum seni yaratan varken Allah’a ortak koşman seninle yediği için çocuğunu öldürmen ve kadın komşuna zina etmendir.” buyurdu.⁵¹¹ Ebu Ya’la büyük günaha niyetlenmenin günahı işlemiş gibi olmayacağından dolayı azabı gerektirmediğini belirtir. Mu’tezile’den bir gruba göre büyük günaha azmetmek de büyük günahtır. Niyetlenilen günahı işlemese de o günah üzere tövbe etmeden ölmüşse ebedi olarak cehennemde kalacağını söylemektedirler. Ebu Ya’la’ya göre böyle bir şey söylenemez. Çünkü Allah:

“İyilikler kötülükleri giderir.”⁵¹²

“Kim Allah’ın huzuruna iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de

⁵⁰⁷ Nisa , 31

⁵⁰⁸ Kamer , 53

⁵⁰⁹ Kehf , 49

⁵¹⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 124

⁵¹¹ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 124

⁵¹² Hud , 114

kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır.”⁵¹³
buyurmaktadır.⁵¹⁴

4.3. Tövbe

4.3.1. Tövbe Kavramı

Ebu Ya'laya göre tövbe yapılan günahlara karşı pişmanlıktır. Tövbenin şartı bir daha aynı günaha dönmemeye kastetmektir. Mu'tezile'ye göre tövbe birtakım şartlarla birlikte pişmanlıktır. Ebu Ya'la tövbenin mücerret nedamet olduğunu, Mu'tezile'nin şartlarının zaten nedamet kavramı içinde bulunduğunu ifade eder. Muhtelif tövbe tanımlarını da açıklayan Ebu Ya'la bunları eleştirmektedir. Mutezile'nin bir kısmına göre tövbe günahları terktir. Haricilere göre tövbe yalnızca dil ile yapılan istiğfardır. Bir kısmına göre de günahından dolayı özür dilemek ve bir daha işlememeye gayret etmektir. Tövbenin mücerret nedamet olduğuna delil olarak peygamberimizin: “nedamet tövbedir.” sözünü gösterir. Tövbede bir daha dönmemeye gayret etmek şart değildir. Zaten nedamet kavramı içinde bu mevcuttur. Tövbede azim şart değildir. Günahı terk etmek tövbe olmaz günahı terk edip başka günahlarla meşgul olan icma ile onu terk etmekle tövbe etmiş olmaz. Zina yapanın zinayı bırakıp hırsızlık yapması zina fiilinden tövbe ettiği anlamına gelmez. Dolayısıyla mücerret günahı terk etmek tövbe değildir. Yalnızca dil ile yapılan istiğfar da tövbe değildir. O zaman dilsiz birisinin tövbesi sahih olmazdı. Çünkü dili ile istiğfar özürdür. Halbuki dilsizin de tövbesinin sahih olduğunda icma vardır. Böylece tövbenin nedamet olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵¹⁵

4.3.2. Tövbenin Kabülü

Ebu Ya'la'ya göre tövbeyi kabul etmek Allah'a vacip değildir. Onu kabul etmekle ancak lütufta bulunmuş olur. Mu'tezile'ye göre ise kalbi mühürlenmemiş

⁵¹³ Enam , 160

⁵¹⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 125

⁵¹⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 199

olan bir kişinin tövbesini kabul etmek Allah'a zorunludur. Buna karşılık Ebu Ya'la peygamberimizin ashabından ihlaslı tövbeleri ve şiddetli pişmanlıklarına rağmen cihattan geri kalanların tövbelerini geciktirmesini delil gösterir. Eğer tövbenin kabulü vacip olsaydı Allah'ın tövbeyi geciktirmesi güzel görülmezdi. Ayrıca Müslümanlar Allah'tan tövbelerini kabul etmesini isterler. Tövbenin kabulü vacip olsaydı Allah'tan böyle bir istekte bulunmak güzel olmazdı.⁵¹⁶ Bu meseledeki görüşlerini aslah ve lütuf meslesindeki görüşlerine hamletmiştir. Allah'a akıl yönünden hiçbir şey zorunlu olamaz. Allah'ın insanlara birtakım iyiliklerde bulunması ise onun bir lütfudur.

4.3.3. Günahı Olmayanın Tövbesi

Ebu Ya'la'ya göre günahı olmayan kişi için tövbe muhaldir. Çünkü tövbe yapılan günahlara karşılık pişmanlıktır. Tövbenin şartı günahı bulunmaktır. Bu günah bir ya da birden çok olabilir. Kişi işlediği günahları ya kısaca ya da ayrıntılı olarak bilir. Ayrıntılı olarak bildiği günahlarından tevbe vaciptir. Eğer günahlarının çok azını biliyorsa bildiği günahlara tövbe zorunludur. Bir kısmını azcık biliyor, bir kısmını da ayrıntılı olarak biliyorsa bildiği günahları belirterek tövbe eder. Ayrıntılı olarak bilmediği günahları belirtmeden tövbe eder. Eğer günahların bir kısmını bilir, bir kısmını unutursa bildiği günahlara tövbe zorunlu olur, bilmediklerine zorunlu değildir. Çünkü işlediğini bilmediği günahlara tövbe doğru olmaz.⁵¹⁷ Fiilin kötü olduğu bilinmiyor, zannı galiple biliniyor ya da kötülüğü hususunda şüphe varsa onun tövbe etmesi sahih olmaz. İşlediği fiilin kötü olup olmadığına şüphe ediyorsa ihmalkarlığından dolayı tövbe etmesi zorunludur. Bundan sonrada işlediği fiilin kötü ya da iyi olduğunu bilmeye gayret etmesi vaciptir.⁵¹⁸

4.3.4. Büyük Günahları İşleyenin Tövbesi

Ebu Ya'la'ya göre zina edenin tövbesi kabuldür. Tövbe yapılan günahlara

⁵¹⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 200

⁵¹⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 200

⁵¹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 201

pişmanlık olduğuna göre zina eden pişman olduğunda tövbesi makbuldür. Kasıtlı olarak bir mümini öldürenin tövbesi hakkında ise iki farklı rivayet bulunduğunu belirtir. Birincisi “Allah şirk işleyeni affetmez, bunun dışında kalanlardan dilediğini bağışlar.”⁵¹⁹ ayetiyle bağışlanabileceği yönünde delil getirilmiştir. İkincisi:

“ Kim kasten bir mümini öldürürse onun karşılığı ebedi olarak cehennemdir.”⁵²⁰ ayeti bağışlanamayacağına delil getirildi. Muaviye’nin rivayetinde peygamberimiz “her günahın Allah tarafından bağışlanması umulur ancak kafir olarak ölenin ve kasten bir mümini öldürenin bağışlanması düşünülemez.”⁵²¹ buyurmaktadır. Bu hadiste bağışlanamayacağı yönünde delil getirilmiştir. Ebu Ya’la bu hususta iki görüşü de destekleyen nakiller bulunduğunu belirtir. Ancak bunlardan hangi görüşe sahip olduğunu açıklamamaktadır. Küfrünü gizleyip Müslüman olduğunu açıklayan zındığın tövbesi kabul olunup olunmayacağı hususunda da iki rivayet bulunduğunu, kelamcıların çoğunluğunun kabul olacağı görüşünü benimsediğini söyler. Zındık Müslüman olduğunu açıklayıp küfrünü gizlediğinden dolayı onların bu halleri bilinirse ne kadar tövbe ederlerse etsinler tövbeleri kabul olmaz. İkinci görüşe göre gizli olan durumuna göre değil de görünen durumuna itibarla tövbesi kabul olur. Boynu vurulacağı söylendiğinde Müslüman olduğunu açıklayan esirin sözünü kabul etmek zorunludur. Kılıç korkusundan Müslüman olduğu açık olsa bile durum böyledir. Bunun gibi Müslüman olduğunu gizleyen kişi de kafir olarak görüldüğü için cizye vermekle yükümlüdür. Çünkü zahirine itibarla küfrüne hüküm verilir.⁵²² İnsanları bidatlere ve sapıklıklara yönlendiren kişinin tövbesi kabul olunur. Küfre çağırmanın tövbesi kabul olduğu gibi diğerlerinin tövbesi de kabul olur. Çünkü küfre davet bid’atleri davetten daha büyük bir günahdır. Tövbisini bozan kişinin tövbesi aynen tövbeye devam eden kişininki gibi kabul olunur. Küfür en büyük günahdır. İmandan sonra küfre düşüp tekrar iman ederek tövbe edenin tövbesi kabul olur. Ahmed b. Hanbel’den iman ve dönmekte devam eden mürtedin tövbесinin kabul olup olmayacağı hususunda iki farklı rivayet geldiğini belirten Ebu Ya’la

⁵¹⁹ Nisa , 116 : Meryem,60

⁵²⁰ Nisa , 93

⁵²¹ Ebu Ya’la , *ag.e.* 202

⁵²² Ebu Ya’la , *a.g.e.* 202

doğrusunun kabul olacağı yönündeki rivayet olduğunu belirtir. Dinden dönmek günahların en büyüğüdür. Eğer bu tekrar ederse artık tövbesi kabul olmaz. Diğer günahlar daha hafiftir. Tekrarıyla birlikte tövbesi kabul olur.⁵²³ Bir günahı işlemekte iken başka bir günahı işleyenin tövbesi tövbe eden kişi işlediği günahın çirkinliğini bilsin ya da bilmesin kabul olunur.⁵²⁴ Aynı günahı ısrar edenin ise tövbesi sahih olmaz. Çünkü tövbe nedamettir. Nedametinin içerisinde bir daha aynısını işlememeye niyet etmek vardır. Tekrar o günaha döndüğü halde aynı günaha dönmemeye karar vermek muhaldir.⁵²⁵

4.4. Emr-i bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münker

Emr bir kişinin bir başkasından herhangi bir şeyin yapılmasını istemesi veya ona yap demesi, nehy ise önlemek veya men etmek anlamındadır. Arefe (ARF) kökünden gelen maruf idare etmek, ipleri düzenlemek, kavmin reisi olmak, ikrar ve itiraf etmek, çok koku sürünmek, atın yelesini kırmak gibi birbirinden farklı pek çok manayı ifade eder. Maruf İslamiyet'in teşvik ettiği Allah'a itaat ve yaklaşmanın bütününe içine alan, insanlara ihsan yapılmasını ihtiva eden bir isimdir ki bütün farz, vacip ve menduplara şamildir.⁵²⁶ Nekera (NKR) kökünden gelen nekr bilmemek, tanımamak, zeki ve güzel görüşlü olmak gibi manalara gelir. Münker de İslam'ın tasvip etmediği her şeye denir ki bu yönüyle haram ve mekruha da şamildir. Emr-i bi'l maruf ve nehy-i ani'l münkeri Mu'tezile, mezheplerinde inanılması gereken beş asıldan biri olarak görmüş, bu vazifenin kuvvet ve kılıç yoluyla yapılabilmesi için birtakım şartlar öne sürmüştür. Haricilere göre bu meselede kuvvet kullanmak vaciptir. Kendilerine göre birtakım nakli delillerle başkaldırıyı bir model olarak benimsemişlerdir.⁵²⁷

Ebu Ya'la'ya göre alim, imam; kadı ya da halktan birisine büyük bir fesada ve zarara götüren kötülüğünü bilip o kötülüğü gidermeye gücü yeten herkese emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l münker vaciptir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmanın zorunluluğu ona göre sem'an yani nakil yönüyledir. Mu'tezile'nin

⁵²³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 203

⁵²⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 203-204

⁵²⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 204

⁵²⁶ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 114-115

⁵²⁷ Hüdaverdi Adam , *a.g.e.* 142

iddia ettiği gibi akıl yönüyle değildir. Çünkü aklın bir şeyi zorunlu kılmaya gücü yoktur. Bu husustaki nakli deliller şunlardır:

“Eğer müminlerden iki topluluk çarpışırse hemen aralarını bulup barıştırın, eğer biri diğeriine karşı azgınlık yapıyorsa o zaman o azgınlık yapanla Allah’ın emri geri dönünceye kadar savaşın.”⁵²⁸ Ebu Said’in rivayetinde peygamberimiz “ Sizden biri bir kötölük gördüğünde eli ile onu gidersin, eğer güç yetiremezse dili ile gidersin, buna da güç yetiremezse kalbi ile gidersin ki bu imanın en zayıfıdır.”⁵²⁹ Bu nakillerden bu vazifenin herkese zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁰ İyiliği emredip kötölüğü sakındırma işi Ebu Ya’la’ya göre herkesin bileceği şekilde açık ya da ancak hususi kişilerin bileceği şeyler olmak üzere iki kısma ayrılır. Beş vakit namaz, oruç, haç herkesin bileceği vaciplerdir. Allah’a caiz olan ya da olmayan şeyleri bilmek ancak alimlerin bileceği şeylerdir. Alimlerin bu hususlarda bir şeyin inkârının zorunluluğunu ya da bir fiilin yapılmasını haber vermeleri caizdir. İyiliği emredip kötölükten sakındırmak adaletli bir kişiye vacip olduğu gibi fısıki gizli ya da açık olan fasığa da vaciptir. Çünkü Allah ayırmadan bütün mükelleflere vacip kılmıştır. Aksi olsaydı bu iş zorlaştırılmış olurdu. Çünkü suçu bulunmayan bir kişiyi bulmak zordur. Dolayısıyla suçu ve günahı bulunan fasık da bu vazifeyle zorunludur. Bu vazifeyi yaparken insanların dikkat etmeleri gereken birtakım şartlar olduğunu söyleyen Ebu Ya’la bu emri yapan kişilerin öncelikle alçak gönüllü olmaları gerektiğini, Müslümanların davet ettikleri şeylerde kibar ve nazik olmalarının zorunlu olduğunu söyler. Allah :

“Demek ki sırf Allah’tan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer katı kalpli kaba biri olsaydın elbette ki etrafından dağılmış gitmişlerdi.”⁵³¹ buyurarak yumuşak bir şekilde davranmanın önemine işaret etmektedir. Usame b. Zeyd’den rivayet edildi ki : “kendisinde üç özellik bulununcaya kadar bir kişiye iyiliği emredip kötölükten sakındırmak gerekmez; Emrettiğini bilmesi, nehyettiğini bilmesi, emrettiği ve nehyettiği şeyde kibar ve nazik olması.”⁵³² Bunun yanında Ebu Ya’la alim ya da halktan bir kişiye gizlenmiş bir kötölüğü açığa çıkarmanın

⁵²⁸ Hucurat , 9

⁵²⁹ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 194-195

⁵³⁰ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 194-195

⁵³¹ Al-i İmran , 159

⁵³² Ebu Ya’la , *a.g.e.* 196

gerekmeyeceğini bilakis yasak olduğunu belirterek insanların işledikleri suçların açığa çıkarılıp teşhir edilmesini uygun görmemekte ve bunun yasaklandığını belirtmektedir.⁵³³

4.5. Tekfir Meselesi

Bu konu kelimciler fıkıhçılar muhaddisler ve müfessirler tarafından üzerinde çokça tartışma yapılmış olan bir meseledir. Ehli bid'at olan kimselerin birbirlerini tekfir ede geldikleri tarihi bir gerçektir. Geçmişte Haricilerin büyük günah işleyen kimseleri tekfir ettikleri gerçeğini kelam kitapları, mezhepler tarihi ve İslam tarihi gibi eserlerde görmek mümkündür.⁵³⁴ Sünni olmayan İslam mezheplerini tekfir hususunda ileri ve aşırı gidenleri uyarmak için Gazali onların "İla ilahe illallah" demelerinden Müslüman olmaları anlaşılmaktadır, demektedir. Bu hükmü ortadan kaldırmak için kesin bir delil olması lazımdır. Kesin delil olmadan bir kişi küfürle itham edilemez. Aynı zamanda tekfir meselesinin fikhî bir mesele olduğuna ve çok önemli hukuki neticeler doğuracağına da dikkat çeker. Bu nedenle bir müslümanın kâfir olduğuna hükmedilmesi hadisesi birtakım zanni ve kat'i olmayan delillerle asla sabit olmaz. Gazali Şia'dan Hz. Ali'yi ilah edinenlerin, Mu'tezile'den Hz. İsa'yı ilaha benzetenlerin, Haricilerden de birtakım Kur'an ayetlerini inkar edenlerin küfre girdiklerini ancak bunların dışında kalanlara küfür İtham edilemeyeceğini belirtir.⁵³⁵ Razi de küfrü peygamberimizin getirdiği zorunlu olarak bilinen nesneyi inkâr etmek olarak tanımlar. Bu nedenle kible ehlinin tekfir edilemeyeceğini belirtir.⁵³⁶

Ebu Ya'la ise tekfir meselesinde bu kadar müsamahakar görünmemekte ve Ehli Sünnete aykırı olan görüşleri küfürle itham etmektedir. Önce Müslümanlara aykırı olan görüşleri ele alan Ebu Ya'la Dehriyye, filozoflar, Berahime, Seneviye, Mecusiler, Yahudiler ve Hristiyanların tamamının Müslümanların icma ile kafir olduklarını belirtir. Müslüman milletlerden ise Kaderiye, Cehmiyye ve Mu'tezile'nin küfrüne dair Ahmed b. Hanbel'in delil

⁵³³ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 197

⁵³⁴ M.Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi ve itikadi Mezhepler Tarihi*, 78

⁵³⁵ Gazali, *el-İktisad fi'l İtikad*'den naklen S. Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, 354-356

⁵³⁶ Razi, *a.g.e.* trc.,270

getirdiğini belirterek kendisi de bu görüşü benimser. Ahmed b. Hanbel'in Mürcie'nin kafir olmadığı yönünde delil getirdiğini, Hariciler hakkında ise tevakkuf ettiğini belirtir. Ebu Ya'la Ahmed b. Hanbel'in vakfetmesini Hz. Osman ve Ali'yi kafir görmeyenler hakkında olduğunu, başka bir yerde ise Hariciler hakkında onların namazının kılınmayacağını söylediğini belirtir. Rafiziler hakkındaki hükmün de Hariciler gibi olduğunu, sahabeye küfredenlerin ya da onları fasık görenlerin kafir olduklarını belirtir. Yalnız onlar sahabenin içtihatı hata işlediklerini söylerlerse o zaman küfre nispet edilmemeleri gerekir, demektir.⁵³⁷ Daha sonra bu saydığı fırkaların küfrüne dair nakli deliller getirerek kendi haklılığını ortaya koymaya çalışır. Kaderiyye'nin küfrüne delil olarak "ümmetim içinde bir topluluk bilmeden Allah'a ve Kur'an'a küfredenler, onlar hayır Allah'tan şer ise şeytandandır, derler. Bunun Allah'ın kitabına göre olduğunu söyleyenler iman ve bilgiden sonra Allah'a ve Kur'an'a küfretmiş olurlar."⁵³⁸ hadisini delil getirir. Yine Ebu Hureyre "ümmetimden iki sınıf var ki onların İslam'dan nasibi yoktur. Onlar Mürcie ve Kaderiyye'dir."⁵³⁹ Ebu Hureyre "her ümmetin Mecusileri vardır. Şu ümmetin Mecusileri de Kaderiyye'dir. Hastalanırlarsa onları ziyaret etmeyin, öldüklerinde onlara şahitlik yapmayın"⁵⁴⁰ hadislerini rivayet etmektedir. Ebu Ya'la İsrailoğullarının helak olmalarının sebebinin de kaderi yalanlamaları olduğunu belirtir. Ona göre Allah'ın bilmemek küfürdür. Bu şekilde bir inanca sahip olanlar Allah'ın bilgisine ulaşamamışlardır. Allah'ın varlığına inanıp onun sıfatlarını nefyeden kişi gerçekte onu tanımamıştır. Kur'anın mahluk olduğunu söyleyen kişi onun sıfatlarından olmayan afeti ona ispat etmiş olur. Ru'yetini inkar eden varlığını da inkar etmiş olur, diyerek Mu'tezile'yi küfürle itham etmenin haklılığını ortaya koymaya çalışır. Rafizileri de onlar hakkında gelen rivayetlerden dolayı küfürle itham eder ve bu rivayetlere uzunca yer verir. Sahabenin iman ve adaletine yönelik haberler bulunduğunu ve haber-i sadıkı reddedenin de küfrü gerektiğini belirterek sahabenin iyiliğine delalet eden ayetleri uzunca nakleder.⁵⁴¹

Ebu Ya'la tekfir meselesinde de haberi sıfatlar konusunda olduğu gibi çok

⁵³⁷ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 267

⁵³⁸ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 268

⁵³⁹ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 268

⁵⁴⁰ Ebu Ya'la, *a.g.e.* 268

⁵⁴¹ Ebu Ya'la, *a.g.e.* vd.

aşırı gitmiş, hemen hemen ehli sünnetin dışında kalan bütün mezhepleri küfürle itham etmiştir. Bu yönüyle ehli sünnetin “ehli kible tekfir edilmez” anlayışına muhalif hareket ederek ehli sünnetin genel tutumundan uzaklaştığı görülmektedir. O kendi zamanında ehli sünnete muhalif görüşlerin yaygınlaşmasının önüne geçmek için böyle bir metodu benimsemiş olabilir. Ancak küfürle itham gibi çok önemli bir meselede bu kadar rahat davranması onun eleştirilen yönlerinden birisi olmuştur. Ayrıca bir kişiyi küfürle itham etmek Gazali’nin de belirttiği gibi birçok hukuki neticeler doğuracağından tekfir meselesinde daha hassas davranılması gerekmektedir.

4.6. Usu’l-i Hamse’yi Beyan

Mu’tezile’nin inanç esaslarından olan Usu’l-i Hamseyi Ebu Ya’la ehli sünnet inançlarına göre yorumlamıştır. Bu onu diğer kelimcilerden farklı kılan bir özelliktir . Ebu Ya’la’nın neden böyle bir yolu tercih ettiği açık değildir. Selefe mensup olduğu ve Ahmed b. Hanbel’in yolunu takip ettiği bilinen Ebu Ya’la’nın Mu’tezile’ye meyilli olduğunu söylemek imkansızdır. Çünkü eserlerinde Mu’tezile’ye ait görüşleri şiddetle eleştirmektedir. Belki de Allah’ın tevhid, adalet, va’d ve vaidini, emr-i bi’lmaruf ve nehy-i ani’l münkeri ehli sünnet açısından yorumlayarak Mu’tezile’nin bu hususlarda düştükleri hataları göstermek ve bu esaslara nasıl inanılması gerektiğini ortaya koymak amacıyla böyle bir yolu tercih etmiştir. Ebu Ya’la Mu’tezile’nin inanç esaslarından olan beş esası toptan reddetmek yerine bu esaslara nasıl inanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece inanılması gereken hususlarla Mu’tezile’nin inanç esasları arasındaki farkı da belirtmeye çalışmaktadır. Kanaatimizce bu metod muhatapları etkileme ve böylece meseleye dikkat çekme açısından etkili olmakta ve Mu’tezile’nin inandığı esasların ehli sünnete göre nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebu Ya’la ehli sünnet inançlarını bu beş esasta toplayarak kitabının da bir özetini sunmaktadır. Şimdi Ebu Ya’la’nın bu beş esası nasıl yorumladığına geçelim. Mu’tezile’nin inanç esaslarından olan ve Ebu Ya’la’nın da ehli sünnet inançlarına göre yorumladığı beş esas şunlardır. 1-Tevhid 2-Adalet 3-Va’d-Vaid 4-el-Menzile beyne’l menzileteyn 5-Emr-i bi’l maruf nehy-i ani’l münker.

4.6.1. Tevhid

Tevhid Allahın zatında ve sıfatlarında bir olmayı gerektirir. Ebu Ya'la'ya göre Allah'ın bir olduğunu, benzeri eşi ve dengi olmadığını, yaratılanların vasıfları ile nitelenemeyeceğini söylemek ve bunlara inanmak tevhiddir. Tevhidi açıkladıktan sonra Allah'ın özelliklerini anlatmaya devam eder. Allah'ın üzerine yokluk ve değişim geçmesi cisim, cevher olması caiz değildir. Onun mahiyeti ve sınırı yoktur. Bütün her şeyi ilmi ile kuşatır. Ona temas edilemez ve herhangi bir yönde de değildir. Ancak arşın üzerine istiva etmekle yüksek bir yerdedir. O kadimdir ve onun dışındakiler muhdestir, O rabtır, maliktir ve her şeyi görür. Müminler de gözleri ile ahirette O'nu kesinlikle göreceklerdir. O fani değil bakidir. O zihinlerde tasavvur edilemez ve insanlarla mukayese edilemez. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Hayat ile hayy, ilmi ile alim, kudret ile kadir, irade ile mürid, sem ile semi, basar ile basir, idrak ile müdrik, kelim ile mütekellim, emr ile amir, nehy ile nahidir. Bütün bu ezeli ve kadim sıfatlarla muttasıftır.⁵⁴² Ebu Ya'la'ya göre tevhid anlayışı bu şekilde olmalıdır. Ehli sünnete göre tevhid anlayışında Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında bu şekilde inanmanın gerekliliğine işaret eder. Ebu Ya'la Mu'tezile'nin benimsemiş olduğu tevhid anlayışını da şu şekilde özetler: Onlara göre tevhid Allah'ın zatının her zaman bir olduğuna inanmaktır. Onun sıfatları ve isimleri yoktur. Allah'ın sıfatlarını ispat edenlerin müvahhid olamayacaklarını söylerler. Ebu Ya'la bu anlayışın yanlış olduğunu, sıfatları ispat etmenin tevhidi yok etmeyeceğini zira sıfatların Allah'ın zatının ne aynı ne de gayrı olduğunu belirtir. Aslında Mu'tezile'nin tevhidi bozduğunu söyleyen Ebu Ya'la onların kulların fiillerini yaratanın Allah değil de kulun kendisinin olacağına inanmaları ile Allah'a yaratmada ortaklar kıldıkları için tevhidi bozduklarını belirtir. Oysa Allah:

“Yoksa Allah için onun yarattığı gibi yaratıklar yaratan ortaklar buldular da bu yaratma kendilerine benzer mi göründü. De ki Allah her şeyin yaracısıdır. Ve o

⁵⁴² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 212

öyle tek öyle kahhardır.”⁵⁴³ buyuruyor. Böylece ortaya çıkmaktadır ki tevhid; nimetleri, hadis varlıkları, zarar ve belaları yaratmada kudreti ile Allah’ın tek olduğunu bilmektir.⁵⁴⁴ Ebu Ya’la ehli sünnetin tevhid anlayışı ile Mu’tezile’nin tevhid anlayışını ortaya koyarak tevhid anlayışında Mu’tezile’nin yanlışlığını, hatta sıfatları inkar ederek ve Allah’ a yaratmada ortaklar koştukları için tevhidi bozduklarını belirtir.

4.6.2. Adalet

Usu’l-i Hamse’nin ikincisi adalettir. Ebu Ya’la’ya göre adalet; Allahın kendisinin üstünde hiçbir malik olmayan mülk sahibi olduğuna inanmak ve bunu söylemektir. Adalet anlayışında da şu hususların bilinmesinin gerekliliğine işaret eder. Allah’ın dışında hiçbir can alıcı ve emredici yoktur. İşlediğimiz güzel fiiller onun emri ile çirkin fiiller de onun nehyi ile. Yaratılanların hepsi onun mülkünde ve onun emrindedir. Dilediğini yapar, dilediğine hükmeder. O yaratıklarını bir sebebe binaen yaratmamıştır. Fiillerinde hikmet zorunlu değildir. İnsanları hiç günahları olmadan azaplandırırsa da hakim ve adil olmuş olur. Çünkü her şey onun mülkü altındadır. Yine insanları hiçbir taatleri olmadan da nimetlendirebilir.⁵⁴⁵ Ebu Ya’la Mu’tezile’nin adalet anlayışı hakkında da bilgi verir. Onlara göre adalet kişinin inandığı şeyin kendisini rahatlattığına inanmasıdır. Allah suçsuz ve günahsız yere canlılarla azap etmez, onlara herhangi bir faydayı acele ettirmez ve geciktirmez. Allah canlılara zarar işlemiş olursa zulmetmiştir. Ebu Ya’la Mu’tezile’nin bu görüşlerinin yanlışlığını da şu ayetlerle ortaya koymaya çalışır.

“O yaptığından sorumlu olmaz onlar ise sorumludurlar.”⁵⁴⁶

“Hükmünü sorgulayacak hiçbir kuvvet yoktur.”⁵⁴⁷

“Yemin olsun ki Allah o Meryem’in oğlu mesihtir diyenler kâfir oldular. De ki eğer Allah Meryem’in oğlu mesihi ve anasını ve yeryüzünde bulunanların hepsini yok etmek isterse ondan kim bir şey kurtarabilir. Bütün göklerin ve yerin ve

⁵⁴³ Ra’d , 16

⁵⁴⁴ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 212

⁵⁴⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 213

⁵⁴⁶ Enbiya , 23

⁵⁴⁷ Ra’d , 41

aralarında ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır."⁵⁴⁸ Böylece Allah'ın adalet sıfatının Mu'tezile'nin benimsediği şekilde olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁴⁹

4.6.3. Va'd ve Vaid

Ebu Ya'la va'd ve vaîdi; Allah'ın va'dinden dönmeyen ve sözünde doğru olduğuna inanmaktır, şeklinde tanımlar. Allah her zaman doğrulukla nitelenir, yalan ile vasıflanması muhaldir. Müminleri nimetlendireceği, kâfirleri azaplandıracağı kesindir. Fasıklardan ise dilediğine azap eder, dilediğini de affeder. Allah'ın haberlerinde yalan yoktur ve o va'dinden dönmez. Va'd sevapla ilgili haberleri, vaid ise azapla ilgili haberleri içerir. Mu'tezile'ye göre va'd kulun Allah'taki hakkıdır, kulunu sevaplandırması gerekir. Vaid de Allah'ın kullarını azaplandırması için hakkıdır. Allah'ın bu va'd ve vaidinden dönmesi caiz olmaz. Günahkârları affetmesi doğru değildir. Ebu Ya'la Mu'tezile'nin bu görüşlerinin doğru olmadığını, daha önce geçen konularda bunlara delil getirdiğini belirtir. Allah'ın kulunu azaplandırması için olan hakkına vaid dendiğini ancak Allah bu hakkını terk ettiğinde kerim olduğunu belirtir. Günah işleyerek azaba müstehak olmuş kişiyi Allahın affetmesi güzeldir ve Allah bununla övülür. Böylece Mu'tezile'nin va'd ve vaid anlayışı ile ehli sünnetin va'd ve vaid anlayışını bu şekilde ortaya koymuştur.⁵⁵⁰

4.6.4. el-Menzile Beyne'l Menzileteyn

Mu'tezile'nin inanç esaslarından olan bu anlayışı Ebu Ya'la onlardan çok farklı bir şekilde yorumlayarak kulun gerçekte müktesib, Allahın da halik olduğuna inanmaktır şeklinde açıklar. Onun dışında yaratıcı yoktur diyerek Mu'tezile'nin kul fiilinin yaratıcısıdır sözünü eleştirir. Kesb Allah'ın sıfatı olmadığı gibi yaratma da kulların sıfatı olmaz. Ebu Ya'la Mu'tezile'nin menzil esasını

⁵⁴⁸ Maide , 17

⁵⁴⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 214

⁵⁵⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* .215

fasıkın imandan çıkıp ne mümin ne de kâfir olduğu ve fasık için iki yer arasında bir yer bulunduğu şeklinde yorumlamasını da eleştirir. Çünkü fasıkın imanı yok olmaz, sadece çeşitli yönlerle imanının kemali yok olur. İman masiyetlerden kaçınmakla birlikte taatlerin tamamıdır ve masiyetlerin varlığı taatlere zıt değildir. Böylece Mu'tezile'nin menzil anlayışının yanlışlığını ortaya koymuş ve bu anlayışı ehli sünnete göre kulun fiillerinin Allahın yaratması ile kulun kesbi arasında bulunduğu şeklinde yorumlanabileceğini göstermeye çalışmıştır.⁵⁵¹

4.6.5. Emr-i Bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münker

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, doğru yoldan sapanların sapkınlıklarını, Allah'ın dinindeki şüpheli şeyleri ve batıl yola sapanların hilelerini ortaya çıkarmaktır. Allah kendi sınırlarını koruyanları iyilikleri emredip kötülükleri yasaklayanları metheder. Bu hususta:

“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere varlığa geldiniz, iyi şeyleri emreder, kötü şeylerden nehy edersiniz.”⁵⁵² buyurmaktadır.⁵⁵³

5. İMAMET

5.1. İmamet Meselesine Genel Bir Bakış

Devlet başkanlığı ile ilgili konular kelim kitaplarımızda imamet başlığı altında işlenmektedir. İmamet meselesi İslam'ın siyasi hayatının merkezinde yer alan bir konudur. Bu nedenle İslam alimleri, kelimciler ve hukukçular eserlerinde devlet başkanında aranan şartlar, seçimi, azli, itaat, isyan gibi akla gelen her hususta hükümler ve esaslar belirlemişlerdir. Ebu Ya'la da kelimla

⁵⁵¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 215

⁵⁵² Al-i İmran , 110

⁵⁵³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 216

ilgili eseri el-Mutemed'de imamet meselesine genişçe yer ayırmış ayrıca bu alanda devletin esas teşkilat ve idareleriyle ilgili fikhî ahkamı bir araya toplayan meşhur Ahkamu's-Sultaniye adlı eserini de yazmıştır.⁵⁵⁴ Biz kelam açısından imamet meselesi üzerinde duracağımızdan el-Mutemed'deki görüşleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Emme (EMM) kökünden mastar olan imamet kelimesi kastetmek, ön, öne geçmek ve imam olmak manasına gelir.⁵⁵⁵ Ancak daha sonraları imam kelimesiyle aynı manaya halife kavramı kullanılmıştır. Halife İslami ilimlerde mutlak ve genel manada peygamber efendimize ilahi hükümlerin yerine getirilmesinde halef yani vekil olduğu için imamet-i kübra makamında bulunan imamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁵⁵⁶ Mezheplerin imamet nazariyeleri çok farklıdır. Hz. Muhammed'in vefatını takip eden siyasi gelişmeler ve ilk halifeye Beni Saide'de bey'at edilmesi devlet başkanlığı ile ilgili tartışmaları gündeme getirmiş ve bu tartışmaların sonraki nesillere yansımalarıyla da imamet ümmetin en önemli meselesi haline gelmiştir.⁵⁵⁷

Haricilere göre İslam'ın en ideal uygulaması Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde gerçekleşmiş, Hz Osman ilk altı yıldan sonra Hz. Ali de hakem tayini kabul ettiği için küfre düşmüşlerdir. Halife olmak için Kureyşli olma şartı yoktur. Alim ve cesur olan her Müslüman köle bile olsa halife olabilir.⁵⁵⁸

Mürcie imamet ile ilgili farklı görüş ve eğilimleri bünyesinde barındırmakla birlikte imam olacak kişinin fadıl olmasına, imama itaate ve sahabe döneminin aklanmasına dayanan bir anlayışı kabul etmiştir.⁵⁵⁹

Şii imamet anlayışı Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra nas ve tayin ile halife olduğu ve imametın kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyundan çıkmayacağı esasına dayandırılmış ve imamet bir inanç esası olarak ele alınmıştır. Onlara göre imamet içtihadı bir mesele olmayıp itikatla ilgili bir sorun olduğu için onunla ilgili kararların ümmete bırakılması mümkün değildir. Kendi imamet görüşlerini temellendirmek ve ona dini bir içerik kazandırma adına

⁵⁵⁴ Ebu Ya'la , *el-Mutemed* , 222-267 , *Ahkamü's-Sultaniye*

⁵⁵⁵ Hasan Gümüšoğlu , *İslam'da İmamet ve Hilafet* , 13

⁵⁵⁶ Hasan Gümüšoğlu , *a.g.e.* 16

⁵⁵⁷ Osman Aydın , *Mutezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci* , 25

⁵⁵⁸ Osman Aydın , *a.g.e.* 29

⁵⁵⁹ Osman Aydın , *a.g.e.* 31

Kur'an ayetlerini yorumlamış ve pek çok rivayeti kanıt olarak kullanmıştır.⁵⁶⁰

Ehli sünnet hilafetteki tarihi sırayı öngörerek dört halife döneminde ortaya çıkan uygulamaları siyasi anlayışın bir gereği olarak mütalaa etmiş ve imamet konusunu ısrarla inanç alanının dışında tutmaya özen göstermişlerdir. İmamın kendisinden beklenen dini ve dünyevi görevleri yerine getirebilmesi için fazilet sahibi olması gerekmektedir. Ehli sünnetin imamet düşüncesinde Şii düşünceye karşı ortaya konan mücadelenin izlerini görmek mümkündür. Şia'nın iddia ettiği imametın nas ve tayinle belirlenmediğini ispatlama noktasında pek çok şeri ve akli delil ileri sürmüşlerdir. Ayrıca imamın masum olmayacağı yönünde yoğun bir çaba harcamışlardır. İmamda aranacak nitelikler üzerinde de bulunmuş ve imamın bir önceki imamın atayabileceği gibi ehl-i ha'l ve'l akd denilen seçim ehli tarafından seçilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır.⁵⁶¹ Mu'tezile'de genel olarak ehli sünnetin görüşlerini benimsemişlerdir ancak mevcut dini ve siyasi yapının değişmesiyle birlikte Mu'tezile'nin imamet anlayışlarında farklılaşma sürecine girilmiştir. Ekol mihne uygulamalarından dolayı yıpranmış, birçok kesimin tepkisini çekmiş ve ardından halife Mütevekkil marifetiyle devlet politikasında radikal bir değişime gidilmesi kararı verilmiştir. Mutezilî doktrinden vazgeçilerek Sünni anlayışın benimsendiği ilan edilmiştir.⁵⁶²

5.2. İmametın Gerekliliği

Ebu Ya'la'ya göre imam tayin etmek vaciptir. İmametın gerekliğı akıl yönüyle değil de nakil yönüyle bilinir. Çünkü akıl bir şeyi farz, mübah, helal, haram, husun-kubuh kılamaz. İmametın gerekliğinin delilini aynı zamanda imamın Kureyşten olması şartıyla birlikte değerlendirir. Peygamberimiz : "Hilafet Kureyş'tendir."⁵⁶³ , "Ey Kureyş topluluğu benden sonra vekil sizlersiniz. Çünkü sizler ancak Müslüman olarak ölürsünüz." ⁵⁶⁴, "Kureyş hayırda ve şerde

⁵⁶⁰ Osman Aydınli , *a.g.e.* 31-34

⁵⁶¹ Osman Aydınli , *a.g.e.* 38-41 : bkz. Bağdadi , *a.g.e.* 297-318 : Eşari , *a.g.e.* 165-170 : Taftazani , *a.g.e.* ,trc ,321-337

⁵⁶² Osman Aydınli , *a.g.e.* 261-263

⁵⁶³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 222

⁵⁶⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 222

insanların önderidir.”⁵⁶⁵ buyurmaktadır. Buralarda imamete dikkat çekiliyor ve herhangi bir kabileden değil de kureyşten olması zorunluluğu belirtiliyor. Şayet imamet vacip olmasa bu sözlerin hiçbir etkisi olmazdı. Ayrıca sahabenin de bu hususta icmaı vardır. Muhacirler ve Ensar Beni Saide’de tartışırken “Bir emir sizden bir emir bizden olsun.” şeklinde meseleyi tartışmışlardır. İmamet gerekli olmasa aralarında böyle bir tartışma olmazdı.⁵⁶⁶

İmametin kureyşliliği meselesi ulema arasında ihtilaflı bir konu olup farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk başlarda imamette kureyşli olma aranırken ehli sünnetten bazı alimler meseleye farklı açılardan bakarak tarihi, siyasi, içtimai birtakım durumları dikkate almış özellikle de Abbasi devletinin zaafa uğramaya başladığı dönemlerde meseleye değişik izahlar getirmenin zaruretinin hissetmişlerdir. Ancak hadis kitaplarında hilafetin kureyşten olduğu değişik varyantları ile mevcuttur.⁵⁶⁷ Bu hadisin Beni Saide olayını anlatan bazı eserlerde yer almaması dikkate alınarak aslının olmadığı dolayısıyla imamların kureyşten olmasını gerekli kılan bir delilin bulunmadığı iddia edilmekle⁵⁶⁸ birlikte hadisçilerden Askalani bu hadisin senedinde inkıta olmakla birlikte ricalinin sahih olduğunu ve bu hadisi kırk sahabeden topladığını belirtmektedir. Bu nedenle bu hadisin inkarını imkansız görmüştür. Ayrıca bu hadisi Beni Saide’de çıkan tartışmada Ebu Bekrin delil olarak zikrettiğini belirten kaynaklar azımsanamayacak kadar çoktur.⁵⁶⁹ Maturidi imamların kureyşten olmasının illeti üzerinde durmuş, hilafetin kureyşe tahsis edilmesinin sebebi olarak kureyşin birtakım üstünlükleri ve takva sahibi olmasının yanında güç ve kudret sahibi Müslümanların işlerini idare edecek maddi ve manevi yeterlilikte olmasını göstermektedir. Halifenin kureyşli olması ise bu şartların en iyi kureyşte bulunması sebebiyledir. Buradan hareketle de güç kullanarak hilafeti ele geçiren ve şeriatın hükümlerini tatbik eden halifenin sıhhatine hükmetmişlerdir. Maturidi, İbni Haldun ve sonra da Cüveyni’nin kureyşlilik meselesini tartışmaya açmalarının ardında onu takip eden bazı alimler zaruretlerden dolayı kureyşin dışındaki Müslümanlarında hilafetine cevaz vermişlerdir. Taftazani ve

⁵⁶⁵ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 222

⁵⁶⁶ Ebu Ya’la , *a.g.e.* 222

⁵⁶⁷ Hasan Gümüšoğlu , *a.g.e.* 202 vd.

⁵⁶⁸ Mehmet Hatipoğlu , “Hilafetin Kureyşliliği Meselesi”, 156 vd.

⁵⁶⁹ Hasan Gümüšoğlu , *a.g.e.* 202 vd.

Sadruşşeria kureyşin dışındakilerin imametini caiz görmüşlerdir. Asrımız alimlerinden de Mevdudi, Muhammed Hamidullah, Mısırlı araştırmacı Rayyis ve daha birçok meşhur ilim adamı kureyşli olmayan birisinin de gereken şartları taşıyıp hilafete geçtiği takdirde hilafetinin geçerli olduğunu söylemektedirler.⁵⁷⁰

Ayrıca bu tür hadislerin hilafetin belli bir soyun hakkı olarak kabul edilmesi İslam'ın kavmiyet düşüncesine karşı olan tutumuyla bağdaştırılmamakta ve Allah rasülünün uygulamalarına da ters düştüğünü belirten görüşler de vardır. Çünkü peygamberimiz yönetici zenci bile olsa Allah'ın kitabını uyguladıkça ona itaatte bulunmayı emretmektedir. Devlet başkanlığı şartlarını taşıyan ve ümmetin seçimiyle işbaşına gelmeye hak kazanan kişi bu makama layık olduktan sonra mensup olduğu kabile ve soyu pek önemli değildir. Asıl olan daima Allahın mutlak hakimiyetinin müminlerden başlayarak bütün insanlara doğru gittikçe gelişen bir çerçeve içerisinde gerçekleşmesi ve bunu hayatın her alanında gerçek anlamıyla ortaya çıkmasıdır. Böyle bir yükümlülük Allahın yeryüzündeki halifesi olmak sıfatıyla bütün müminlerin omuzlarındadır.⁵⁷¹

5.3. İmamın Belirlenmesi

Ebu Ya'la ehli sünnet alimlerinde görüldüğü gibi imametın ehli'l-hal ve'l akdin tayin ve tesbitiyle gerçekleşeceği ve bunun seçim olduğu görüşündedir. İmamın belirlenmesinin yolu nas değildir. Ancak Ahmed b. Hanbel'den imametın gizli bir nas ve işaretle sabit olduğuna delalet eden bir söz bulunduğunu da belirtir. Ashabü'l-Hadis ve Hasan-ı Basri'nin de bu görüşe sahip olduğunu belirten Ebu Ya'la, Ebu Bekr'in imametini anlatırken kendisinin de bu görüşlere katıldığını görüyoruz. Bu hususta farklı görüşleri de zikreden Ebu Ya'la İmamiye'ye göre imametın Ali'ye dair açık bir nas bulunduğunu, Rafıza'dan bir topluluğun nassın Ali, Hasan ve Hüseyin'e olduğunu Ravendiye'den bir topluluğun da nassın Abbas'a ve onun çocuklarına olduğunu söylediklerini belirtir. Nassın iptalini açıklarken de sahabenin ihtilaf etmediği bir kişiye nas gelmiş olsa Ensar ve Muhacirin aralarında imamın kimin olacağını belirlemek

⁵⁷⁰ Hasan Gümüsoğlu , *a.g.e.* 207-220

⁵⁷¹ Kettani, *Mütevâtir, Hadisler*, çev: Hanifi Akın , 362 (1528 nolu dipnot)

için tartışmayacağını, hakkında nas bulunan hususta sahabenin ihtilafının olmayacağını açıklar. Ayrıca Ömer'in şu sözünü de nassın olmadığına delil getirir. : “Eğer halife tayin edersem benden daha hayırlı olan Ebu Bekir de halife tayin etmiştir. Eğer tayin etmezsem benden daha hayırlı olan rasûlüllah tayin etmemiştir.” İmamet hususunda peygamberimiz birini tayin etmediğine göre bu hususta nas olduğu söylenemez.⁵⁷² Şayet Ali'ye nas gelmiş olsaydı Ali bunu inkar etmezdi. Ali'nin şöyle dediği de rivayet edilir: “Ey insanlar Allah rasûlü bu hususta bize yapmamız gereken bir şey söylemedi, biz Ebu Bekr'i tercih ettik ve o hilafete geçti. Sonra o Ömer'i seçti ve hilafete Ömer geçti”⁵⁷³ Ebu Ya'la peygamberimizden seçimi doğruluğuna yönelik bir işaretin bulunduğunu belirtir. Ali'nin rivayetinde peygamberimize: ” senden sonra emirliğe kimi geçirirsiniz sorusuna peygamberimiz Ebu Bekri geçirirseniz onu ahireti tercih eden dünyasında da zahid ve güvenilir birisi olarak bulursunuz. Ömeri geçirirseniz onu hiçbir kötuleyicinin kötölemesinden korkmayan güçlü ve güvenilir birisi olarak bulursunuz. Ali'yi geçirirseniz onu da doğru yolu gösteren bir önder olarak bulursunuz” diyerek belirli birisini söylememiş bunun seçimle olması gerektiğini işaret etmiştir.⁵⁷⁴ Ehli ha'l ve'l akd'den bir kişinin akdi ile imametın sahih olmayacağını belirten Ebu Ya'la Ahmed b. Hanbel'in de ehli ha'l ve'l akd'in çoğunluğuyla imametın geçerli olacağını söylediğini ifade eder. Hatta Ahmed b. Hanbel'e göre kim kılıç yoluyla galebe çalarak halife olur ve emiru'l müminin diye isimlendirilirse Allaha inanan bir kimseye onu kendisine imam göndermediği halde gecelemesi helal olmaz. O ister iyi ister kötü olsun müminlerin emiridir, demiştir. İmamın adil olma şartının kılıç kullanarak imam olan kişide bulunmayacağı yönünde bir itirazda bulunulursa imamın adil olma şartının imam olduktan sonra gerekeceği şeklinde cevap verir.⁵⁷⁵ İşte bu görüşler birbiriyle çelişkili görülmekte, bunda da Şii düşünceye karşı ortaya konan mücadelenin izleri ve siyasi alanda adelet ilkesinin tam olarak sağlanamaması nedeniyle tavizkâr yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir.⁵⁷⁶ Ebu Ya'la Mu'tezile'nin bu hususta ehli ha'l ve'l akd'den bir kişinin akdinin dört tane şahitle imametın geçerli

⁵⁷² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 223

⁵⁷³ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 224

⁵⁷⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 225

⁵⁷⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 228

⁵⁷⁶ Osman Aydın , *a.g.e.* 39-40

olacağını söylediğini, Eşarilerin ehli ha'l ve'l akd'den bir kişinin akdi ile imametin geçerli olacağına inandıklarını ancak bu akdin kaç kişinin şahitliği ile olacağı hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir.⁵⁷⁷ İmam öldüğü zaman yalnızca bir beldenin diğer beldelerin etkisi olmadan imam tayin etmesinin düşünülemeyeceğini de belirtir. Çünkü imamet ehli ha'l ve'l akd'in seçimi ile sabit olup herhangi bir beldeden çoğunluğun akdi ile imamete layık olan kişinin imameti sahihtir. Yine kendisine akit yapılan bir imamı hiçbir kimse imametin feshini gerektirecek şartlar olmadan feshedemez. Çünkü halktan her bir kişi imamın yönetimi altında olup böyle bir yetkileri yoktur. Böyle bir yetki olduğunda imamet istenilen bir iş olduğundan insanlar imamı töhmet altında tutmak isteyebilirler. Ayrıca imamın azledilmesinde Müslümanların zararı vardır.⁵⁷⁸

5.4. Hz. Ebu Bekr'in İmameti

Ebu Ya'la Hz. Ebu Bekr'in imameti üzerinde daha çok durmuştur. Ebu Bekr'in imameti sabit olunca diğerlerinin imameti de sabit olmuş olacaktır. Ona göre Ebu Bekr'in imameti haktır. Çünkü bu hususta sahabenin icmaı vardır. Sahabe arasındaki hilafetin kimin olacağı tartışmasında Ömer'in Ebu Bekr'in peygamberimiz tarafından namaza geçirilmesini delil göstererek ona beyat etmiş sonra Ensar ve Muhacirin de ona beyat etmişlerdir. Ebu Ya'la Ali'nin beyatını geciktirdiğine de itiraz eder. Ali'ye sahabe niçin bize halife olmadın diye sorduğunda, Allah bu ümmeti peygamberimizden sonra hayırda birleştirdiği gibi hayırda birleşmelerini murad etmiştir, şeklinde cevap vermiştir. Ebu Ya'la'ya göre böyle diyen birisinin beyatını geciktirdiğinin düşünülemeyeceğini belirtir. Ebu Bekr'in imameti seçimle sabittir. Ahmed b. Hanbel'den bu hususta iki rivayet vardır; Seçimle ve gizli bir nasla.⁵⁷⁹ Seçimle olduğu Ensar'ın ihtilafından anlaşılmaktadır. Bu hususta nas olsaydı aralarında halifenin kimin olacağı yönünde bir tartışma da olmazdı. Ayrıca Ömer'in şu sözü de imametin nasla olmadığına delildir; "Eğer halife tayin edersem benden daha hayırlı olan Ebu Bekir tayin etmiştir. Eğer tayin etmezsem benden daha hayırlı olan rasûlullah ta

⁵⁷⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 239

⁵⁷⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 239-240

⁵⁷⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 226

tayin etmemiştir. Biz Ebu Bekr'in halife olmasını tercih ettik." İmametın nasla olmasını ise Ebu Bekr'e yönelik rivayetler bulunduğunu belirterek açıklar. Bu rivayetler şunlardır; Ebu Hureyre isnadıyla: "Peygamberimiz miraca çıktığında benden sonra Ali'yi halife kılmasını rabbimden istedim. Bunun üzerine melekler "Ey Muhammed Allah dilediğini yapar. Senden sonra halife Ebu Bekr'dir" derler. İbni Ömer isnadıyla "Benden sonra Ebu Bekir halifedir, o da bu işi çok az süre yapacaktır." Mücahid isnadıyla Hz.Ali "Peygamberimiz dünyadan ayrılmadan önce bana Ebu Bekr'in onu takip edeceğini, onu Ömer'in, Ömer'i de Osman'ın takip edeceğini sonra benim geleceğimi söyledi." İbni Batta'dan Enes b. Malik isnadıyla: "Mustalak oğulları beni peygamberimize gönderdiler. Onlar "Ey Allah'ın rasülü sana ölüm gelirse zekatlarımızı kime verelim." dediler. Peygamberimiz Ebu Bekr'e veriniz dedi. Bunu onlara söyledim. Yine sordular; Ebu Bekr'e ölüm gelirse kime verelim, peygamberimiz Ömer'e verin dedi. Ömer'e ölüm geldiğinde kime verelim dediler. Peygamberimiz Osman'a verin, dedi. Osman vefat ettiğinde size zamanın sonu gelmiştir." dedi. İbni Abbas isnadıyla "Abbas Ali'ye "İza cae nasrullahi ve'l feth" ayeti geldiğinde bu sure peygamberimizin vefatına alamettir, der. Rasülüllaha git, bu iş kimin olacak sor, bu iş bizde ise bilelim, bizim dışımda birisi ise onu da bilelim, rasülüllah vasiyet etsin, deyince Ali, hayır, söylemem bu işin senin olacağını biliyorum, der. Abbas peygamberimize bu işin kimin olacağını söylemesini ister. Peygamberimiz "Ey amca Allah benden sonra Ebu Bekr'i halife kıldı. Onu dinleyin, itaat edin, böylece doğru yolda olursunuz." Ebu Ya'la bu tür haberlerin imametın seçimle olduğuna muarız olduğunu belirtir.⁵⁸⁰

İmametın Ebu Bekr'e yönelik nasla olduğunu söylemek imametın Ali'ye nasla olduğunu söyleyen Şia ile aynı şeyleri söylemektir. Ayrıca imametın seçimle sabit olduğunu belirten ehli sünnetın yaklaşımına da uygun değildir. Rivayetlerde kendi arasında çelişkili gibi görünmektedir. Birinde Ali, imameti peygamberimizden sonra Ebu Bekr'in olacağını söylemesi ve bunu kendisine peygamberimizin haber verdiğini söylemesi, başka bir rivayette Abbas'a peygamberimizden sonra imamın onun olacağını söylemesi ile çelişmektedir. Ebu Ya'la Ahmed b. Hanbel'e isnat ettiğı bu görüşü imametın seçimle olmasına

⁵⁸⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 227-228

zıt görmesine rağmen uzunca bu rivayetleri nakletmesi onun da bu görüşe meyilli olduğunu göstermektedir. İmametın nasla Ebu Bekr'e ait olduğunu söylemek, imametın nasla Ali ve evlatlarına mahsus olduğunu söyleyen Şii teoriyle aynı şeyleri söylemektir. Ebu Ya'la'nın imamet meselesini temellendirmede bu şekilde çelişkilere düştüğünü görmekteyiz. Ebu Ya'la Hz.Ebu Bekr'den sonra imamın Hz.Ömer, sonra Osman, sonra da Ali olduğunu ve bunların imametinin icma ile sabit olduğunu belirtir.⁵⁸¹

5.5. Sahabe Arasındaki Olaylar

Ebu Ya'la sahabe arasında meydana gelen olaylarda Ahmed b. Hanbel'den nakledilenin bu hususta konuşmamak olduğunu belirtir. Bir kısım alim onların savaşmalarının isabetli olduğunu, bazıları da hatalı olduklarını söylerler. Bir kısmı da Ali'nin Muaviye ve Haricilerle savaşmasını doğru bulurken, Talha ve Zübeyr ile savaşmasını hatalı bulmuşlardır. Ebu'l Hüzeyl'e göre de bu meselede vakfetmek gerekir. Mutezile'den bir gruba göre Ali savaşmakta haklı, onunla savaşanların ise fasık olduğunu söylerler. Ebu Ya'la bu hususta susulması gerektiğini ayet ve hadislerle açıklar:

"İçlerindeki düşmanlık duygularını sıyrıp almışızdır da kardeşler olarak karşılıklı köşkler üzerinde karşı karşıya otururlar."⁵⁸² Peygamberimiz de: "Ashabım zikredildiğinde susunuz." buyurmuştur. Burada emredilen onların iyiliklerini konuşmamak değil de aralarında meydana gelen kötülükleri konuşmamaktır. Yine onların birbirleriyle savaşmalarına rağmen mümin olduklarının delili : "Eğer müminlerden iki topluluk çarpışırlarsa hemen aralarını bulup barıştırın."⁵⁸³

"Müminler ancak kardeşlerdir. Onun için iki kardeşi arasını düzeltin."⁵⁸⁴

Ebu Ya'la Hz. Ali'nin hariciler tarafından ehli kible ile savaştığı ve hakem olayını kabul ettiği için küfre girdiğini söylemelerini eleştirir ve onun ölümüne kadar onun imam olduğunu bilmenin zorunlu olduğunu ifade eder. Çünkü imameti sahabenin icma ile sabittir. Ayrıca Hz Ali'nin tahkime gitmesini tahkim

⁵⁸¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 228-229

⁵⁸² Hicr , 47

⁵⁸³ Hucurat . 9

⁵⁸⁴ Hucurat , 10

şeriatla bir asıl olduğu için isabetli bulur. Allah :

“Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem onun tarafından bir hakem de bunun tarafından seçip gönderin bu hakemler gerçekten barıştırmak isterlerse Allah aralarındaki dargınlık yerine geçim verir.”⁵⁸⁵ buyurur. Ayrıca tahkimi başka yönlerden de isabetli bulur. Birincisi sahabe tahkim istemiştir, ikincisi Ali onların tahkimi teşvik ettiğini gördüğünde kendisinin de barıştan yana olduğunu ortaya çıkması için onlara icabet etmeyi hoş karşılamıştır. Üçüncüsü Yemenlilerin Seyidi Eşab b. Kays el-Kindi Ali’ye : “Ey müminlerin emiri cahiliye ve İslam’da birçok savaşlara katıldım ama böyle bir savaş görmedim; Allah daha iyi bilir. Ölümünden korktuğumu söylemiyorum istenilen şey gerçekleşinceye kadar mızraklara sarılırım. Fakat bugün Müslümanlar karşılaşıyor. Şam ve Irak halkı baki kalmayacak; Rumlar Şam ehlinin, Farisiler de Irak ehlinin peşine düşerler, bu meselede tahkime gitmek en büyük barıştır.” Der, bunun üzerine Ali tahkime gitmiştir.⁵⁸⁶

Ebu Ya’la sahabe arasındaki olaylarda susulması gerektiğini belirtirken bir taraftan da kendisi Ali’nin tahkime gitmesinin isabetli olduğunu delillerle açıklamaya çalışarak tutarsız davranmaktadır. Yine burada savaşanların mümin olduğunu belirtir fakat haricilerin zem edildiğini ve onlarla savaşmanın ve öldürülmelerine yönelik hükümlerin geldiğini de belirtmektedir.⁵⁸⁷ Bir taraftan orada savaşanların mümin olduklarını söylerken diğer taraftan Haricilerin zemmine yönelik birçok rivayetleri naklederek onların öldürülmeleri gerektiğini söylemekte ve yine tutarsız görünmektedir. Ebu Ya’la Muaviye hakkında da onun adaletli, mümin ve Müslüman biri olduğuna inanmak gerektiğini belirtir. Muaviye peygamberimizin vahiy katibidir. Ömer’in onu Şam valiliğine ataması ve ölünceye kadar da azletmemesi onun adaletini gösterir. Ayrıca Muaviye’nin güvenilirliğine mümin ve Müslüman olduğuna dair onu metheden birçok rivayetleri nakleder. Bu rivayetlerin onu kötüleyen rivayetlerden daha çok olduğunu, onu kötüleyen rivayetlerin yalan ve uydurma olduğunu belirtir. Çünkü bu rivayetlerin aslı olsaydı sahabenin onları bilmesi ve bu rivayetlerin meşhur olması gerekirdi. Onu metheden rivayetlerin tercih edilmesinde imamların

⁵⁸⁵ Nisa , 35

⁵⁸⁶ Ebu Ya’la , *a.g.e* ,233-234

⁵⁸⁷ Ebu Ya’la , *a.g.e* . 234

uygulamalarını da delil gösterir. Ebu Bekr'e yakınlığı ile bilinen Ömer ve Osman zamanında emirlik yapan, İslam'ın hükümlerini uygulayan birisinin Müslüman olduğunu adaletini ve güvenilirliğini kabul etmek gerekir. Ayrıca "Muaviye'yi benim minberimde gördüğünüzde onu öldürün" rivayetini bazı hadisçilerin Muaviye b. Süfyan değil de Muaviye b. Tabut olduğu şeklinde yorumladıklarını belirtir.⁵⁸⁸

5.6. İmametın Şartları

Ebu Ya'la'ya göre imamın birtakım özellikleri olması gerekir: 1- İmamın Kureyşten olması gerekir. İmametın ilk şartı olarak nesep şartını ortaya koyar. Çünkü bu hususta nakil bulunmaktadır. 2- İmam hür, baliğ, akıllı, basiretli, alim ve adaletli olmalıdır. 3- Harp, siyaset ve sınırları koruma hususunda basiretli olmalıdır. 4- İlim ve diğer özellikler bakımından insanların en faziletlisi olmalıdır.⁵⁸⁹ İmama akid yapıldıktan sonra bu özellikler yok olursa imamın hal' edilmesi hususunda eğer imamın görevini yapmaya mani olacak şekilde delirme, temyiz yok olması, körlük, dilsizlik, sağırılık gibi noksanlıklar meydana gelirse imamın halinin gerekeceğini belirtir. Şayet başkalarında imam olan kişiden daha üstün özellikler meydana gelirse imamın hal'i gerekmez. Çünkü herkes taatlerini artırır ve ilim yönünden de başkalarına üstün duruma gelebilir. Eğer hal' gerekir dersek o zaman imametın sık sık değişmesi gerekir. İmam dinin hükümlerini ihmal ederse bu durumda : 1-Şayet imam imandan sonra küfre girerse imamlıktan çıkar. 2- Kafir değil de fiillerinde fık bulunursa bu hususta farklı görüşler vardır. Ebu Ya'la hocası Ebu Abdullah'ın bu durumda imamın hal' edilmeyeceği ve ona isyan edilmeyeceği, ona masiyetleri terk edip itaate çağırın vaazlar yapılması gerektiği görüşünde olduğunu belirterek kendisi de bu görüşe katılır. Bu hususta peygamberimizden mutlak olarak başımızdaki kişiye itaati anlatan rivayetler nakleder. İmamın fıkının onu Müslüman olmaktan çıkarmayacağını ve görevini yapmasına mani olmayacağını bu

⁵⁸⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 234-237

⁵⁸⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 241-242

nedenle de ha'linin gerekmeceğini belirtmektedir.⁵⁹⁰ Ebu Ya'la'ya göre fadıl olan birisinin imametine mani bir engel olmadıkça mefdulün imametinin caiz olmadığını, Haricilere göre ise özürsüz mefdulün fadıla tekaddüm ettirileceği inancında olduklarını belirtir. İmamın görevleri düşmanı defetmek, halkını korumak, ve hükümleri uygulamaktır. Bu işlerin aksamasından korkulduğunda imameti mefdule vermek caizdir. Ancak özürsüz imamet mefdule verilmez. Ebu Ya'la sahabenin bu hususta icmaı olduğunu ve aralarındaki tartışmada Ebu Bekr'i her yönden fadıl bulduklarından kendilerine imameti geçirmelerini de bu görüşlerine delil gösterir.⁵⁹¹ Ebu Ya'la Rafıza'nın "imam masum olmalıdır" şartına karşılık imamın masum olma şartı olmadığını çünkü peygamberlerin bile Allah'tan getirdikleri hususlar dışında hata işleyebileceklerini belirtir buna delil olarak şu ayetleri getirir:

"Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlayacaktır."⁵⁹²

Peygamberimizin günahı olmasa Allah böyle bir ifade getirmezd

"Bundan önce Ademden söz aldık ta o unuttu."⁵⁹³ Peygamberler kendileriyle alakalı işlerde masum olmadıklarına göre imamın masum olmaması hayli hayli evladır. Bu nedenle imam masum olamaz. Yine Rafıza'nın iddia ettiği gibi imamın gaybı bilmesi şart değildir. Çünkü Allah :

"De ki göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilemez."⁵⁹⁴ buyurmaktadır. Ayrıca imamın görevi; sınırları korumak, insanların haklarını korumak ve mazlumu zalimden korumaktır. Bu gibi hususları yerine getirmede gaybı bilmeye ihtiyaç yoktur.⁵⁹⁵ Aynı anda Müslümanlar için iki imam tayin etmenin de caiz olmadığını belirten Ebu Ya'la bu hususa delil olarak hadis rivayetlerini nakleder. Ayrıca sahabe de imamet hususunda bir emir sizden bir emir bizden olsun şeklinde ihtilafa düşmüşlerdir. Caiz olsaydı onlar bu tartışmayı yapmazlar ve iki halife nasb ederlerdi. Ayrıca iki halife nasb edilmesi karışıklıklara ve kavgalara götüreceğinden caiz değildir.⁵⁹⁶ Ebu Ya'la imamet

⁵⁹⁰ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 242-245

⁵⁹¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 245-246

⁵⁹² Feth , 2

⁵⁹³ Taha , 20

⁵⁹⁴ Neml , 65

⁵⁹⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 246-248

⁵⁹⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 248-249

şartlarını taşıyan iki kişiye akit yapıldığında ikisine de aynı anda akit yapılırsa batıl olacağını, ayrı ayrı akit yapıldığında önce kime akit yapılmışsa onun imametinin geçerli olduğunu, önce kime akit yapıldığı bilinmediğinde de bir rivayete göre ikisinin de akdinin batıl olacağını bir başka rivayete göre de aralarında kura yapılacağını belirtir.⁵⁹⁷ Ebu Ya'la imamın kendisinden sonra bir imam belirlemesinin caiz olduğunu ve bu durumda da ehli ha'l ve'l akd'in şahadetine ihtiyaç olmadığını belirtir. Böylece ona göre imam belirlemenin yollarından biri de istihlaf usulü olmaktadır. İmam bir kişiyi belirlediğinde ölmeden önce onu azletme hakkının olduğunu çünkü kendisine ahdedilenin imametinin ahid veren kişi hayatta olduğu müddetçe sabit olmadığını da belirtir. Bu meselede fıkhıdaki "vasiyet eden yaşadığı müddetçe sabit değildir" hükmüne kıyas yapar.⁵⁹⁸ İmamın imamet şartlarını taşıyan bir yakınına ve çocuğuna imameti ahdetmesinin caiz olduğunu fakat imametın mirasa dönüşmesinin düşünölemeyeceğini belirtir. Burada da bir tutarsızlık görölmekte bir taraftan imamın çocuklarının imam olabileceği söylenirken diğertaraftan İmamiyye'nin imamet Hasan veya Hüseyin'in çocuklarının hakkıdır, görüşlerini eleştirmektedir. Ebu Ya'la imametın seçime sabit olduğunu miras ile olmasının buna mani olduğunu söyler. Eğer nesep ile olursa imam öldüğünde ve geride de sabi bir çocuğı varsa imam o çocuk olmuş olur ki bu ittifakla fasittir.⁵⁹⁹ İmamın görevlerini de açıklayan Ebu Ya'la bunların emir ve kadıları atamak, sınırları korumak, dinin hükümlerini uygulamak, zenginlerin mallarını fakirlere dağıtmak, cizye almak isyankarlarla savaşmak ve cihat yapmak olduğunu belirtir. İmamın bizzat kendisinin halk tarafından bilinmesinin zorunlu olmadığını ancak halkın kendileri için bir imam olduğunu bilmeleri gerektiğini belirtir. İmamın korku anında takıyye yapabileceğini belirten Ebu Ya'la korku yok olduğunda takıyye yapmasının caiz olmadığını belirtir. Korku anında kendisini gizlemesinin ve güvende olduğunda da gizlememesinin delili olarak : "Her kim imandan sonra Allah'ı inkar ederse kalbi imanla dopdolu ve yatışmış olduğu halde inkara zorlanan kişi müstesna ve inkara kim gönlünü açarsa kuşkusuz onların üstüne

⁵⁹⁷ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 250

⁵⁹⁸ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 251-252

⁵⁹⁹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 253

Alah'tan bir gazap iner ve onlara çok büyük bir azap vardır.”⁶⁰⁰ ayetini gösterir Allah bu ayette zorlama anında küfrü mübah görmüş, küfrü kendi seçen kişiye ise azapla tehdit etmiştir.⁶⁰¹

5.7. Ğulatiye'nin Görüşleri

Ebu Ya'la imamet meselesinde ifrata kaçan Rafıza'dan Ğulatiye'nin görüşlerini ve bu görüşlerin yanlışlığını da açıklar peygamberlerin Ali'den daha üstün olduklarını belirten Ebu Ya'la onların ise Ali'nin bütün peygamberlerden üstün olduklarına inandıklarını söylerler. Bu hususa sahabenin icmainı delil gösterir. Onlar Ali'nin ölmediğine ve bulutlarda düşmanları ile savaştığına inandıklarını belirten Ebu Ya'la Ali'nin kabrinde medfun olduğunu bu hususta da sem'in geldiğini belirtir. Yine onlara göre ahir zamanda Ali dönecek ve düşmanları ile savaşacaktır. Ebu Ya'la bu hususta bir semi bulunmadığı için böyle bir şeye inanmayız, demektedir. Yine onlar Ali'nin ölmediğine ve bütün imamların kıyamete kadar baki kalacaklarına inanmaktadırlar. Ali'nin öldüğüne inanmanın zorunlu olduğunu belirten Ebu Ya'la Ali'nin Kufe'de öldüğüne ve defnedildiğine dair mütevatir haberlerin bulunduğunu söyler, onlara göre Ali peygamberdir ve Cebrail vahiy indirirken hata yapmıştır. Ebu Ya'la Ali'nin kesinlikle peygamber olmadığını çünkü peygamberimizle birlikte peygamber gelmemiş, ondan sonra da gelmeyeceğinin naslardan bilmekte olduğumuzu söyler. Cebrail şaşırmış olsa bile Allah onu doğruya ulaştırması lazımdı. Cebrail'in şaşırmaması caiz görülürse Cebrail'in Allah'tan getirdiği şeylerde de şaşırmış olması ve peygamberlerin de hata yapmış olmalarının caiz olması gerekir ki bunlar icma ile Müslümanların hılafıdır.⁶⁰² Onlara göre Ali ilahtır. Ali'nin ilah olmadığını bilmek gerekir. Allah kadimdir, bir mekandan diğerine geçmez ve cüzlere ayrılmaz. Ali ise sonradan yaratılmış ve bir mekandan diğerine intikal ettiği ve cisim olduğu bilinmektedir. Onun kadim olması muhaldir. Yine onlara göre imam yalnızca on iki tanedir. On bir tanesi gelmiş sonuncusu

⁶⁰⁰ Nahl , 106

⁶⁰¹ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 254-255

⁶⁰² Ebu Ya'la , *a.g.e.* 255-257

ise gelmesi beklenen gizli bir imamdır. Ebu Ya'la imametini seçimle olacağını ehli ha'l ve'l akd'in seçtiği kişinin gerçek imam olacağını belirtir. Yine onlara göre peygamberimizin âli; Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'dir. Ebu Ya'la peygamberimizin alinin onun dini ve milleti üzerinde olanlar demek olduğunu belirtir. Allah :

“Fıravun ailesini en şiddetli azaba sokun. ⁶⁰³ buyurarak Fıravun'un ailesi ile onun amcası, babası, oğlu ve kızının kastedilmediğini Fıravun ve ona tabi olanların kastedildiğini belirtmektedir.⁶⁰⁴ Yine onlara göre Kur'an değiştirilmiş ve onda noksanlık ve ziyadelik bulunmaktadır. Ebu Ya'la Kur'an'ın değiştirilmediğini çünkü Kur'anın sahabenin huzurunda tamamlandığını belirtir. Sahabeden kimse onun noksanlığı ve değiştirildiği yönünde bir inkarda bulunmamıştır. Kur'an değiştirilmiş olsaydı Ali'nin onu açıklaması ve düzeltmesi gerekirdi. Halbuki o bunu yapmamış ve bu Kur'an'la amel etmiştir.⁶⁰⁵ Daha sonra sahabenin kötülenmeyeceğini ayet ve hadislerle açıklamaya çalışır. İnsanların peygamberlerden sonra fazilet derecesine göre sıralamasını da Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde yapar. ⁶⁰⁶

⁶⁰³ Mümin , 46

⁶⁰⁴ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 255-257

⁶⁰⁵ Ebu Ya'la , *a.g.e.* ,258

⁶⁰⁶ Ebu Ya'la , *a.g.e.* 260-262

SONUÇ

Ebu Ya'la el-Ferra'nın itikadi görüşlerini incelediğimiz bu çalışmanın giriş bölümünde Ebu Ya'la'nın hayatı, ailesi, yaşadığı dönemin özellikleri, ilim hayatı, eserleri ve talebeleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Ebu Ya'la ilmi yönden kendini geliştirmiş ve her alanda söz sahibi bir ilim adamı olarak dikkat çekmektedir. İyi bir Hanbeli hukukçusu olarak tanınan Ebu Ya'la aynı zamanda muhaddis, müfessir ve kelamcı olarak ta bilinmektedir. Abbasiler döneminde yaşamasına rağmen Tebrietü Muaviye adlı eseri yazması onun ilmi cesaretini göstermektedir. Babası ve dedesinin bir ilim adamı olması ve yetiştiği çevrenin ilmi faaliyetler yönünden zengin olması onun ilim hayatına çok önemli etkilerde bulunmuştur. İlimi yönden kendini geliştirmesi birtakım devlet görevlerine getirilmesinde de etkili olmuştur. Halife Kadir Billah ve Kaim Biemrillah tarafından kendisine itibar gösterilmiş ve neticede kadılık görevine getirilmiştir. Hayatı ilmi faaliyetlerle geçmiş olan Ebu Ya'la birçok faydeli eserler yazmış ancak bunlardan çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Özellikle İbtalü't-Te'vil adlı eseri ilim dünyasında büyük yankı uyandırmış hatta kendi mezhebinde bile çokça eleştirilmiştir. Kelam alanında el-Mutemed adlı eserini yazmıştır. Bu eserde hemen hemen tüm kelam konularına değinmektedir. Fıkıh ve hadis sahasında birçok talebeler yetiştirmiştir. Ahmed b. Hanbel'in yolundan giderek selefi metodu benimseyen Ebu Ya'la'nın zaman zaman selefi yolla bağdaşmayan birtakım görüşleri de bulunmaktadır.

Ebu Ya'la'nın bilgi meselesindeki görüşleri ehli sünnetin genel tutumuyla aynıdır. O nazar ve istidlale büyük önem vermiş, eseri el-Mutemed'e ilk olarak nazarın hükümlerini açıklayarak başlamıştır. Nazar ve istidlal neticesinde Allah'a ulaşabileceğimiz belirten Ebu Ya'la bilginin kaynakları olarak aklın zaruri ilkeleri, duyular, nazar ve istidlal ve mütevatir haberi kabul eder.

Uluhiyet meselesinde Ebu Ya'la Allah'ın sıfatlarını kabul etmenin zorunluluğuna inanır. Bu sıfatlar Allah için ebedi olarak lazım olan sıfatlardır. Allah'ın sıfatlarının muhdes değil kadim olduğunu belirtir. Ehli sünnetin tamamında olduğu gibi Ebu Ya'la da sıfatların Allah'ın zatının ne aynı ne de gayrı olduğunu söyleyerek Mu'tezile'nin taaddüdü kudema endişesinin yersiz olduğunu belirtir. Ebu Ya'la haberi sıfatlar konusunda ise ehli sünnetin genel tutumundan farklı olarak haberi sıfatlara geldikleri gibi inanmak gerektiğini belirtir. Bu hususta ayet ve hadisleri ısrarla zahiri manada anlamaya çalışarak teşbih ve tecsime yaklaştığı kabul edilerek kendi mezhebi içerisinde de bu aşırılığın dolaylı olarak çokça eleştirilmiştir. Özellikle İbnü'l Cevzi onu sıkça eleştirmiş ve Def'u Şübüheti't-Teşbih adlı eserinde haberi sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini belirtmekte ve Seleften te'vil yapanları da açıklamaktadır. Haberi sıfatlar gibi bir konuda te'vil yapılmadığında teşbih ve tecsime düşme ihtimali bulunduğu için bu sıfatlar Allah'ın şanına ve tevhid ilkesine uygun olarak te'vil edilmelidir.

Allah'ın isimlendirilmesi hususunda Ebu Ya'la ehli sünnetin genel tutumundan farklı olarak Allah'ın isimlendirilmesini men eden bir nakil yoksa aklın uygun gördüğü her isimle Allah'ın isimlendirilebileceğini belirtir. Oysa ehli sünnete göre Allah'ın isimlendirilmesi tevkıfidir. Yani akılla değil nakille bilinir. Haberi sıfatlar konusunda çok fazla nasçı bir tutum izleyen Ebu Ya'la'nın Allah'ın isimlendirilmesi meselesinde çok fazla akılcı bir tutum izlemesi tutarsız görünmektedir. Allah'ın irade ve kelam sıfatları hakkında ehli sünnetle aynı şeyleri söylemektedir. Özellikle Kur'an'ın mahluk olmadığını akli ve nakli delillerle açıklamış ve bu hususta bir şey söylememeyi dahi caiz görmemiştir. Fiillerin iyilik ve kötülüğünün ancak nakille bilineceğini, aslah olanı yaratmanın

Allah'a vacip olmadığını belirten Ebu Ya'la bu hususta lütuf prensibini benimsemiştir. Kulların fiilleri meselesinde Eşari gibi düşünerek onları yaratanın Allah olduğunu, kulun ise kasib olduğunu belirtir. Böylece efâl-i ıbâd meselesinde kesb teorisine inandığı görülmektedir.

İlk dönem selef bilginleri nübüvvetin imkanı meselesine değinmemişlerken Ebu Ya'la nübüvvetin imkanını çeşitli yollarla ortaya koymaktadır. Nübüvvetin delili olarak mucizeyi göstermekte ve mucize dışında aklen peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğruluğuna delil bulunmadığını belirtmektedir. Kur'an'ın da çeşitli özellikleri ile bir mucize olduğunu ortaya koymaktadır. Ahiret meselelerini de nakli ve akli delillerle açıklamaktadır. Ru'yetullah, mizan, sırat, kabir azabı, cennet-cehennem, yeniden dirilme gibi hususlarda Kur'an ve hadislerde ne belirtilmişse o şekilde inanmak gerektiğini belirtir. Aynı zamanda bunların akıl yönüyle de mümkün olacağını belirtir.

İman-küfür meselesinde imanı tanımlarken ameli de onun içine dahil etmektedir. Selef bu hususta ameli imana dahil ederken sonraki ehli sünnet alimleri imanı tasdik olarak tanımlamaktadırlar. İmanın yaratılıp yaratılmaması meselesinde bir şey söylememekte, mahluk olduğunda Allah'ın sıfatlarının da mahluk olması gerektiğini, mahluk olmadığına da kulların fiillerinin kadim olması gerektiğini belirtmektedir. Amelleri imana dahil etmeyip yalnızca tasdik olduğuna inananlara göre imanın hakikati ve mahiyeti artıp azalmazken Ebu Ya'la gibi ameli imandan sayanlara göre iman fazlalık ve eksiklik kabul etmektedir. İmanın neticesine bakarak yani dünyadan giderken imanla mı yoksa küfürle mi gideceğimizi yalnızca Allah bileceğinden dolayı Ebu Ya'la inşaallah müminim denilmesi gerektiğine inanır. Büyük günah işleyen kişinin de imanından dolayı mümin, günahlarından dolayı fasık olarak isimlendirileceğini belirtir.

Tekfir meselesinde ise Ebu Ya'la çok aşırı giderek hemen hemen ehli sünnet dışında kalan tüm fırkaları küfürle itham etmektedir. Bu hususta da çokça eleştirilmektedir. Kendi dönemindeki şartlarından dolayı böyle bir yolu

benimsemiş olabilir. Ancak ehli sünnetin bu husustaki genel tutumu ehli kible tekfir edilemez şeklindedir. Dünyadan giderken imanlı ya da imansız olarak gideceğimiz bilinmediğinden kişinin inşallah müminim demesi gerektiğini belirten Ebu Ya'la bir taraftan da kişileri bu kadar kolay bir şekilde tekfir ederek imanlı ya da imansız olduğuna karar vermektedir. Bir kişiyi küfürle itham etmek dünya ve ahirette birçok olumsuz neticeler doğuracağından böyle bir meselede daha hassas davranması gerekirdi. Ebu Ya'la diğer kelamcılardan farklı olarak Mu'tezile'nin benimsediği Usul-i Hamseyi ehli sünnet inançlarına göre yorumlayarak Mu'tezile'nin bu hususlarda düştükleri hataları ve bu esaslara nasıl inanılması gerektiğini göstermeye şalışmaktadır.

İmamet meselesinde ehli sünnetle aynı kanaatleri paylaşmakta ve imametin gerekliliğine inanmaktadır. İmamın belirlenme yolu olarak ehli ha'l ve'l akdin seğimini benimser. İmametin nasla olamayacağını ve şia'nın bu görüşlerini eleştiren Ebu Ya'la bir taraftan da Ebu Bekr'in imametinin nasla olduğunu açıklamaya şalışarak kendisiyle şelişmektedir. Sahabe arasında cereyan eden olaylar hakkında konuşulmaması gerektiğini söylerken Ali'nin tahkim olayında haklı olduğunu birtakım delillerle açıklamaya şalışması yine tutarsız görünmektedir. İmametin şartlarını, imamın görevlerini açıklayan Ebu Ya'la son olarak ta Rafizilerden Ali hakkında aşırı giden grupların inançlarını ve bu inanşların yanlışlığını ortaya koyar.

Selefe mensup olan Ebu Ya'la'nın kelami görüşleri bir bütünlük arz etmemekte, bazen selefi tutumu benimserken zaman zaman Eşari metodu, bazen de Mu'tezile'nin benimsediği akılcı bir yol takip etmektedir. Haberi sıfatlar ve tekfir meselesinde aşırı görüşlere sahiptir. Kelam meselelerini akıl yönüyle de açıklamaya şalışan Ebu Ya'la Selefin nasçı tutumundan uzaklaşarak kelamcıların metodunu benimsemiş, Mu'tezile, Eşariler ve filozofları akli delillere dayanarak eleştirmektedir. Bunu yaparken zaman zaman çok fazla nasçı, zaman zaman da çok fazla akılcı davranmaktadır. Onun el-Mutemed adlı eseri kelamî yönden çok zengin bir işeriğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- ADAM, Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri*, Değişim Yay. 1998, Sakarya
- AKÇAY, Mustafa, "Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", SÜİFD, 3/2001
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Pınar yay. 1995, İstanbul
- ATAY, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, AÜİFY, 1992, Ankara
- ATEŞ, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler-Büyü*, Beyan yay. 1995, İstanbul
- AYDIN, Ömer, "Kur'an'da Geçen Belli Başlı Haberî Sıfatların Te'vili", İÜİFD, 2,2000, İst.
- AYDINLI, Osman, *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma yay. 2003, Ankara
- BAĞDADİ, Hafız Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatib, *Tarih-i Bağdad*, Darü'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut, ts.
- BAĞDADİ, Abdülkahir , *Usuliddin*, Tahkik ve Ta'lik: Ahmed Şemseddin, Darü'l Kütübi'l İlmiye, 2002, Beyrut
- , *el-Fark Beyne'l Fırak*, Çev: Ethem Ruhi Fırlalı (Mezhepler Arasındaki Farklar) TDVY. 2005, Ankara
- BEYHAKİ, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delailü'n-Nübüvve*, Tahric ve Ta'lik: Abdülmü'tî Kalacî, Darü'l Kütübi'l İlmiye, 1985, Beyrut
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *Halku Efâ'il Ibâd Ver-reddü Alel Cehmiyye ve Ashabit-Ta'tıl*, Müessesetü'r-Risalet, 1990, Beyrut
- CÜVEYNİ, İmamü'l Hameyn Ebi'l Meali Abdülmelik, *Kitabü'l İrşad İla Kavaidi'l Edilleti fi Usuli'l İtikad*, Tahkik: Esad Temim, Müessesetül Kütübi's-Sakafiyye, 1992, Beyrut
- ÇELİK, Ahmed, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*, EKEV yay. , 2002, Erzurum

EBU YA'LA, Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed b. Halef el-Ferra, el-*Ahkamü's-Sültaniyye*, nşr: Muhamed Hamid el-Fıki, Darü'l Kütübü'l İlmiye, 1983, Beyrut

-----, *el-Mesailül Fıkhiyye Min Kitabirrivayeteyn ve'l vecheyn*, Tahkik: Abdülkerim b. Muhammed el-Lahim Mektebetül Maarif, 1985, Riyad

-----, *el-Mutemed fi Usuliddin*, Tahkik: Vedi Zeydan Haddad, 1974, Beyrut

EBU ZEHRA, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, trc: Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar yay. , İstanbul

EŞARİ, *el-İbane an Usulid-Diyane*, Tahkik: Abbas Sabbağ, 1994, Beyrut,

GÖLCÜK, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Kitap Dünyası yay. , 2000, İstanbul

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, *İslamda İmamet ve Hilafet*, Kayıhan yay. 1999, İstanbul

HATİPOĞLU, Mehmed, "Hilafetin Kureyşliliği Meselesi", AÜİFD, XXVIII, 1978, Ankara

HEYET, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDVY. 1993, Ankara

İBNİ EBİ YA'LA, el-Kadı Ebul Hüseyin Muhammed b. Ebu Ya'la, *Tabakatü Hanabile*, Darü'l Marife, Beyrut

İBNİ ESİR, Allame İzzeddin Ebu'l Hasen Ali b. Ebu'l Kerem, *el-Kamil, fit-Tarih*, Daru Sadr, 1979, Beyrut

-----, *el-Lübab, fi Tehzibil Ensab*, Daru Sadr, Beyrut

İBNÜ IMAD, İmam Şihabüddin Ebul Felah, Abdil Hayy Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z Zeheb fi Ahbari men*, Zeheb, Daru İbni Kesir, 1986, Dimaşk-Beyrut

İBNİ KAYYIM, el-Cevziyye, *Kitabu'r-Ruh*, çev: Şaban Haklı, İz yay. 1993, İstanbul

-----, *Def-u Şübüheti't-Teşbih*, Tahkik ve Takdim :Hasan Sakaf, Daru'l İmamün-Nevevi, 1992, Umman

İBNİ KESİR, Ebu'l Fida el-Hafız, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, ts.

İBNİ TEYMİYYE, *İbni Teymiyye Külliyyatı*, Der: Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım el-Aşimi en-Necali Abdurrahman b. Muhammed, çev: İ. Hakkı Sezer, M. Said Şimşek, İbrahim Sarmış, Ahmed Önkol, 1989, Tevhid yay.
-----, *el-İman*, Tahkik: Muhammed ez-Zebidi Daru'l Kütübi'l Arabi, 1993, Beyrut

İLHAN, Avni, *Ebu Haşim el-Cübbai*, DİA, X, 1994, İstanbul

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'anda Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev: Selahaddin Ayaz, Pınar yay. 1997, İstanbul

KALLEK, Cengiz, *Ebu Ya'la el-Ferra*, DİA, 10, 1994, İstanbul

KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İ. Kafi, GÜMÜŞ, S., *Kur'an Yolu*, DİBY, 2000, Ankara

KETTANİ, *Mütevâtir Hadisler*, çev: Hanifi Akın, Karınca yay. 2003, İstanbul

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, "Allah'ın Kelamı Olması Açısından Kur'an'ın Mahiyetiyle İlgili İhtilaflar ve İbni Kudame el-Makdisi'nin Kitabü'l Burhan fi Beyani'l Hakikati'l-Kur'an'ı", AÜİFD, XXVIII, 1986, Ankara

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDVY, 1989, Ankara

MATURİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, trc: Bekir Topaloğlu, İSAM yay. 2003, Ankara

MERT, Muhit, "Nesefide İman Bilgi İlişkisi", *Kelamda Bilgi Problemi*, Arasta yay. 2003, Bursa

-----, *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) 1994, Konya

-----, "Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi", AÜİFD, XLIV, 1, 2003, Ankara

MEVDUDİ, *Tefhımu'l-Kur'an İnsan yay.*, 1986, İstanbul

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay. 1995, İstanbul

NESEFİ, Ebu'l Muin, *Tabsıratul Edille*, Tenkitli nşr: Hüseyin Atay, DİBY, 2004, Ankara

ÖZCAN, Hanifi, *Maturidi'de Bilgi Problemi*, MÜİFVY, 1998, İstanbul

ÖZLER, Mevlüt, "İlahi İsim ve Sıfatları Tesbitte Yöntem", EKEV Akademi Dergisi, Kasım/1997

ÖZTÜRK, Yener, “Kelami Açından İyiliğin Allah’tan Kötülüğün Nefis’ten Olduğunu Bildiren Ayetin Yorumu”, EKEV Akademi Dergisi (Yaz/2003)

PEZDEVİ, Sadrul İslam Ebu’l Yusr Muhammed, *Ehlisünnet Akaidi*, trc: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan yay. , 1994, İstanbul

RAZİ, Fahrüddin, *el-Muhassal*, çev: Hüseyin Atay (Kelam’a Giriş) TCKBY, 2002, Ankara

SABUNİ, Nureddin, *el-Bidaye*, trc: Bekir Topaloğlu (Maturidiye Akaidi) , DİBY, 2000, Ankara

SAFEDİ, Selahaddin, Halil b. Eybek, *el-Vafi Bi’l Vefeyat*, 1962

SEMANİ, İmam Ebu Sa’d Abdülkerim b. Muhammed İbni Mansur Temimi, *el-Ensab*, Takdim ve Ta’lik: Abdullah Ömer el-Barudi ,Dar’ül Kütübi’l İlmiye, 1988, Beyrut

ŞEHRİSTANİ, Ebu’l Feth Abdülkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Tahric: Muhammed b. Fethullah Bedran, Kahire, ts.

TAFTAZANİ, Sa’düddin, *Şerhu’l Akaid*, çev: Süleyman Uludağ (*Kelam İlmi ve İslam Akaidi*) Dergah yay. 1999, İstanbul

TUNÇBİLEK, H. Hüseyin, *İslam Düşüncesinde Allah’ın İlmi*, Kaynak yay. , 2003, İstanbul

-----, “Allah’ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi”, DEİİFD, XVI, 2002, İzmir

WATT, W. M., *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Birleşik yay. 1998, İstanbul

WOLFSON, *Kelam Felsefeleri*, çev: Kasım Turhan, Kitabevi yay. 2001, İstanbul

YAR, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu yay. 2000, Ankara

YAVUZ, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan yay.

YAVUZ, Yusuf Şevki, *Ebu Ya’la el-Ferra*, DİA, 10, 1994, İstanbul

YAZICIOĞLU, M. Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul

YILDIRIM, Suad, *Kur’an’da Uluhiyet*, Kayıhan yay. 1997, İstanbul

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Abbasiler*, DİA, 1, 1998, İstanbul

YÜKSEL, Emrullah, *Sistemik Kelam*, İz yay. 2005, İstanbul

ZEHEBİ, İmam Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alami'n-Nübela*, Müessesetü'r-Risale, 1990, Beyrut